

**ועדת-החקירה
לענין שיטות החקירה
של שירות הבטחון הכללי
בנושא פעילות חבלנית עוינת**

דין-וחשבון

חלק ראשון

ירושלים, חשון תשמ"ח - אוקטובר 1987

תוכן הענינים

חלק ראשון

עמוד	מבוא	פרק ראשון:
2 - 1	מינוי הוועדה ופרטים על דיוניה	1.1 - 1.5
3	נושאי החקירה של הוועדה	1.6
4 - 3	המשבר בשירות והצורך בתיקון	1.7 - 1.9
	תאור עובדות	פרק שני:
9 - 5	פרשת עזאת נפסו	2.1 - 2.8
10 - 9	ארגוני החבלה ו"המאבק המזויין"	2.9 - 2.10
11	אחיזתם של ארגוני החבלה באוכלוסיה המקומית	2.11
11	החדרת אמצעי לחימה. התארגנות מקומית	2.12
12	חתרות מדינית	2.13
12	פעילות השירות בסיכול פח"ע	2.14
13	קשיים במערכה נגד פח"ע	2.15
	תאור הפעילות של השירות	
13	ההתפתחות מאז מלחמת ששת הימים	2.16
14	איסוף מידע לשם סיכול - בראש סולם העדיפויות	2.17
14	חקירת השירות לעומת חקירה משטרתית	2.18
15	חשיבות מרכזית להודאת אמת	2.19
16	פרטים על מניעת פח"ע	2.20 - 2.21

	עדויות שקר במשפטי זוטא	
עמוד		
18 - 17	עד לשנת 1971 ומאז ואילך	2.22 - 2.24
18	הצורך במידור	2.25
20 - 19	הדילמה ופתרונה בעיני החוקרים	2.26 - 2.28
20	הוראה לאמירת אמת - אות מתה	2.29
21	כיצד השתרשה השיטה	2.30 - 2.31
	הקפדה על אמירת אמת בין כותלי	2.32
22	השירות	
22	סתימת הגולל על השיטה	2.33
24 - 23	מבוכת החוקרים כיום - הסדר ביניים	2.34 - 2.35
24	בקיעים בשיטה	2.36
26 - 25	הסיבות למתן עדות שקר	2.37 - 2.39
27 - 26	ההצדקות למתן עדות שקר	2.40 - 2.42
29 - 28	מי ידע על קיומה של השיטה	2.43 - 2.46
	פרשיות נפסו ואוטובוס 300 בהקשר	2.47
29	של עדויות שקר	
33 - 30	מי נושא באחריות	2.48 - 2.52
34	סיכום	2.53
שמירת רשומות		
35	הנוהג הקודם	2.54
36 - 35	פסקי-דין בנושא זה	2.55 - 2.56
37	נהלים בעקבות פסקי-דין אבו-סנינה	2.57 - 2.58
	בקרה ופיקוח בתוך יחידת החוקרים	2.59
38	ועל-ידי מבקר השירות	
39	מיתקני החקירה	2.60
39	הטיפול הרפואי	2.61

עמוד	פרק שלישי: היבטים משפטיים ומוסריים	
41	הגדרות של עבירות פח"ע	3.1
41	המעמד החוקתי של השירות	3.2
	סמכויות החקירה של חוקרי השירות	3.3
42	בעניני פח"ע	
43	מיגבלות על-פי הדין	3.4
43	תקנות השופטים	3.5
	מיגבלות על-פי הנחיות פנימיות	3.6
45	של השירות	
	טענות הגנה לחוקר. ציות לצו של	3.7
45	רשות מוסמכת	
47 - 45	הגנת ה"צורך"	3.10 - 3.8
48 - 47	שלשת התנאים להגנת הצורך	3.12 - 3.11
51 - 50	פרוט שלשת התנאים	3.15 - 3.13
52	הקפדה על השימוש בהגנת הצורך	3.16
54	הדילמות של מדינה ליברלית	3.17
55	קבילות הודאה כראיה במשפט	3.18
56	פסיקת בית המשפט העליון בנושא זה	3.19
	חיקוקים נוספים: מעצר ושחרור	3.20
	בערובה - פגישות עם עו"ד - מסירת ידיעה על מעצר, ביקורי קרובים.	
58	ביקורים של נציגי הצלב האדום	
59	אמנות בין-לאומיות	3.21
	תלונות על הפרות האמנה האירופית	3.22
	על זכויות האדם - פסק-הדין בתלונת	
60	אירלנד נגד הממלכה המאוחדת	
61	תלונות נגד יוון	3.23
62	אמנת ג'נבה הרביעית	3.24
63	דו"חות על צפון אירלנד	3.25
63	ועדת קומפטון	3.26
63	ועדת פרקר	3.27

עמוד		
65	ועדת דיפלוק	3.28
67	ועדת בנט	3.29

פרק רביעי: מסקנות והמלצות

69	כללי	4.1
71 - 69	הפתרון הנכון מבין שלשה פתרונות	4.2 - 4.5
71	אמצעי לחץ על הנחקר	4.6
72 - 71	קובץ הנחיות לחוקר	4.7 - 4.8
73	מיתקני חקירה	4.9
73	מיתקן פרעה	4.10

מסקנות והמלצות בעניני חוק ומשפט

73	הצעת השירות לחקיקה	4.11
74	הסדר במסגרת הדין הקיים	4.12
	על דרכי החקירה כדין נגד חשודים	4.13
74	בפח"ע	
75	על קבילותן של הודאות מפי נחקרים	4.14
	עדות חוקרים בבית המשפט. הבעיה	4.15
75	של ראיות חסויות	
76	צווים מינהליים	4.16
77	תיקוני חיקוקים	4.17
77	פיקוח ובקרה	4.18
78	בקרת פנים	4.19
	בקרת חוץ:	
78	(א) סנקציות משמעתיות ופליליות	
	(ב) מעמדו של היועץ המשפטי	
79	לממשלה	
79	(ג) ביקורת המדינה	
79	(ד) הדרג המדיני וועדת חוץ ובטחון	

עמוד		
	הליכים משפטיים פליליים בשל מעשים של חוקרי השירות בעבר ובשל מתן עדות על-ידם בקשר לכך	4.20
81	אחריות בנוזיקין	4.21
81	תלונות פליליות צפויות	4.22
82	השיקולים לענין זה	4.23
82	דר"ח צוות המשפטנים משנת 1963	4.24
83	סמכות היועץ המשפטי לממשלה להפסקת הליכים פליליים	4.25 - 4.26
84	אין המלצות בדבר מסקנות משמעותיות	4.27
85	סעיף 15 לחוק ועדות חקירה	4.29
85	בקשות לעריכת משפט חוזר	4.30
85	תביעה להוצאות ולפיצוי מאוצר המדינה	4.31
86	יועץ משפטי לשירות	4.32
87	דברי הערכה למרכז הוועדה ולסגל שלה.	
87		
	פירוט הוצאותיה הכספיות של הוועדה	נספח:
88		

פרק ראשון: מבוא

1.1 ביום ג' בסיון תשמ"ז - 31.5.87 קבעה ממשלת ישראל:

"כי ענין שיטות החקירה של השב"כ בנושאי פח"ע הוא - בעקבות ע"פ 124/87 (נאפסו) - נושא בעל חשיבות ציבורית חיונית בשעה זו הטעון בירור"

לפיכך החליטה הממשלה -

"לכונן ועדת חקירה, בהתאם לסעיף 1 לחוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968, לגבי שיטות ונהלי החקירה של השב"כ בנושאי פח"ע, ומתן עדות בבית-המשפט בקשר לחקירות אלה.

הועדה תמליץ ותציע, ככל שתמצא לנכון, גם לגבי השיטות והנהלים המתאימים בנושאי חקירות אלה בעתיד, תוך הבאתם בחשבון של הצרכים היחודיים של המאבק בפח"ע."

עוד החליטה הממשלה כי -

"כיוון שנושאי החקירה מחייבים סודיות, להחיל על ההצעה (צ"ל: הוועדה) את סעיף 23 לחוק ועדות חקירה, למעט סעיף 23(1) ו-(6) ...ועדת החקירה היא שתחליט בענין פרסום הדו"ח שלה כאמור בסעיף 20 לחוק ועדות חקירה."

ביום 1.6.87 אישרה ועדת חוץ ובטחון של הכנסת, בהתאם לסעיף 23, רישא, של החוק, "שנושא החקירה או דיוני ועדת החקירה מחייבים סודיות".

ביום 2.6.87 מינה נשיא בית המשפט העליון, על-פי סעיף 4(א) של החוק את החתומים מטה, השופט (בדימוס) משה לנדוי יושב ראש הוועדה ואת השופט (בדימוס) יעקב מלץ (כיום מבקר המדינה) ואלוף (מיל) יצחק חופי חברי הוועדה. השופט אלון גילון מונה על-ידי הוועדה לתפקיד של מרכז.

1.2 דו"ח זה, המוגש בזה לממשלה, לפי סעיף 19(א) של החוק, ולוועדת חוץ ובטחון, לפי סעיף 23(5), נתקבל על-ידי הוועדה פה אחד. הוא מכיל שני חלקים: חלק ראשון שיפורסם ברבים, בהתאם לסעיף

20(א) של החוק, וחלק שני שלא יפורסם, מאחר שהוועדה שוכנעה שהדבר דרוש לשם שמירה של בטחון המדינה.

1.3 הוועדה קיימה 43 ישיבות שבהן שמעה 42 עדים, ביניהם ראשי ממשלה, אנשי שירות הבטחון הכללי (להלן: השירות) - מראשי השירות ועובדים אחרים בו בהווה ובעבר עד לדרג החוקרים בשטח - אנשי השירות המשפטי, האזרחי והצבאי, ועובדי ציבור אחרים, וכן מומחים במקצועות שונים ואנשים שנחקרו על-ידי חוקרי השירות. כן ערכה הוועדה ביקורים במיתקני חקירה של השירות. היא קיבלה חומר רב בכתב מאת השירות, גם ביזמת השירות וגם בהענותו לדרישות הוועדה, שמולאו על-ידיו במלואן. כן קיבלה הוועדה חומר בכתב על-פי דרישתה מאת רשויות ממלכתיות אחרות. בתחילת עבודתה פרסמה הוועדה הודעה בעתונות שבה הוזמן הציבור לפנות אליה בכתב בקשר לנשוא חקירתה. בתגובה על הודעה זו נתקבלו 56 פניות בכתב אל הוועדה מאת יחידים, עורכי-דין וארגונים (האגודה לזכויות האזרח בישראל וארגון אמנסטי). הוועדה נתנה דעתה על פניות אלה ונקטה פעולות שנראו לה דרושות בקשר אליהן¹.

על-פי כתב המינוי שלה לא ראתה הוועדה מחובתה להיכנס לבירור של כל תלונה ספציפית שהופנתה אליה. היא עשתה כן רק בדרך מידגמית, במידה שהיה בה כדי להבהיר את שיטות החקירה של השירות.

1.4 הוועדה ראתה צורך באיסוף חומר משפטי שהיה דרוש לחקירתה, כאמור בסעיף 13 של החוק. תפקיד זה הוטל על גב' רחל סוכר, מנהלת המחלקה הפלילית בפרקליטות המדינה, והיא מילאה אותו בתבונה ובמסירות הראויות לשבח.

1.5 לפי בקשת השירות הרשתה הוועדה לאל"מ (מיל) צבי טרלו להופיע בישיבותיה בתור משקיף בלבד מטעם השירות, בתנאים שצוינו על-ידה. מעבר לרשות זו שניתנה לו הושיט אל"מ טרלו

¹ בשלב מאוחר, ביום 11.9.87, הגיעה אל הוועדה פניה טלפונית בשם ראש המשלחת של הצלב האדום הבין-לאומי בישראל, שביקש להיפגש עם יושב ראש הוועדה. מרבז הוועדה הסביר לפונה שלפי סדרי הדיונים של הוועדה צריכה הפניה אליה להיערך בכתב. פניה כזאת לא נתקבלה על-ידי הוועדה מאת הצלב האדום.

לוועדה עזרה חשובה, בהצגת החומר בכתב שהשירות הגיש לוועדה כאמור לעיל, ובהצגת עמדתו של השירות בבעיות משפטיות שונות, בתום גביית הראיות על-ידי הוועדה.

1.6 לפי כתב המינוי שלה על הוועדה לעסוק בשני נושאים: בשיטות ונוהלי החקירה של השירות בנושאי פח"ע (פעילות חבלנית עוינת) ובמתן עדות בבית המשפט בקשר לחקירות אלה. בתור עילה למינוי הוועדה צויינה בכתב המינוי פרשת נפסו שנדונה בבית המשפט העליון בערעור פלילי 124/87. גילוי העובדות על דרכי החקירה של השירות בפסק-הדין של בית המשפט העליון בפרשת נפסו גרם לפגיעה חמורה באמון שהציבור רחש לשירות, ובמקביל לכך למבוכה רבה, עד לסכנה של אבדן דרך, בתוך השירות עצמו. נציין מיד כי הנוגעים בדבר במישרין, והם חוקרים של השירות ואנשי היעוץ המשפטי שלו והממונים על אלה, מהווים מיעוט קטן מכלל עובדי השירות. אבל מכיון שיחידת החוקרים היא עצם מעצמו של השירות, פשטו הפגיעה והמבוכה גם בכלל השירות.

1.7 לא היה זה ההלם הראשון שירד על השירות: קדם לו ההלם של הפרשה הידועה כפרשת אוטובוס קו 300, שאולי היה אף מכאיב יותר. לפי כתב המינוי שלנו אין לנו לעסוק בפרשה ההיא, שהסתיימה ביום 25.6.86 במתן חנינה על-ידי נשיא המדינה לאחד עשר איש מעובדי השירות, וביניהם אנשי צמרת של השירות, ולפרישת רובם של אלה מן השירות, וביניהם ראש השירות דאז, מר אברהם בנדור (שלום). אבל לא נטעה אם נאמר שכשלונם החמור ביותר של אלה, באשר לקשר הפלילי שנקשר ביניהם לשיבוש דיוניהן והטעייתן של ועדות שחקרו באותה פרשה – הוא אשר הכשיר את הקרקע לגילויים שנתלו אל פרשת נפסו: משעורער האמון כה קשות בפרשה הראשונה, אי-אפשר היה לכסות עוד על התופעות שנחשפו בערעורו של נפסו.

1.8 את סגל החוקרים של השירות מאפיינים מקצועיות, מסירות לתפקיד, נכונות לעמוד בתנאי עבודה מפרכים בכל שעות היממה ובסכנות פיסיות, ובראש ובראשונה מוטיביציה נפשית גבוהה לשרת את העם והמדינה בפעילות חשאית, כאשר "שכר מצווה-מצווה", ללא התהילה בעיני הציבור הבאה עם הילת הפרסום ברבים. שבעתיים מכאיב וטרגי הדבר שקבוצת אנשים כזאת נכשלה קשות בהתנהגותה כיחידים וכקולקטיב. באמרנו זאת אין כוונתנו לשיטות החקירה שנקטו

דווקא, עליהן יש ללמד זכות במידה רבה, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה משפטית, כפי שיוסבר להלן, אלא לשיטה של מתן עדות שקר בבתי המשפט, שנתגלתה עתה במערומיה ויש לגנותה בכל פה. גילוי השיטה הזאת הגביר את משבר האמון בחוסנו המוסרי של השירות שהחל עוד לפני כן, והוא מערער את תחושת הבטחון העצמי והכרת-ערך-עצמית של כל עובד מעובדי השירות. את הרעה הזאת יש לשרש, כי בנפשנו הדבר, במלוא מובנן של מלים אלה.

1.9 אנו משוכנעים שכיום ההכרה בהכרח לפתוח דף חדש ולשקם את מעמד השירות בעיני הציבור ובעיני אנשיו שלו היא נחלת כלל השירות - מבכיריו, בהנהגת ראש השירות הנוכחי, ועד לזוטר החוקרים. צעד ראשון להיטהרות הכרחית זו של השירות מן הסיגים שדבקו בו אנו רואים באמירת כל האמת לאמיתה שציינה את עדותם של אנשי השירות אשר הופיעו לפנינו. הם פתחו לפנינו את לבם והודו על טעויותיהם, בלי להסתיר דבר, ואנו מאמינים בכנות כוונותיהם לתקן מה שעוות. עד היום נמשכת תקופת הביניים שבה מצפה השירות למוצא פיה של ועדה זו. אנו רואים את עיקר תפקידנו בהכוונת התהליך ההכרחי של שיקום והבראה בכל הנוגע לפעילות השירות בעיני פח"ע, בדרך שילובה של פעילות חיונית זו אל תוך מסגרת הערכים של שלטון החוק שבהם דוגלת מדינת ישראל. אנו מקווים שכך יוחזרו לאנשי השירות השכנוע הפנימי בנכונות דרכם, הדרוש להם לעבודתם, והיכולת להבחין בין מותר ואסור, מבלי להזדקק לעזרת משפטן על כל צעד ושעל.

פרק שני: תאור עובדות

פרשת עזאת נפסו

2.1 מכיון שפרשת נפסו הוצבה כנקודת מוצא למיני הוועדה הזאת, מן הראוי שנפתח בתאור תמציתי של עיקריה. לשם כך עלינו לפנות לתאור העובדות בפסק-הדין של בית המשפט העליון בערעור פלילי 124/87 מיום 24.5.87. ערעור זה הוגש על-ידי עזאת נפסו ברשות מאת נשיא בית המשפט העליון, לפי סעיף 440ט של חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955. מימצאי העובדות בערעור נקבעו על סמך הודאתו של המערער בפני בית המשפט העליון בעובדות המהוות עבירה של חריגה מסמכות עד כדי סיכון בטחון המדינה, לפי סעיף 73, רישא, לחוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955. התביעה מצידה הסכימה לביטול פסק-הדין של בית הדין הצבאי המיוחד מיום 29.6.82 שבו הורשע המערער גם בעבירות חמורות של בגידה, ריגול וסיוע לאויב במלחמה, והוטל עליו עונש מאסר של 18 שנה מיום המעצר, 4.1.80, וגרוש מן הצבא, וכן לביטול פסק-הדין של בית הדין הצבאי לערעורים שניתן ביום 29.6.86. תחת זאת דן בית המשפט העליון את המערער למאסר של 24 חודש, ולהורדת דרגתו של המערער מסגן לרב-סמל. לפני שהרשיע את המערער בעבירה שבה הרשיעו, השתכנע בית המשפט על סמך בירור יסודי שערך עם המערער בבית המשפט שהודאתו לפני בית המשפט היא הודאת-אמת.

2.2 לפי האמור בפסק-הדין של בית המשפט העליון טען נפסו במשפט זוטא שנערך על ההודאות שמסר לחוקריו בינואר 1980, שבעת חקירתו נקטו חוקרי השירות כלפיו מעשי אלימות אשר כללו משיכה בשערותיו, טלטולים, הפלה ארצה, בעיטות, סטירות ועלבונות. הוא נצטווה להתפשט מבגדיו ונשלח להתקלח במקלחת קרה. נמנעו ממנו שינה במשך שעות ארוכות, ביום ובעיקר בלילה, והוא נאלץ לעמוד בחצרו של מיתקן הכליאה במשך שעות ארוכות גם כאשר לא נחקר. כן הושמעו כלפיו איומים בקשר למעצרן של אמו ואשתו ובקשר לפרסום שיינתן למידע אישי עליו אשר היה בידי החוקרים.

טענות אלה הוכחו בעדותם בשבועה של החוקרים, ובראשם מי שהיה באותו פרק זמן ראש יחידת החוקרים בשירות, ומי שהיה ראש צוות החוקרים שחקרו בענינו של נפסו. בית הדין הצבאי העדיף את

הכחשתם על עדותו של נפסו ואחרי שקלא וטריא בהכרעת-דין מפורטת מאד קיבל את הודאותיו של נפסו כהודאות-אמת שנמסרו כדין, והרשיע אותו, בעיקר על סמך הודאות אלה, בכל סעיפי האישום, ובכלל זה גם בהחזרת אמצעי לחימה עבור ארגון מחבלים מדרום לבנון אל שטח המדינה.

2.3 בהכרעת-הדין דחה בית הדין הצבאי המיוחד את טענותיו של נפסו אודות אלימות שהופעלה כלפיו ואיומים שהושמעו באזניו. מאמון זה לא סטו השופטים, על-אף שנתגלו להם הכחשות כוזבות של החוקרים ביחס לחקירה של אחרים, וגם בפרטים מסויימים שנגעו לחקירת נפסו עצמו. גם בית הדין הצבאי לערעורים לא התרשם מטענת הסנגור, והוסיף נויפה לסנגור על שהעז לתקוף את עדות החוקרים בלשון בוטה.

2.4 זמן מה לפני מתן פסק-הדין בבית הדין הצבאי לערעורים נתגלה הקשר הפלילי שקשרו כמה אנשי צמרת של השירות לשיבוש ההליכים של ועדות אשר חקרו בפרשת האוטובוס, שהתרחשה ביום 12.4.84. במהלך הקשר הזה פעל עובד בכיר של השירות, מר יוסי גנוסר, כ"סוס טרויאני" בוועדת זורע, בתור חבר הוועדה ליד האלוף (מיל) זורע. ועדה זו מסרה את הדו"ח שלה במאי 1984. לאחר מכן הוטעה גם צוות בראשותו של פרקליט המדינה, מר י. בלטמן, על-ידי שיבוש מתואם של עדויות שקר לאותו צוות, שהגיש את הדו"ח שלו ביולי 1985. כאשר נתגלתה חרפת הקשר הזה נתחזקו הספקות בקרב השירות גם ביחס לצידקת הרשעתו של נפסו שהיו קיימים פה ושם בשירות עוד קודם לכן, וראש השירות החדש הורה מיזמתו, בינואר 1987, על עריכת חקירה פנימית לבירור מחדש של פרשה זו. בחקירה זו הודו החוקרים בנכונות מרבית טענותיו של נפסו במשפט, בדבר אמצעי הלחץ שהופעלו נגדו, פרט לטענות נפסו בדבר מכות וסטירות. כתוצאה מזה נעשה, עובר לשמיעת הערעור בבית המשפט העליון, הסכם בין הפרקליט הצבאי הראשי שייצג את התביעה בערעור, ושחקר גם בעצמו בפרשה, לבין הסנגוריה. בהסכם זה הסכימה התביעה, על דעת היועץ המשפטי לממשלה, לביטול פסקי-הדין של שתי הערכאות הראשונות, אחרי שהודתה שמפני אמצעי הלחץ שהופעלו נגד נפסו לא ניתן עוד לטעון שההודאות אשר נתקבלו ממנו היו קבילות ואמינות. המערער נפסו מצדו הודה על-פי הסכם זה בעבירה הקלה יותר שבה הרשיעו בית המשפט העליון, כאמור לעיל. קביעותיו של

בית המשפט העליון בדבר אשמתו ומידת אשמתו הן כיום סוף פסוק שאין אחריו כלום.

2.5 בחקירה הפנימית הנ"ל שנערכה בפברואר 1987 טענו חוקרי נפסו שבהפעילם את אמצעי הלחץ לא חרגו ממה שהותר להם בהנחיות של השירות שהיו קיימות בזמן ההוא, וחמור מזה – הם טענו שגם בתם עדות שקר במשפט הזוטא, שבה הכחישו הפעלת אמצעי לחץ אלה, לא חרגו מן המקובל בשירות, וזאת בידיעת הממונים עליהם. על טענות אלה של החוקרים לא הושמעה מלה של הסתייגות מפי מישהו בחקירה פנימית זו. למרבה הצער והבושה עלינו לקבוע שטענות אלה בדבר הרשאה להפעלת לחץ, ביחד עם "נורמה" של מתן עדות שקר בבית משפט בקשר לכך, הוכחו לפנינו כנכונות (אם כי ההרשאה להפעלת אמצעי לחץ גופניים צומצמה מאד במרוצת השנים שחלפו מאז שנת 1980, כפי שיפורט בחלק השני של דו"ח זה). עליכם יהיה עלינו להרחיב את הדיבור בהמשך.

2.6 מבחינות אלה לא היו איפוא ההליכים במשפט נפסו, ובמיוחד מתן עדות השקר במשפט הזוטא, שונים ממה שקרה במשפטים אחרים שבהם העידו חוקרי השירות במשפטי זוטא. אך לא בזה יש לראות את הגורם העיקרי לעיוות הדין שבגללו ישב נפסו בכלא במשך שנים, מעבר לאותם 24 חודש שגזר עליו בית המשפט העליון בסופו של דבר.

כפי שיוסבר להלן, מקפיד השירות מאד על-כך שלא לקבל מפי נחקרים הודאות שווא בעובדות כוזבות. המטרה היא לקבל הודאת-אמת, ולו גם בלחץ פסיכולוגי, ולעתים אף בלחץ פיסי, כפי שהופעל נגד נפסו. כל הודאת-שווא הנחשבת בטעות לאמת משבשת מטעמים מובנים את דרכי המאבק של השירות לסיכול מעשי פח"ע. משום כך נערכת השוואה יסודית של המידע שהושג בהודאה עם מידע שנתקבל מפי נחקרים אחרים ועם מידע הנמצא בידי השירות ממקורות חסויים, שאי-אפשר לגלותם בפני בית משפט.

2.7 לא כך היה בענין נפסו. כאן חסרו כמעט לגמרי ראיות חסויות אמינות, כי העד העיקרי, מודיע שמסר מידע לחובת נפסו, קיבל מאת החוקרים ציון של "שקרן מדופלם". הוא לא הובא לבית הדין למתן עדות. העדות הנוספת היחידה שתמכה בתוכן ההודאות של נפסו עצמו היתה למעשה עדותה של אשת אותו מודיע, שנתקבלה

כמהימנה. משום כך היו חוקרי נפסו מוכנים לשחררו בשלב מסויים של החקירה. אך לבסוף הכריעו תוצאות בדיקתו של נפסו בפוליוגרף שהצביעו לדעת החוקרים דאו על תחושת אשמה. דא עקא שענין זה יכול לשמש דוגמה לסכנות שבהסתמכות ללא סייג על פיענוח בדיקות בפוליוגרף, כיון שבאחרונה נבדקו תוצאות הבדיקה של נפסו מחדש ונמצא שמפאת אופיו הוא צריך להחשב כ"בלתי-בדיק", כלומר שהבדיקה בפוליוגרף לא הוכיחה דבר.

לחקירת נפסו הוקדש בזמנו מאמץ רב, בהתחשב עם מעמדו בתור קצין בצה"ל שהואשם בעבירות כה חמורות של בגידה ושל ריגול. בין שמונת החוקרים שהשתתפו בחקירה בשלביה השונים נתגלו חילוקי דעות יסודיים: היו ביניהם שניים שהאמינו כי נפסו חף מכל פשע, והיה מי שקבע שהוא עבר את כל העבירות שבהן הואשם, בעוד שלראש הצוות דווקא, היו ספקות בדבר אשמתו של נפסו באישום החמור מבין האישומים, בענין החדרת האמל"ח לישראל. חילוקי דעות אלה משתקפים היטב בדין-וחשבון מסכם ומלא שהוכן בסוף החקירה של נפסו. הסיכום היה יוצא דופן לעומת הנוהל הרגיל בחקירות השירות, מפני שלא היתה בו מסקנה ברורה בשאלת אשמתו של נפסו ומידת אשמתו (חילוקי דעות אלה, כולל גם בענין פיענוח הפוליוגרף, קיימים בין החוקרים עד היום, כפי שנוכחנו לדעת מדבריהם בעדות לפנינו).

נוכח חילוקי הדעות בין החוקרים החליט ראש השירות דאו להעביר את החומר שנאסף לפרקליטות הצבאית, על מנת שהיא תחליט אם יש מקום להגשת משפט נגד נפסו, ועל איזה אישומים יוגש המשפט. אולם לא כל החומר הועבר לפרקליטות הצבאית, ולא הוסבר לה שקיימת דעת מיעוט בדבר אשמת נפסו בדו"ח המסכם הנ"ל (ר' פסק-הדין של בית הדין הצבאי, בעמ' 66-67, ובפסק-הדין של בית הדין הצבאי לערעורים, בעמ' 6). הדו"ח המסכם הומצא על-ידי השירות רק לאחר מכן, לבית הדין, על-פי דרישת הסנגור. אי-גילוי מלא כזה לפרקליטות היה גם הוא מקובל בשירות והוא הוצדק בצורך למידור גמור של מידע, כפי שיתברר להלן. בית הדין מתח ביקורת על "סינון" זה של החומר שנמסר לפרקליטות הצבאית (עמ' 67). אך גם בזה לא היה כדי לערער את אמונו בהודאותיו של נפסו ובגירסת אשמתו בכל האישומים שבהם הואשם. התובע במשפט לא ידע על אמצעי הלחץ שהופעלו נגד נפסו, כי גם את אלה הסתירו חוקרי השירות ויועציו

המשפטיים בפני הפרקליטות הצבאית, בהתאם לנוהג המקובל בשירות (ועל כך ראה להלן, בפיסקה 2.43).

גילוי אמצעי הלחץ לבית הדין היה עשוי להשפיע על עמדת הפרקליטות הצבאית ולבסוף גם על מסקנות בית הדין לגבי אשמתו של נפסו. לפחות בנדרון זה הוטעה בית הדין על-ידי השירות, באמצעות הפרקליטות הצבאית, שפעלה בזה בתור סוכן תמים של השירות.

2.8 סיכומו של דבר: פרשה זו יש בה כדי להבהיל ולהתריע, לא רק בשל עיוות-דינו של נפסו עצמו, אלא לא פחות בגלל קלקול המידות שבמתן עדות שקר, אשר נתגלה בה לעין השמש ושיש עתה לעקרו מן השורש.

ארגוני החבלה ו"המאבק המזויין"

2.9 שמענו עדויות ועיינו בסקירות ממצות על התפתחות הפח"ע בשטחים ובישראל. ניתן לקבוע בתמצית שהיעד של ארגוני החבלה הוא הרס קיומה של מדינת ישראל, באמצעות מעשי טרור ושיבוש החיים הסדירים.

פת"ח של ערפאת החל לפעול בשנת 1965 והוא כיום עדיין הארגון הוותיק והדרומיננטי מבין הארגונים הפלסטיניים, והוא גם המרכיב העיקרי של "הארגון לשחרור פלסטין" (אש"פ). פת"ח הוא אבי רעיון "המאבק המזויין" כתפיסה שיטתית וסדורה ב"אמנה הפלסטינית" שלו (משנת 1968). נאמר שם, בסעיף 8:

"השלב אשר העם הערבי הפלסטיני חי אתו, הוא שלב המאבק הלאומי לשחרור פלסטין. משום כך הסתירות בין הכוחות הלאומיים הפלסטיניים הן מסוג הסתירות המשניות אשר יש צורך שתיבלמנה למען הסתירה היסודית שבין הציונות והאימפריאליזם, מצד אחד, והעם הערבי הפלסטיני, מן הצד השני. על יסוד זה מהווים ההמונים הפלסטינים בארץ הכבושה או בפזורה, ארגונים כפרטים, חזית לאומית אחת הפועלת להחזרת פלסטין ולשחרורה במאבק מזויין."

סעיף 9: "המאבק המזויין הוא הדרך היחידה לשחרר את פלסטין והוא לכן אסטרטגיה ואיננו טקטיקה. העם הפלסטיני מאשר את החלטתו הנחושה המוחלטת והקבועה להמשיך

במאבק המזויין ולהתקדם לקראת המהפכה העממית המזויינת לשחרור פלסטין מולדתו ולהחזירה אליו ולקיים את זכותו לחיות בזה חיים טבעיים, ואת זכותו להגדרה עצמית ולרבונו עליו". (ההדגשות שלנו).

יש איפוא לראות נכוחה שכל עוד מחזיק הפת"ח בדוקרטינה זו שלו, בעיניו נשארת רק הדרך האלימה כדרך יחידה. ואמנם, כך נאמר שוב בהודעה המדינית המסכמת של המושב ה-18 של המועצה הלאומית הפלסטינית שהתקיים באביב שנה זו (1987) באלג'יר:

"על בסיס האמנה הלאומית הפלסטינית ומתוך מחוייבות להחל-טות המועצה הלאומית הפלסטינית אנו מרגישים את היסודות הבאים כבסיס לעשייה הלאומית הפלסטינית במסגרת אש"פ, הנציג הלגיטימי והיחיד של העם הפלסטיני."

"במישור הפלסטיני - המשך המאבק בכל צורותיו, מאבק מזויין, המוני ומדיני, כדי להגשים את המטרות הלאומיות ולשחרר את האדמות הפלסטיניות והערביות מהכיבוש הישראלי..."

לענין זה ארגוני החבלה הערביים האחרים הם בדעה אחת עם פת"ח: "החזית העממית לשחרור פלסטין" בראשותו של ג'ורג' חבש, בעלת דוגמטיות אידאולוגית מרכסיסטית, ו"החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין" של נאיף חוואתמה, שהצטרפו באחרונה לאש"פ, מטיפות גם הן ל"מאבק מזויין" בכל שטחה של ארץ-ישראל; וכן גם ארגונים אחרים מ"חזית הסרוב".

2.10 דוקטרינה זו של הרס המדינה והרג אזרחיה אינה בגדר הכרזה בלבד. אנו עדים לכך שארגוני המחבלים עושים את מירב המאמצים, שהם מסוגלים להם, כדי לבצע מעשי טרור מתמשכים לשם הגשמת הדוקטרינה שלהם. אין הם מבחינים בין יעדים צבאיים ליעדים אזרחיים: נגד כל מטרה אפשרית מופעל "המאבק המזויין". חלק מהם מצהירים בפומבי, כי אין הבדל בין יעד צבאי לאזרחי, שכן שניהם משרתים את "המדיניות התוקפנית" של ישראל. אחרים מסווים את הפגיעה ביעדים אזרחיים בטענה כי כל היעדים המותקפים עלי-ידם הינם צבאיים או מודיעיניים. לצורך "המאבק המזויין" ביצעו ארגוני החבלה פיגועי טרור של רצח המוני במקומות ציבוריים, כגון בתחבורה הציבורית, בכיכרות ובשווקים, בבתי קולנוע ובמקומות רחצה.

רוב רובם של מעשי הטרור מתוכננים על-ידי מחבלים שמעבר לגבול ה"קו הירוק", לביצוע בתוך שטח המדינה. הפיגועים מבוצעים באכזר-יות קיצונית, ללא אבחנה בין גברים, נשים וטף – כל יעד אנשי משרת את מטרתיהם. כן הם עוסקים בטרור אינדוידואלי נגד יחידים – יהודים, חיילים, אנשי בטחון ואזרחים, ונגד ערבים החשודים בעיני ארגוני החבלה בשיתוף פעולה עם השלטונות הישראליים. במזימותיהם הם אלה הם ממשיכים ללא הפוגה.

לשיטתם של ארגוני החבלה מסייע הטרור, או בלשונם "המאבק המזויין", בגיבוש הזהות הלאומית של הפלסטינים, באשר הם שם. הוא מסייע להרחבת השורות של הארגונים עצמם במתגייסים חדשים והוא נועד לערער את המוראל ואת הבטחון של אוכלוסיית המדינה. הוא גם מבליט את נוכחות הארגונים בזירה האזורית והבין-לאומית. – מטרתם הטקטית היא לעורר את האוכלוסייה הערבית בשטחים ובישראל למרד אלים גלוי נגד המדינה.

2.11 אם כי האחוז של כלל האוכלוסייה בשטחים (קצת פחות ממיליון נפשות ביהודה ושומרון וקצת יותר מחצי מיליון בחבל עזה) העוסק בפועל בפח"ע ובחברות מדינית הוא זעיר ורוב רובה של אוכלוסייה זו מעדיף לחיות חיי עבודה שקטים, נהנים ארגוני המחבלים מאהדה גלויה או סמויה של רוב האוכלוסייה הערבית בשטחים. הם מחזקים את אחיזתם בה וחזיתתם עליה ברציחות אנשים המעייזים לנקוט עמדה עצמאית בבעיית היחסים בין אוכלוסייה זו לבין מדינת ישראל ולגבי אפשרות של פתרון מדיני.

לשיטתם של ארגוני המחבלים חודרת גם אל מעבר לחומות בתי הסוהר שבהם מוחזקים אסירים ערביים. קיים בהם משטר פנימי אלים חמור של מנהיגות מטעם הארגונים, העוסקת באינדוקטרינציה ובגיוס חברים חדשים. את הוראותיה היא מקבלת מאת מיפקדות הארגונים מבחוץ והיא מבצעת אותן, עד כדי הוצאה להורג של אסירים החשודים בשיתוף פעולה עם השלטונות הישראליים.

2.12 כאמור, עיקר הפעילות החבלנית בישראל ובשטחים מודרכת על-ידי המיפקדות של ארגוני המחבלים שמעבר לגבולות המדינה. אלה גם משתדלות להחדיר אמצעי לחימה (נשק וחומרי חבלה) אל תוך גבולות המדינה. בעבר היה נתיב נוח לכך דרך "הגשרים הפתוחים" שמעל לירדן. בשנים האחרונות ננקטו אמצעים יעילים, כדי להכביד על

מעבר זה של אמל"ח (אם כי הוא לא חדל לחלוטין) והפיקוח על הגבולות שוכלל. משום כך גבר השימוש בנשק מאולתר מתוצרת מקומית לביצוע מעשי חבלה, וכן רבו המקרים של השימוש בנשק קר (סכינים) נגד יהודים. חלק ניכר מפעילות זו נובע מהתארגנות ביזמה מקומית, ללא קבלת הדרכה מן המרכזים של ארגוני החבלה מעבר לגבולות. במרוצת הזמן עשויה חוליה מקומית כזאת להשתלב באחד הארגונים הממוסדים. בשנים האחרונות רבו מעשים של הפרת סדר, של זריקת אבנים ובקבוקי תבערה על כלי רכב שפגיעתם הרעה יכולה להביא לידי מות אנשים הסובבים בכבישי הארץ. באלה עוסקים בעיקר צעירים שמתחת לגיל 18, ואפילו ילדים בגיל 14.

2.13 החתרנות המדינית (חת"מ) היא כיום מרכיב חשוב בפעילות אש"פ בשטחים. כלולים בה מעשים של תמיכה בארגון מחבלים, פרסום דברי שבח, אהדה או עידוד למעשי אלימות טרוריסטיים או מעשים שיש בהם מתן ביטוי להזדהות בפומבי עם ארגון, וכן קיום קשר עם נושאי תפקידים בארגון חבלני (ראה בסעיף 4 לפקודת מניעת טרור, תש"ח-1948, ובשטחים: הצו (מס' 101) בדבר איסור פעולות הסתה ותעמולה עויינת). הוקמו גופי "חזית" ציבוריים לשם פעולה בקרב ההמונים, ובעיקר בקרב הדור הצעיר. סטודנטים ממלאים תפקיד חשוב בפעילות זו. גופים אלה מקבלים את הוראותיהם מאש"פ וחבריהם מהווים בסיס ומאגר אנשי נוח לשם גיוס לפעילות חבלנית. ואמנם עלה בשנים האחרונות מספרן של התארגנויות צעירים בשטחים מפעילי החת"מ שעברו משלב האהדה הגלויה וההסתה אל שלב של פיגועי טרור ממש.

2.14 רשויות המדינה שמתפקידן להילחם בפח"ע בפנים המדינה, לסכלו ולמנעו ככל האפשר הם צה"ל, משטרת ישראל והשירות. מתפקידו של צה"ל הוא למנוע חדירת מחבלים ואמצעי לחימה מעבר לגבולות השטח שבשליטת מדינת ישראל. המלחמה בטרור בתוך הגבולות מוטלת בעיקר על כתפי השירות. נתאר להלן בקצרה את המבנה הארגוני של השירות ושל יחידת החוקרים בתוכו, ולאחר מכן את קורות המלחמה בפח"ע בעשרים השנים האחרונות, בעיותיה והצלחותיה ואחר-כך נגיע אל הנושאים המרכזיים של דיונינו, דהיינו שיטות החקירה של השירות ונוהליה, ומתן עדות על-ידי חוקרים בבתי המשפט. מקצת הדברים חייבים להיכלל בחלק השני, החסוי, של הדו"ח הזה, ומקצתם יופיעו בחלק ראשון זה, אשר יפורסם ברבים.

2.15 במשך השנים התגבשה האידאולוגיה של הארגונים השונים, גבר במידה רבה המידור בין הארגונים ובתוכם, והורחבה ההדרכה המקצועית לעבודה מחתרית ולעמידה בחקירות. יתר-על-כן, פוע-לים זה מכבר בשטחים מחבלים אשר כבר התנסו בעבר במעצר ובחקירה, כאלה שסיימו תקופת מאסרם וכאלה ששוחררו במסגרת החילופים. בתי הכלא עצמם מהווים חממה של התארגנות, הדרכה אידאולוגית והדרכה מקצועית שבין היתר מנחה כיצד להתמודד עם החוקרים של השירות.

עובדות אלה מציבות קשיים ומכשולים רבים ביותר במערכה הנמשכת לסיכול הפח"ע. השירות חייב להתמודד ולהתמיד ברציפות במערכה זו במשך שנים ארוכות, בנסיבות המשתנות, ולשכלל את הכלים והשיטות העומדים לרשותו כדי להצליח במשימה.

מן הראוי לקבוע שלא נראה באופק קץ לפעילות החבלנית, כך שגם בעתיד הנראה לעין תהיה זו המשימה העיקרית והכבדה של השירות, ובמיוחד של אותם עובדים העוסקים במישרין בתחומים אלה.

תאור הפעילות של השירות

2.16 תאור משימותיו ומבנהו של השירות אנו מביאים בחלק השני, החסוי של דו"ח זה.

שליטתה של ישראל בשטחים בעקבות מלחמת ששת הימים הביאה מהפך בהיקפה ופעילותה של יחידת החקירות. עד אז היה מדובר בחקירות בהיקף מצומצם ביותר, בעיקר לשם סיכול ריגול, וממילא היה צורך רק במספר מצומצם של חוקרים. בעקבות המלחמה מצאה היחידה את עצמה לפתע מול זרם גואה של פח"ע ושל מאות נחקרים. יחידת החקירות לא היתה ערוכה להתמודדות עם אלה ובשלבים הראשונים פעלה בצורה בלתי-מסודרת ומאולתרת. אט-אט נערכה היחידה לפעילות יותר מאורגנת וממוסדת: מספר החוקרים הוגדל בשיעור ניכר ונקבעו דפוסים ונהלים לפעילותה, הועמדו לרשותה מיתקני חקירה, נקבעו דרגי פיקוד ואחריות, ניצברו מאגרי מידע, ועד מהרה היתה היחידה ערוכה, פחות או יותר, לפעולה שוטפת ותקינה של מלחמה בפח"ע. על-אף מספר כשלונות, הוכיחה מלחמתה של היחידה את עצמה כיעילה ביותר, והיחידה רשמה ורושמת לכותה מספר רב של הצלחות, הן במישור הסיכול והן במישור האיתור

והגילוי שלאחר מעשה. גם בימים אלה, בעוד עסקה ועדה זו בדיוניה, לא פחתה פעילותו החיונית של השירות ועלה בידיו לחשוף התארגנויות מסוכנות לביצוע פח"ע. לא תהיה זאת הגזמה לומר שרבים מאזרחי המדינה חבים את חייהם ובטחונם לשירות בכללו וליחידת החוקרים שבו בפרט.

2.17 מאז ומתמיד ייחס השירות חשיבות ראשונה במעלה לענין איסוף המידע לצורך מניעה וסיכול. השגת הראיות להעמדתו של הנחקר לדין לא עמדה במקום הראשון בסולם העדיפויות של עבודת החקירה.

אחד מאנשי הצמרת של השירות שהעיד לפנינו הגדיר את הדברים כך:

"המערכת העומדת מול כל הענין הזה היא בעיקרה מערכת איסופית. אנחנו בסופו של דבר חשבנו, חושבים היום ורואים את הכלי של החקירות כמערך איסוף מודיעיני. זה גם מסביר, באור מאוד חלקי ואולי גם לא משכנע, למה פחות עניין אותנו או פחות איכפת היה לנו הענין של העמדה לדין, כי כבר כשאני את האיש תפסתי ופיענחתי את הפיגוע אז אני עובר לשלב הבא, אני רץ אחרי האיש הבא."

אין זה אומר שהעמדה לדין נדחקה לקרן זוית. בהעמדה לדין ראה ורואה השירות אמצעי חשוב של סיכול. אחד מאנשי השירות הגדיר זאת כך בעדותו:

"מבחינתנו בוודאי שעצם הטלת העונש על הנאשם וישיבתו בכלא זהו חלק מסיכול. הסיכול הוא בזה שאותו עבריון יושב מנוטרל מהחברה איקס שנות מאסר בכלא, זה בהחלט סיכול..."

2.18 קיימים הבדלים בסיסיים בין מהות החקירה המשטרתית של חשודים בעבירה פלילית רגילה, מזה, לבין חקירה הנערכת על-ידי השירות נגד חשודים בפעילות חבלנית עויינת או בחתרנות מדינית, מזה. החקירה המשטרתית נערכת כדי לאסוף ראיות נגד פרטים בתוך החברה פנימה, החשודים בביצוע עבירות פליליות, ומטרותיה הרשעת האשם, לשם החזרתו למוטב, להרתיע אותו ואחרים מביצוע עבירות נוספות בעתיד ולגמול לו על עבריינותו בעונש הראוי לו. ואילו מטרתה הישירה של החקירה על-ידי השירות היא, להגן על קיום החברה והמדינה בפני מעשי חבלה המכוונים נגד אזרחיה, לאסוף מידע על

מחבלים ודרכי התארגנותם ולסכל ולמנוע ביצוע מעשי חבלה בעודם באינם, על-ידי לכידת אלה שכבר ביצעו מעשים כאלה בעבר – וחוקה עליהם שימשיכו בזה בעתיד – ואלה הזוממים לבצעם, ולגלות את אלה המכוונים את צעדיהם.

ועוד נבדלת החקירה המשטרתית מן החקירה על-ידי השירות בכך שבחקירה המשטרתית לגילוי עבירה פלילית המטרה היא לאסוף ראיות (עדויות מפי עדי ראיה, ראיות ריאליזות ועקבות שנשארו בשטח, במקום ביצוע העבירה, ועוד), המקדמות את גילוי העבריין; ואילו בחקירות השירות אין בדרך כלל בידי החוקר חומר ראיות כזה: עדי ראיה למעשי חבלה, כגון רצח יהודי בסביבה ערבית, אינם מוכנים לסייע בידי החוקרים ובדרך כלל הם אף מחפים על המבצעים, בשל אהדת האוכלוסייה המקומית למחבלים ופחדה מהם. רק לעתים נדירות נלכד המבצע של מעשה חבלה בכף, בשעת מעשה.

על החקירה של השירות במעשי חבלה מכבידה נחישותם של הנחקרים שלא לגלות את הידוע להם, שהיא פרי של אינדוקטריניצייה אידאולוגית הכוללת תידרוך יסודי כיצד על הנחקר לעמוד בחקירה, כאשר עצם העמידה הזאת נחשבת לו כמעשה גבורה ברוח ארגוני; ומצד שני הפחד של הנחקר שיתנקשו בו עוד בהיותו בין כותלי בית הסוהר, אם יגלה את הידוע לו, וחוסר נכונותו לשתף פעולה עם חוקריו הניזון מן התקווה שבלאו הכי ישוחרר שחרור מוקדם בחילופי אסירים, כפי שקרה בעבר.

בנסיבות אלה הופכת חקירתו של חשוד בפח"ע על-ידי השירות להתמודדות קשה בין הצורך החיוני לגלות את הידוע לו, לפי השערה המבוססת היטב, בדרך כלל על מידע חסוי, לבין רצונו של הנחקר לשתוק ולהסתיר את הידוע לו או להוליך את החוקר שולל במסירת מידע כוזב.

2.19 העולה מן האמור, כי כל אימת שמושגת הודאת-אמת מפי הנחקר, כי אז, להבדיל מרוב התיקים הפליליים שחקירתם נעשתה בידי המשטרה, הרי בתיקי הפח"ע המוגשים על-ידי אנשי השירות לתביעה הצבאית או האזרחית, הודאתו של הנאשם, כפי שנרשמה מפיו ונחתמה בידו בפני חוקר משטרת, שאליו הועבר הנאשם אחרי סיום חקירתו על-ידי חוקר השירות – היא כמעט תמיד הראיה העיקרית לחובת הנאשם. אפילו יש בידי אנשי החקירות בשירות מידע מפליל

נוסף נגדו, אינו יכול מידע זה לשמש במקרים רבים ראיה במשפט, אם משום שאינו קביל על-פי דיני הראיות ואם משום שהנוק היכול להיגרם על-ידי השיפתו עולה על התועלת שבהבאתו לבית המשפט. מכאן החשיבות המרכזית הנודעת להשגת הודאת-אמת מפי נאשם המובא למשפט בשל מעשים של פח"ע.

2.20 כבר צויין לעיל שבמשך עשרים השנים האחרונות השיג השירות הישגים נכבדים ביותר בהגנה על המדינה ועל אזרחיה בפני מעשי פח"ע. באשר לפיגועים שבוצעו, נלכדים מבצעייהם במקדם או במאוחר ב-80 עד 90 אחוז מן המקרים. מבין רבבות החקירות שערך השירות במשך תקופה זו הועמדו לדין בממוצע שנתי 50 אחוז מבין הנחקרים. רובם של יתר הנחקרים שוחררו אחרי החקירה, ונגד מיעוט מביניהם נקטו צעדים מינהליים, של מעצר, ריתוק, הגליה ועוד, באין אפשרות להעמידם לדין בגלל חשאיית המידע האמין הקיים נגדם. מבין המובאים למשפט הורשעו רוב רובם על סמך הודאתם בפני בית המשפט, וביחס ליתר, המונים גם הם מספר רב למדי, התנהלו משפטים שבהם כפרו הנאשמים ונשמעו ראיות.

2.21 בחלק השני של דו"ח זה צירפנו בתור נספחים תרשימים על כוח האדם בשירות במיגור הערבי, על מספרם של נחקרי פח"ע מול מספר חוקרי השירות, על מספרי הפיגועים, הנחקרים ופיענוח פיגועים בחתך שנתי, על הרוגים ופצועים (יהודים וערבים) על-ידי פח"ע, בחתך אזורי ושנתי על חוליות מחבלים שנחשפו (לפני ביצוע פיגוע ואחריו), פרטים על ההשתייכות הארגונית של חוליות מחבלים שנחשפו, כמויות אמצעי הלחימה מסוגים שונים שנתפסו, בחתך שנתי, וטבלה השוואתית של נתונים על מספרי הנחקרים שהודו בחקירתם ושל אלה שהועמדו לדין בשנים 1983/84 עד 1986/87.

לאחר מכן אנו סוקרים - גם זאת בחלק השני, החסוי, של הדו"ח - את שיטות החקירה של נחקרי פח"ע שהיו נהוגות בשירות משנת 1967 ואילך, והרשות שניתנה לחוקרים מדי פעם להשתמש בחקירה באמצעי לחץ, כולל לחץ פיסי. לסיכום תיאור ההתפתחות שחלה במרוצת השנים בנושא של מתן הרשות להפעלת לחץ מציינת הוועדה שרווחת הדעה בקרב כמעט כל העוסקים בנושא שקיים הכרח בל יגונה, לשימוש באמצעי לחץ פיסי כלשהם בחקירות של נחקרי פח"ע. השינויים שחלו במשך השנים בנושא זה, הן לכיוון התרחבות והן

צמצומים ואיסורים, עד שכיום צומצם השימוש בהם מאוד, מצביעים על התלבטויות פנימיות הנובעות ממעצורים מוסריים ומבחינה מתמדת של יעילות האמצעים, כנגד ההכרח להשתמש בהם. כמו כן השפיעו על הנושא תלויות חיצוניות, חריגות שהיו מן המותר ואיסורים ספציפיים שהוטלו על-ידי הדרג המדיני.

להלן מקדישה הוועדה דיון נפרד, בחלק השני של הדו"ח, לתקלות בחקירה ולחריגות מן האמצעים שהשימוש בהם הותר, והטיפול שהיה בחריגות אלה.

עדויות שקר במשפטי זוטא

2.22 כאשר הודאה של הנאשם בחקירתו היא חומר הראיה העיקרי נגדו, הרי מטבע הדברים כפירתו של הנאשם באשמתו בבית המשפט משמעותה טענה שהודאתו בפני החוקרים נתקבלה ממנו בדרכים בלתי-כשרות ולפיכך היא פסולה ואין לקבלה כראיה נגדו. טענה כזו מחייבת ניהולו של "משפט זוטא" בדבר קבילותה של ההודאה. מאלו יובן שבתנאים אלה משפט הזוטא הוא כל עיקרו של המשפט עצמו והכרעה בו היא למעשה הכרעה במשפט כולו לשבט או לחסד.

הודאתו של הנאשם המוגשת לבית המשפט היא מסמך ערוך ומסודר המפרט את שמו ופרטיו של הנאשם, שמו ופרטיו של רושם ההודאה, מקום וזמן גבייתה, הודעה המציינת כי הוסבר לנאשם שאין חייב למסור דבר אם אין רצונו בכך, ולאחר מכן דברים שנאמרו מפי הנאשם. בשולי ההודאה רושם גובה ההודאה הצהרה כי הנאשם מסר דבריו הרשומים מרצונו הטוב והחופשי, כי הדברים הרשומים הוקראו לו - ובמקרה הצורך אף תורגמו לו לשפתו - וכי הוא אישר את נכונותם בחתימת ידו.

מקדמת דנא אין חוקרי השירות עוסקים ברישומן וגבייתן של הודאות כאלה. החוקרים עוסקים בחקירתו של הנאשם במיתקני החקירה שלהם כאשר המאמץ העיקרי מופנה לכיוון הבאתו של הנחקר לכך שיהיה מוכן למסור מידע ואגב כך להודות במעשים המיוחסים לו. משתם שלב זה בהצלחה והנחקר אכן מוכן להודות, הוא מועבר לידי חוקר משטרתי וזה האחרון רושם מפיו את ההודאה כדת וכדין. אותה הודאה מוצגת לאחר מכן בפני בית המשפט באמצעות השוטר שרשם אותה, המופיע כעד מטעם התביעה.

2.23 על-פי הוראות סעיף 12 לפקודת הראיות (נוסח חדש), תשל"א-
- 1971

"עדות על הודיית הנאשם כי עבר עבירה תהא קבילה רק אם
הביא התובע עדות בדבר הנסיבות שבהן ניתנה ההודייה ובית
המשפט ראה שההודייה היתה חפשית ומרצון".

עד למלחמת ששת הימים בשנת 1967 התנהלו חקירות חשודים בפח"ע
- ומספרם היה מועט - בהתאם לדין ולפסיקה דאז של בית המשפט
העליון, ללא הפעלת לחץ פיסי כלשהו. גם בשנים הראשונות שלאחר
מלחמת ששת הימים לא היה לתביעה כל קושי בנושא זה. על נסיבות
גביית ההודאה ורישומה היה מובא לבית המשפט להעיד רק השוטר
שעסק בכך בסופו של תהליך החקירה. שוטר זה יכול היה להעיד בלב
שקט ובמצפון נקי שבמסגרת השלב שבו היה הוא מעורב, דהיינו
רישום ההודאה, התנהל הכל על מי מנוחות והנאשם אכן מסר את
ההודאה באופן חופשי ומרצון, כדרישת החוק. כל פרשת החקירה
שקדמה לשלב זה, דהיינו החקירה על-ידי חוקרי השירות, לא הובאה
כלל בפני בית המשפט ואיש מחוקרים אלה לא הובא כעד במשפטי
זוטא.

2.24 כך - עד לשנת 1971. בשנה זו חל שינוי מהותי במשפטי זוטא.
יותר ויותר סנגורים החלו להעלות בבתי המשפט את הטענה כי
ההודאה, השלווה והרצונית לכאורה, שניתנה לשוטר, לא באה אלא
כתוצאה מאמצעים פסולים שהופעלו נגדו בשלב שקדם לכך על-ידי
חוקרי השירות. טענות אלה אילצו את התביעה, במסגרת החובה
המוטלת עליה על-פי הוראות סעיף 12 לפקודה הנ"ל, להביא את חוקרי
השירות לבית המשפט כעדי תביעה על מנת שיעידו על נסיבות
החקירה ומתן ההודאה ויזימו את טענות הפסול של הסנגוריה.

נמצא שמאז 1971 הפכה התופעה של הופעת חוקרי השירות כעדי
תביעה במשפטי הזוטא לתופעה שכיחה. תופעה זו הביאה בעקבותיה
את התופעה החמורה הנדונה כאן - זו של מתן עדויות שאינן אמת של
חוקרי השירות במשפטי הזוטא.

2.25 מאז ומעולם הקפיד השירות על מידור מוחלט של פעילות
אנשיו, דהיינו שום דבר הנעשה בתחומי העבודה של אנשי השירות
איננו מובא לידיעת מישהו מחוץ לכותלי השירות. ביתר שאת אמורים

הדברים לגבי הנעשה בתוככי מיתקני החקירות על-ידי אנשי החקירות. כלל זה נשמר על-ידי השירות בקפדנות ובנוקשות. נוסף על כך דיווח ראש השירות מדי פעם לדרג המדיני: לשר הבטחון בשלבים הראש-ונים ולאחר מכן לראש הממשלה במסגרת פגישות תדירות בינו ובין ראש השירות. גם כאן נדונו על-פי רוב בעיות כלליות ועקרוניות מבלי להיכנס לפרטים. עתה, בפעם הראשונה, מצאו עצמם אנשי החקירות בפני דילמה קשה: בעומדם על דוכן העדים בבית המשפט נשאלו שאלות לגבי תהליכי החקירה שעליהן נדרשו להשיב תחת שבועה או אזהרה. החוק חייב אותם, כמובן, כמו כל עד המעיד בפני בית משפט, להעיד את האמת כולה ואת האמת בלבד. מאידך – עדות אמת היה בה כדי לפגוע בכלל המקודש של מידור מוחלט שהושרש ושונן לכל חוקר מרגע שנתקבל לשירות. עדות אמת חייבה לחשוף ולגלות את הנעשה במיתקני החקירות במסגרת עבודת החקירה, ובכלל זה חשיפת שיטות החקירה וכתוצאה מזה חוסר יכולת להפעילן עוד להבא, משנודעו ליריב. המדובר בשיטות רבות ומגוונות, וביניהן אמצעי לחץ המופע-לים נגד נחקרים.

2.26 בחלק השני של דו"ח זה מדובר בהרחבה על סוגי הלחץ השונים שהופעלו על-ידי חוקרים נגד הנחקרים. לענין הנושא הנדון כאן די אם נאמר שהלחץ שהופעל, אפילו היה במסגרת המותר באותו פרק זמן, היה כזה שצפוי היה להיראות בעיני בית המשפט כפוגע בעקרון רצונו החופשי של הנחקר ולהביא לפסילתה של ההודאה. במשפטים הנדונים כאן, פסילה כזו כמוה כזיכוי של הנאשם.

מכאן שבעומדו על דוכן העדים, ראה החוקר סכנה כפולה באמירת האמת: הן חשיפת שיטות החקירה והלחץ הפיסי והן פסילת ההודאה וזיכוי של הנאשם. מבחינתו של השירות, כל אחת מתוצאות אלה היתה קשה ובלתי-רצויה, כשאנשי השירות משוכנעים, על יסוד מידע אמין שהאיש אשם במה שהואשם.

2.27 הפתרון שהחוקרים מצאו לעצמם לדילמה זו היה, מבחינתם, הפשוט והקל ביותר: הם העדיפו את עקרון המידור המוחלט על פני החובה לומר אמת בבית המשפט, ומעל דוכן העדים הכחישו הפעלת כל לחץ פיסי שהוא על הנחקרים. במלים בוטות יותר – הם פשוט שיקרו ובכך עברו עבירה פלילית של עדות שקר לפי סעיף 237(א) לחוק העונשין, תשל"ז-1977. שזה לשונו:

"המעיד בהליך שיפוטי, ביודעין, עדות כוזבת בדבר מהותי לגבי שאלה הנדונה באותו הליך, הרי זו עדות שקר, ודינו - מאסר שבע שנים..."

2.28 זאת איפוא הדילמה הקשה שאנשי החקירות מצאו עצמם ניצבים בפניה החל משנת 1971, וזה הפתרון שמצאו לעצמם. מול עוצמתה של דילמה זו מפתיעה ביותר העובדה שהחוקרים הם שנאלצו למצוא לעצמם את הפתרון שנראה להם, וזאת משום שצמרת הפיקוד של השירות לא נתנה דעתה עליה כלל בצורה ממוסדת ומסודרת. שעה שהעיד בפנינו מי שהיה ראש השירות בשנת 1971 - ונשאר בתפקידו זה עוד שלש שנים לאחר מכן - הצגנו בפניו את השאלה האם באותן שלש שנים הובאה הבעיה בפניו באיזו צורה שהיא ומאיזה מקור שהוא. תשובתו היתה שלילית. לדבריו, איש לא הציג בפניו את הפרובלמטיקה הזאת. הוא עצמו, כך אמר, "לא תפס את הקונפליקט הנוצר על-ידי כך שמצד אחד הוא מרשה לחוקר לחרוג מתקינות החקירה, ומצד שני הוא שולח אותו, לאחר מכן, לבית המשפט להכחיש".

אותו ראש השירות היה ער לשינוי שחל ב-1971 שאכן הדאיג אותו, אך מהיבט אחר לגמרי: הדאיגה אותו העובדה שהופעתם של החוקרים בבתי המשפט תגזול מהם הרבה שעות עבודה על חשבון שעות חקירה שתבוזבזנה. ההיבט האחר, החשוב לאין ערוך יותר, של תוכן העדות ושל הפרובלמטיקה החדשה שנוצרה, לא היה, כאמור, כלל לנגד עיניו.

2.29 הנסיון היחיד שנעשה להתמודד בצורה ממוסדת ומסודרת עם הבעיה, מצוי במסמך שהוצג לנו והנושא תאריך 1 בדצמבר 1971. זהו תדריך שהוציא ראש יחידת החקירות דאו והפיצו בין אנשי היחידה. התדריך, כך הוא מעיד על עצמו, נועד להזכיר לעובדים שיידרשו להעיד בבית המשפט "כמה מן החובות המוטלות עליהם שעה שהם מופיעים על דוכן העדים". בצידן של הוראות טכניות רבות, מצאנו שם פסקה בזה הלשון:

"במתן העדות יש לספר את האמת כפי שהיא זכורה לעד, מבלי להיות מושפע מהתוצאות האפשריות הן לגבי התביעה והן לגבי הסניגוריה, ולהדגשה נוספת ייאמר: אין כל סיבה שתתיר לעד לשקר, גם אם נדמה לו שע"י השקר יסייע לבטחון המדינה".

סביר להניח שלן נהגו יחידת החקירות ואנשיה על-פי ההנחיה הנ"ל, לא היתה בעיה זו מתעוררת כלל, אלא שלא כך היה. ההנחיה דלעיל נשארה בבחינת אות מתה והחוקרים לא נהגו לפיה. כאמור, בחרו החוקרים למן ההתחלה להסתיר מבית המשפט הפעלת לחץ פיסי כלשהו.

2.30 איש מאנשי השירות הבכירים שהעידו בפנינו לא יכול היה להצביע על רגע מסויים שבו החלו החוקרים לנהוג כך, או על הוראה, הנחיה או מסמך כל שהוא המדריך אותם לנהוג כך. שיטה זו כאילו נוצרה מאליה והחוקרים נגררו וגלשו לתוכה כדבר מובן מאליו. אחד מצמרת יחידת החקירות הגדירה כ"תורה שבעל-פה שנמסרה מאב לבן". בקורסים, בהדרכה, בפגישות הושם דגש על הצורך במידור מוחלט, אך על נושא מתן העדות והפרובלמטיקה שהוא מעורר – לא נאמר דבר. יתרה מזו – אנשי השירות שהעידו בפנינו לא יכלו להיזכר או להצביע אף על מקרה אחד של חוקר ששאל או עירער או הירחר בקול בנושא זה.

שאלנו את הבכירים שהעידו כיצד הונחלה שיטה זו לחוקר החדש שהצטרף זה לא מכבר לשירות. החוקר החדש, כך הוסבר לנו, עובר קורס הדרכה ראשוני, ולאחר מכן הוא מצורף כעוזר, כמתמחה, אל חוקר ותיק במיתקן חקירות. שם הוא מצא את עדות השקר בבית המשפט כנתון מוסכם ומקובל, שהחוקרים הוותיקים כולם נוהגים לפיו. אין תימה איפוא שהחוקר הטרון קיבל נתון זה כדבר מובן מאליו ולימים, כאשר הגיעה שעתו הוא להופיע בבית המשפט, אף הוא נהג כך מבלי שאי-פעם נאמר לו דבר מפורש בנושא זה. כמוכן שלכך גם מתלווית התחושה של החוקר שנוהל זה הוא באישור ובגיבוי מלא של צמרת השירות.

עד מהרה הפך מתן עדות שקר בבתי המשפט לנורמה שאיש לא עירער עליה. נורמה זו עתידה היתה לשלוט בכיפה כשש עשרה שנה.

2.31 עד כמה השתרשה נורמה זו ניתן ללמוד ממסמך שהוצג לנו והנושא תאריך 6.9.82. זהו זכרון-דברים מדיון שהתקיים בין ראש השירות וראש יחידת החקירות. באותו דיון דובר באחד מאמצעי הלחץ הפיסי המופעלים נגד נחקרים שבית משפט התייחס אליו באחד מפסקי-הדין והעיר הערות לגביו. הסיכום של אותו דיון, כך נאמר באותו מסמך, היה זה:

"במשפטי זוטא, ...נכחיש ביצוע... ונטען כי... כמקובל על-פי נוהלי הכלא/בית המעצר".

לשון אחרת: לא רק הוראה מפורשת לשקר בבית המשפט אלא גם הנחיה מה יהיה השקר שיאמר. זכרון-דברים זה הודפס במכונת כתיבה והופץ בין ראשי יחידות בשירות. בהוראה עצמה אין אולי חידוש. החידוש הוא בכך שבכירי השירות ראו במתן עדות שקר נורמה כל כך מושרשת ומובנת מאליה שאפילו לא חששו להעלות את הדברים בכתובים ולהפיצם. (המדובר הוא, כאמור, בשנת 1982, כאשר אותה נורמה כבר צברה "ותק" של 11 שנה).

2.32 עוד יש להזכיר בהקשר זה שבכירי השירות הדגישו בפנינו כי בתוך כותלי השירות היתה הקפדה נוקשה ביותר על אמירת אמת, מבחינת יהרג ובל יעבור. מי שנכשל באי-דיווח אמת בתוך השירות נענש בצורה חמורה ביותר ואף היו מקרים של סילוק מהשירות. גישה זו יצרה מעין "פנקסנות כפולה": הקפדה על האמת בתוך השירות מכאן, ועדויות שקר בבתי המשפט מכאן. מוסר כפול זה לא הפריע ככל הנראה לאיש במשך 16 שנים רצופות.

בעיני הוועדה נורמה זו של מתן עדויות שקר בבתי המשפט היא כשלונו החמור של כל מי שהיתה לו נגיעה לעניני החקירה בשירות.

2.33 הנורמה של עדויות שקר בבתי המשפט החזיקה מעמד עד שנת 1986. שני ארועים חמורים שהתפרסמו בציבור בקול רעש גדול בזה אחר זה – פרשת אוטובוס 300 ופרשת נפסו – הם שגרמו תוך זמן קצר לחשיפתה של הנורמה ולהפסקתה. מה שסתם עליה את הגולל היו דברים שאמר נשיא בית המשפט העליון בפסק-הדין שניתן בערעור נפסו, ביום 24.5.87:

"מול מסקנה זו נתברר לנו מדברי בא-כוחה המלומד של המדינה כי חוקרי שירות הבטחון הכללי חרגו, לדעתו, מבחינת משקלם המצטבר של מעשיהם מן המותר והוסיפו חטא על פשע בכך שבהעידם בבית הדין הצבאי המיוחד על חקירתו של המערער שיקרו בהכחישם את עיקר טענותיו של המערער בקשר לשיטות החקירה.

אין להפחית מחומרתה של מסקנה זו המצביעה על התכחשותם של העדים הנ"ל לחובה לומר את האמת בהתייצבם בפני ערכאה

שיפוטית. מעשים אלה נושאים בחובם פגיעה מרחיקת לכת באמינותם של שליחיה של הזרוע הממלכתית האמורה. ניטלה בכך מבית הדין היכולת להכריע בענינו של המערער על יסוד נתוני אמת ונפגמו מעמדו וכוחו של בית הדין אשר הולך שולל על-ידי דבריהם של החוקרים.

המעשה החמור שנתגלה במקרה דנן ואשר כתוצאה הימנו נשען בית הדין בממצאיו ובמסקנותיו על הודאות אשר לגביהן נמסרו לבית הדין עובדות לא נכונות בקשר לאופן גבייתן, מחייבת נקיטתם של צעדים החלטיים כדי לשרש תופעה זו, ואנו מפנים לכך תשומת לבו של היועץ המשפטי לממשלה. (עיצאת נפסו נ. התובע הצבאי הראשי, ע"פ 124/87, פסקה 6 – טרם פורסם).

נוכח דברים בוטים כאלה של בית המשפט העליון ונוכח הסערה הציבורית שגרמה פרשה זו מובן שהשיטה לא יכולה היתה להחזיק עוד מעמד והיא קרסה תחתיה. ביום 10 ביוני 1987, כשבועיים לאחר שניתן פסק-הדין הנ"ל, התכנסו החוקרים ביום עיון בראשותו של ראש היחידה. בסיכום בכתב מאותו יום עיון אנו מוצאים פסקה זו:

"בעקבות פרשת נפטו הוצאה הנחיה מפורשת כי אין השירות מתיר לאמר דבר שקר בבי"מ."

פסוק יחיד זה מסמל את סופו של עידן שנמשך 16 שנים, שבו נהגו החוקרים, כשיטה, להעיד עדות שקר בבתי המשפט. כל אנשי הצמרת של השירות אמרו לנו שהנחיה זו אכן מבוצעת במלואה וכי הנוהג של מתן עדות שקר בבית המשפט נפסק לחלוטין. אנו בטוחים שאכן כך הוא.

2.34 כבר אמרנו שעדויות השקר בבית המשפט היוו את הפתרון הקל שאנשי החקירות אימצו לעצמם לדילמה הקיימת של קונפליקט בין הצורך במידור מוחלט של שיטות החקירה לבין החובה לומר אמת בבית המשפט. כיום פתרון זה איננו קיים עוד אלא שסילוקו של הפתרון הזה לא סילק את הדילמה עצמה. אמת ונכון הוא שכיום אין עוד הקונפליקט בין שני הצרכים הנ"ל חריף וחד כפי שהיה, משום שהשימוש בלחץ פיסי במסגרת החקירה הופחת במרוצת השנים במידה ניכרת, וככל שקטן שימוש זה, ממילא קטן הצורך במידור. עם

זאת הדילמה עדיין קיימת ומן ההכרח למצוא לה פתרון אחר מזה שהיה נהוג עד כה. לפתרון כזה מצפים מוועדה זו.

2.35 כיום נמצאים חוקרי יחידת החקירות במצב של המתנה ומבוכה. הם ממתינים לתשובה לשתי שאלות שמציקות להם: האחת – מה יהיה גורלם של אותם חוקרים שכל השנים נהגו על-פי הנוהל הפסול ששרר והעידו עדויות שקר בבתי המשפט. "גורלם" – תרתי משמע: הן ההשלכות הפליליות של עדויות אלה והן ההשלכות האזרחיות של תביעות נזיקין שאולי צפויות נגדם. השניה – כיצד לנהוג בעתיד. מאחר שכיום כבר ברור לכל שאיש לא יסבול עוד מתן עדויות שקר בבתי המשפט, קיימת סכנה מוחשית למידור של שיטות החקירה. גילוי האמת כולה בבית המשפט עלול לגרום לחשיפת שיטות החקירה וממילא לחיסולן.

לתקופת הביניים שנוצרה נקבעו נהלים זמניים על דעת הפרקליט הצבאי הראשי והתובע הצבאי הראשי וכידיעתו של היועץ המשפטי לממשלה. בתמצית, הנוהל הזמני שנקבע הוא כי בכל מקרה שצפוי בו משפט זוטא ייעשה בירור יסודי על-ידי היועצים המשפטיים של השירות ויידווח עליו לתובעים הצבאיים. באותם מקרים בהם יוחלט על דעת התביעה הצבאית שלא לגרום למשפט זוטא יישקל "טיפול חליפי". טיפול חליפי כזה יכול שיהיה מניעת משפט זוטא, או הימנעות מהעמדה לדין בכלל ונקיטת צעדים מינהליים תחתיה. זהו, כאמור, הסדר ביניים עד שיוחלט על נוהל חדש מסודר, תקין וממוסד.

2.36 כיום, לאחר שהשיטה של עדויות שקר פשטה את הרגל כפי שתואר לעיל, השאלה כמה זמן עתידה היתה עוד להחזיק מעמד אילמלא מה שקרה היא שאלה תאורטית. דרכו של עולם ששקר קבוע ושיטתי איננו יכול להאריך ימים, וכלשון האימרה הידועה – "אינך יכול לשטות בכולם כל הזמן". על רקע זה מפתיע למדי כוח ההישרדות שהפגינה השיטה במשך 16 שנים. אין ספק שבמשך שנים שאבה השיטה עידוד וחיות מהאמון שרחשו בתי המשפט לדברי החוקרים שהופיעו בפניהם כעדים. מן העדויות ששמענו מתברר שאחוז המקרים בהם נפסלה הודאה משום שבית המשפט לא האמין או התייחס בספק לדברי החוקרים מעל דוכן העדים הוא קטן ביותר. ברוב הגדול של המקרים העדיפו בתי המשפט את עדויותיהם על-פני טענות הנאשמים בדבר שיטות פסולות שהופעלו נגדם.

אך לא לעולם חוסן. שמענו מפי כמה מאנשי השירות הבכירים שבשנים האחרונות החלו להתגלות בקיעים במעמדה של השיטה, משום שהחוקרים החלו מאבדים את אמונם של בתי המשפט ושל נציגי התביעה האזרחית והצבאית.

רמז ברור לכך ניתן למצוא כבר בדו"ח של יחידת החקירות משנת 1985. בדו"ח זה מציין ראש היחידה שהיחידה נתקלת בבעיה של "נגיסה באמון שנהגו בתי המשפט לתת לאנשינו בעבר".

סביר איפוא להניח שהשיטה היתה מתחסלת במרוצת הזמן, אם על-ידי דעיכה איטית ואם על-ידי פירסומה של פרשה דוגמת פרשת נפסו. כמה זמן היה הדבר נמשך הוא כמוכן בגדר ניחוש וכאמור, כיום השאלה היא תאורטית בלבד.

הסיבות למתן עדויות שקר

2.37 הסיבה העיקרית לכך שחוקרי השירות שיקרו בבתי המשפט, במסגרת משפטי הזוטא, והכחישו הפעלת כל לחץ פסי שהוא על נחקרים היא הצורך האופרטיבי שלא לחשוף את שיטות החקירה. מטבע ברייתו השירות הוא גוף הפועל, והחייב לפעול, בהסתר והרחק מעיני הבריות. לצורך זה גזר השירות על עצמו ועל אנשיו מידור כמעט הרמטי. אם בשירות בכלל כך – ביחידת החקירות מכל שכן ועל אחת כמה וכמה. ביחידה זו מופעלות מקדמת דנא שיטות חקירה שונות ומגוונות שעיקר כוחן בסודיותן. מרגע ששיטה כזאת נחשפת ומתגלית, יעילותה נפגמת או נעלמת כליל. אחת משיטות החקירה היא הלחץ הפיסי שנחשב בעיני החוקרים כלי חקירה חשוב ביותר. בלי כלי זה לא תיתכן כלל חקירה אפקטיבית, להשקפת היחידה. מכאן שאם ייחשפו פרטיו, תעלם יעילותו ותיפגע באופן חמור עבודת החקירה בכללותה, שזכתה – מן הראוי שנחזור ונאמר – להצלחות מרובות, הן בסיכול פיגועים והן בחשיפתם, וחסכה הרבה קרבנות.

מכאן, וכדי לשמר את כלי החקירה שלהם, המידור הטוטלי, החוקרים סברו שמידור זה חייב להיות כלפי כולי עלמא, ובתי המשפט בכלל זה. ההמשך ההגיוני היה מתן עדויות שקר בבתי המשפט.

2.38 הסיבה השניה נוגעת במישרין להליך השיפוטי עצמו. כבר אמרנו שהשירות רואה, בצדק, בהרשעתו של מחבל ומאסרו לתקופה

ניכרת פעולת סיכול חשובה ביותר. לפיכך ההליך השיפוטי שבאמצעו-
תו מורחק המחבל ממעגלי פעילות החבלה הוא הליך שלשירות יש בו
ענין רב. הצלחתו של השירות במשפט תלויה, איפוא, במישרין
בקבלתה של ההודאה של הנאשם, שברוב המקרים של המקרים הוא
חומר הראיה היחיד נגדו, על-ידי בתי המשפט. חשיפתן של פעולות
לחץ פיסי במהלך החקירה מעמידה בסכנה את קבילותה של ההודאה
על-ידי בית המשפט. מזה הסיק השירות את המסקנה, שלהשקפתו
היתה המסקנה ההגיונית ביותר, שיש למנוע את הסכנה של פסילת
ההודאה על-ידי העלמת אמצעי הלחץ הפיסי מעיני בתי המשפט,
אפילו כרוך הדבר בעדות שקר.

2.39 הסיבה השלישית להפעלת השיטה, ובעיקר לשרידותה במשך
תקופה כה ארוכה, כבר הוזכרה לעיל, והיא שהשיטה פשוט הצליחה.
במשך שנים זכו חוקרי השירות שהעידו בבתי המשפט לאמון מלא של
השופטים. בגלל אמון זה והצלחת השיטה של מתן עדות שקר לא
התעורר כלל הצורך אצל איש להרהר אחריה או לחפש דרכים אחרות
שיבטיחו את הרשעת האשמים.

ההצדקות למתן עדות שקר

2.40 על-אף שהיו לחוקרים, להשקפתם, סיבות טובות לשקר בבית
המשפט, ועל-אף שהדבר הפך לשיטה מקובלת וממושכת, חשו
באי-נוחות מרובה ממצב זה, ומצפונם הציק להם. הדבר נכון לפחות
לגבי חלק מהם. כדי שיוכלו להמשיך בהפעלתה של השיטה מזה
ולחיות היטב עם מצפונם מזה, פיתחו לעצמם במרוצת השנים שורה
של הצדקות לכך. מעדויותיהם בפנינו ליקטנו את אלה:

עבודת החקירה העוסקת בגילוי פח"ע וסיכולו היא משימת קודש
המצדיקה את האמצעים, כל האמצעים. אנחנו, אנשי השירות, – אמר
מי שאמר – הננו שליחיו של עם ישראל לבצע פעולות שהמדינה איננה
יכולה לקבל על עצמה. מדובר ב"ניקוי ביבים" שקיומם מסכן את
בטחונה של המדינה, ואנחנו אלה שמשימה לא נעימה זו הוטלה
עליהם. לא ניתן לנקות ביבים מבלי שתתלכלך בעצמך. אנחנו הסתכנו
ממש כפי שמסתכנים חיילים בחזית.

נימה זו של הדברים שמענו מפי כמה וכמה מבכירי השירות. על-ידי
הצדקה עצמית מסוג זה הופכת העבריינות של מתן עדות שקר

לעבריינות אידאולוגית שהמוטו המרכזי שלה הוא שהבטחון הוא מעל לחוק.

2.41 אנשי השירות הצהירו בפנינו, בשמץ גאוה, כי הקפידו הקפדת יתר על-כך שההודאה המובאת בפני בית המשפט תהיה הודאת-אמת, יהיו אשר יהיו האמצעים שבעזרתם הושגה. מעולם, כך הסבירו לנו, לא הובאה הודאה כזו בפני בית המשפט לפני שנבדקה ואומתה על-ידי מקורות מודיעיניים אחרים, אפילו אלה מקורות שלא ניתן להביאם בפני בית המשפט. יתירה מזו: היו מקרים שהיו בידי החוקרים הודאות מלאות של נחקרים שלא הוצגו במשפט משום שהחוקרים לא היו בטוחים באמינותם. מעולם, כך העיד לפנינו אחד החוקרים, לא חשתי שאני מכניס חף מפשע לכלא.

שוכנענו שאכן זו היתה תמיד מגמת חקירתם של חוקרי השירות. אף נדגיש כאן שבזה רחוקה שיטתם, כרחוק מזרח ממערב, משיטותיהם, הזכורות לשימצה, של משטרות חשאיות במדינות טוטליטריות מסויי-מות, של שימוש באמצעי לחץ כדי להוציא מפי הנחקר הודאה כוזבת במה שלא עשה, כדי לחסלו לאחר מכן, אחרי ניהול משפט ראווה מבוים, או לשלחו לארץ גזרה.

היותם של החוקרים משוכנעים כי האמור בהודאה הוא אמת הקלה עליהם את הצגתה בבית המשפט, אפילו במחיר עדות שקר.

2.42 הצדקה נוספת לעשות את אשר עשו, ראו החוקרים בגיבוי הבלתי-מסוייג שקיבלו מהממונים עליהם. במסגרת של הירארכיה כה ברורה ונוקשה כמו השירות, יש לגיבוי "מלמעלה" משמעות רבה. מטבע הדברים, חוקר הניצב על דוכן העדים, קל לו הרבה יותר לעבור עבירה של עדות שקר, כאשר הוא יודע שהדבר נעשה לא רק בידיעתם אלא גם בברכתם של הממונים עליו.

כן ראו החוקרים הצדקה למעשיהם בעובדה שבהרבה מקרים הגזימו הנחקרים ביותר בתאור הלחץ הפיסי שהופעל נגדם. על-ידי כך נוצר מצב שכאשר הכחישו החוקרים בעדותם כל לחץ פיסי שהוא, לפחות חלק מעדותם – זה שהתייחס ללחץ פיסי שנטען על-ידי הנחקרים, אך בפועל לא הופעל – היה אמת. בתנאים כאלה, קל היה יותר – לפחות מבחינה מצפונית – להכחיש גם לחץ פיסי שאכן הופעל.

ומעל כל אלה, כמובן, ההצדקה העיקרית של "אין ברירה". אחד מראשי השירות אמר לנו בגילוי לב כי לא שינה את הנורמה של מתן עדות שקר ולא היה מסוגל לשנותה כי "אין אלטרנטיבה למצב הזה". פשוט, כך אמר, לא היה לי פתרון אחר.

מי ידע על קיומה של השיטה

2.43 בפרק הדן בהצדקות שמצאו אנשי השירות לעצמם למתן עדויות שקר בבתי המשפט כבר הזכרנו את התחושה שהיתה לחוקרים שמעשיהם לא רק שיש להם גיבוי של הממונים עליהם אלא שגם גורמים שמחוץ לשירות ידעו על-כך והסכימו בשתיקה. על אלה נמנים, לפי מה שנטען בפנינו, מערכת התביעה – הן האזרחית והן הצבאית, – בתי המשפט והדרג המדיני.

לגבי מערכות התביעה, האזרחית ובעיקר הצבאית, לא טען איש מאנשי השירות כי אי-פעם דובר על כך במפורש בין חוקר ובין איש מאנשי התביעה, כי העדות העומדת להינתן או שניתנה, היא שקר. היתה, כך טענו אנשי השירות, כעין הסכמה שבשתיקה ובקריצת עין שהחוקר מכחיש מעל דוכן העדים כל לחץ פיסיו שהוא.

שמענו כמה וכמה מאנשי צמרת התביעה, הן האזרחית והן הצבאית, ובהם שני יועצים משפטיים לשעבר לממשלה ופרקליט צבאי ראשי. הם הכחישו בפנינו קטגורית כי ידעו או שערו כי החוקרים, כשיטה, משקרים בבתי המשפט במשפטי הזוטא. אחד מהם, יועץ משפטי לשעבר לממשלה, אף התבטא בחריפות, שאם נטענת נגד התביעה טענה כזאת, הרי זה "לא רק עוול אלא גם נבזות".

2.44 הוועדה שוכנעה שהדרג הבכיר של התביעה, הן האזרחית והן הצבאית, לא רק שלא ידע על הנוהג של מתן עדויות שקר על-ידי החוקרים, אלא שאף לא שיער שקיים נוהג כזה. הם הצהירו לפנינו כי נתנו אמון מלא באנשי השירות עד שפרצו החוצה הפרשיות של אוטובוס 300 ונפסו וזעזעו אמון זה. אנו משוכנעים כי אכן כך הוא.

לגבי הדרג של אנשי התביעה בשטח, דהיינו אלה שייצגו את התביעה בפועל בבתי המשפט, לא שמענו כל עדות שיהא בה כדי לאשר את הטענה כי ידעו או הבינו שאנשי החקירות אינם אומרים את האמת במשפטי זוטא בענין נסיבות גביית ההודאות מהנחקרים.

2.45 כאמור, היו גם כמה אנשי השירות שגם השופטים "היו חלק מהמשחק". דברים אלה שמענו במפורש מפי אחד החוקרים ובמרומו מפי חוקר אחר. לא נאריך דברים בנושא זה. על-אף שאיש מהשופטים לא זומן להופיע לפנינו ולא שמענו הכחשה מפורשת, נראית הטענה הזאת בעינינו חסרת שחר והדבר לא מתקבל כלל על דעתנו. אנו יכולים רק להצטער שהטענה הועלתה בכלל על-ידי בודדים מאנשי השירות.

2.46 אחד מבכירי יחידת החקירות, שהיה מעורב הן בפרשת אוטובוס 300 והן בפרשת נפסו, טען לפנינו בעדותו כי ראשי השירות אמרו לאנשי החקירות כי השיטה של מתן עדויות שקר בבתי המשפט היא בידיעת הדרג המדיני ועל דעתו. לענין זה "הדרג המדיני" משמעו בעיקר ראשי הממשלה שמזה שנים נוהגים לקיים פגישות תדירות עם ראשי השירות ולקבל דיווחים שוטפים. שמענו עדות מפי שלשה ראשי ממשלה שכיהנו בתקופה הנדונה כאן, לרבות ראש הממשלה הנוכחי. כולם הכחישו כל ידיעה על כך והתבטאו שהדבר לא מתקבל כלל על הדעת. שום מדינה מתוקנת, כך אמרו, אינה יכולה להרשות לעצמה דברים כאלה. איש מראשי השירות לא טען לפנינו כי הדבר עלה אי-פעם בשיחות שקיימו עם ראשי הממשלה. אנו משוכנעים שאכן נושא זה מעולם לא הובא לידיעתו של ראש ממשלה. אף לא מצאנו שום רמז לכך בתרשומות שנערכו על שיחות אלה.

פְּרִשְׁיוֹת נֶפְסוּ זְאוֹטוּבוֹס 300

2.47 את שתי הפרשיות הללו כבר הזכרנו לעיל (בפיסקאות 1.6-1.7; 2.1-2.8). נאזכר אותן שוב בקצרה בהקשר לנושא של עדויות שקר, הנדון כאן.

מבחינת סדר האירועים קדמה, כידוע, פרשת נפסו בכמה שנים לפרשת האוטובוס (הבאת הענין לידיעת הציבור היתה בסדר הפוך). מבחינת הנושא הנדון כאן, לא היה בפרשה זו שום דבר השונה מהשיטה שהיתה נהוגה בשירות כל השנים. נגד הנאשם הופעל לחץ פיסי במהלך חקירתו, וחוקריו בעומדם על דוכן העדים במשפט הצבאי הכחישו זאת והכחישו את טענותיו בנושא זה במשפט הזוטא. בית הדין הצבאי העדיף את עדות החוקרים בנושא זה על עדותו של נפסו והכשיר את הודאותיו. כל זה היה בהתאם למתכונת שהיתה נהוגה כל

השנים, כפי שתארנו לעיל. לענין זה העובדה שהמדובר היה לא במחבל רגיל אלא במי שהיה קצין בצה"ל איננה מעלה ואיננה מורידה. הייחוד שבפרשה זו הוא בכך ששנים לאחר מכן הודה הפרקליט הצבאי הראשי בפני בית המשפט העליון שעדויות החוקרים במשפט הזוטא בענינו לא היו אמת. עמדתו בענין זה והדברים שאמר בית המשפט העליון בקשר לכך, הם שהביאו, בסופו של דבר, להקמתה של ועדה זו. הם אף שהביאו לכך שהיום מכיר השירות בכך שהיתה זו נורמה פסולה, שאי-אפשר להשלים עמה, והפסיק נוהג זה לחלוטין.

הפרשה השניה, הידועה בכינוי "פרשת אוטובוס 300", שונה במידה רבה מהנהגה של מתן עדויות שקר במשפטי הזוטא. שונה, ובעינינו חמורה הרבה יותר. כאן נעשתה, בנוסף על מתן עדויות שקר, ביודעין ובמתוכנן פעולה של שיבוש חקירה של ועדה שמונתה לצורך זה, באמצעות איש השירות שמונה כחבר באותה ועדה. נסתפק כאן בכך שנאמר כי קרוב לוודאי הוא שמעשה חמור מאין כמוהו כמו זה לא יכול היה לקרות, ואפילו לא יכול היה לעלות על דעתו של איש, אלא על רקע של שיטה רבת שנים של מתן עדויות שקר בבתי משפט, שהצליחה להוליך שולל בתי משפט בכל כך הרבה מקרים.

מי נושא באחריות

2.48 על תחילתה של השיטה של מתן עדויות שקר בבתי המשפט כבר עמדנו לעיל. מהדברים עולה שלא ראשי השירות הם אלה שהנהיגו נורמה זו. לעומת זאת אין כל ספק בעינינו שהם האחראים העיקריים לכך שנורמה זו התמידה והאריכה שנים. העידו לפנינו שלשת ראשי השירות שתקופת כהונתם, לענינו, משתרעת על פני כשש עשרה שנים. הראשון שבהם כבר היה מספר שנים ראש השירות כאשר, ב־1971, הונהגה הנורמה שאנו עוסקים בה. הוא כיהן בתפקידו עוד שלש שנים לאחר מכן, עד 1974. הוא סיפר לנו, ואין לנו כל סיבה שלא להאמין לדבריו, שבמשך אותן שלש שנים של כהונתו שבהן כבר שרר הנהגה של מתן עדויות שקר בבתי המשפט – אם כי אולי לא בכמויות גדולות – לא היה ער כלל לפרובלמטיקה זו ולא תפס את הקונפליקט שנוצר על-ידי כך שניתנת לחוקר הרשות לחרוג מתקינת החקירה ולאחר מכן הוא נשלח לבית המשפט להכחיש זאת בעדותו.

לדעת הוועדה, "לא ידעתי" ו"לא נתתי דעתי" אין בהם כדי לפטור ראש שירות מאחריות לנעשה, כפי שגם הוא עצמו אמר. בשנת 1971 כבר היה ראש שירות זה בתפקיד כשבע שנים וכל בעיותיו של השירות כבר היו נהירות לו היטב. העובדה שמכאן ואילך נדרשים חוקרים להופיע בבתי המשפט היתה אף היא נהירה לו היטב והוא אף הביע דאגה על שעות העבודה הרבות שתבוצנה על-ידי כך. מבחינה אובייקטיבית, היה לו אמנם על מה שיסמוך במסמך הנ"ל מיום 1.12.81, שבו תודרכו החוקרים להעיד אמת בבית המשפט. אבל אילו נתן דעתו לנוהג של מתן עדויות שקר שהחל להשתרש בפועל בתקופת כהונתו, עדיין ניתן היה לעקרו מן השורש בעודו באיבו. כל שצריך היה לעשות היה להקפיד על ביצוע האמור בתדריך זה. הוא לא עשה כן ובשנת 1974, כאשר פרש ופינה את מקומו למחליפו, כבר היה הנוהג הפסול שהחל בתקופת כהונתו מושרש היטב כשיטה וכנורמה מקובלת.

2.49 ראש השירות שבא אחריו, בעל השכלה והסמכה משפטית, כיהן בתפקידו כשש שנים, עד שנת 1980. להבדיל מקודמו היה ער ומודע לשיטה, ולבעיה שהיא מעוררת. הוא לא עשה דבר כדי לשנותה ובגילוי לב הודה בפנינו כי "ברח" מן הבעיה ו"הדחיק" אותה. לדבריו לא שינה את הנורמה ולא היה מסוגל לשנותה משום "שאין אלטרנטי" בה למצב הזה. לא היה לי פתרון אחר."

ביום 11 ביוני 1976 הופיע ראש השירות לפני חוקרי היחידה ונשא דברים בעניני הפעלת לחץ פיסי. דבריו הועלו על הכתב והופצו לאחר מכן בחוזר שהוגש לנו. חוזר זה כולל פיסקה על נושא זה שיש בה משום דבר והיפוכו. בהעידו לפנינו הסכים ראש השירות דאו שהנוסח אכן "איננו הנוסח הברור ביותר", וכי יש בו על פניו סתירה פנימית. מכל מקום, כך הסביר, ברור שהכוונה היתה לומר שגם בפני בתי המשפט מכחישים את קיומה של הפעלת לחץ פיסי, אך חוקר לא יעשה כן בטרם קיבל תידרוך.

על-כל-פנים, העובדה, שכיום איננה מוכחשת כלל, היא שבמשך כל שש שנות כהונתו נמשכה השיטה שקיבל מקודמו. הוא היה מודע לה ולא רק שלא עשה דבר לשנותה, אלא אף תמך בה וחיזק אותה, וזאת משום שלדבריו אין אלטרנטיבה אחרת.

הוועדה רואה בראש שירות זה את אחד האחראים לכך שהנורמה של

מתן עדויות שקר בבתי המשפט נמשכה שנים באין מפריע ובאין פוצה פה.

2.50 בשנת 1980 החל לכהן ראש שירות חדש, ששירת אף הוא כשש שנים, עד שלהי 1986. גישתו שלו לבעיה היתה שונה בתכלית מזו של קודמו. הוא מצא כבר, כשהתמנה, נורמה מבוססת ורבת שנים. זה היה ידוע לכולם, כך אמר לנו, ועבר "מדור לדור". בעוד שקודמו היה מודע לבעיה, חש שלא בנוח בעטייה ולכן הדחיקה, הרי ראש שירות זה כבר לא חש שקיימת כלל בעיה. לדידו מתן עדויות שקר היה מורשת מדורות קודמים שאין מהרהרין אחריה. כשאני חושב על מלחמה במחבלים, כך אמר לנו, אני לא חושב בקונטקסט של בית המשפט הישראלי. לי חשוב שהמחבל האשם יבוא על עונשו. במסגרת עדותו נשאל על ידינו שמה גם הוא, כקודמו, הדחיק את הבעיה. תשובתו היתה מאלפת: זה לא ענין של הדחקה, אמר. "אתה מדחיק משהו כשאתה מודע לו. זה לא עמד אצלי על הפרק בכלל".

לא יפלא איפוא שהיה זה בתקופת כהונתו של ראש שירות זה שבפעם הראשונה הועלתה על הכתב והופצה הוראה מפורשת לשקר במשפטי זוטא, לרבות הנחיה מהו השקר שייאמר בעדות (ראה לעיל, פסקה 2.31).

נמצא שהמדובר הוא בראש שירות שירש מקודמיו נורמה קבועה ומבוססת של מתן עדויות שקר בבתי משפט. קיבל אותה כדבר מובן מאליו ואפילו לא הבין שיש בה משהו פגום. ממילא, לא רק שלא ניסה לעשות דבר נגדה אלא להיפך, אף חיזק אותה ואפילו לא נרתע מתת לה גושפנקא בכתובים.

הוועדה רואה גם בו אחד האחראים לקיומה של השיטה הפסולה הנדונה כאן, ולכך שהאריכה ימים עד שהתנפצה בקול רעש גדול.

2.51 אחריות שונה במקצת בטיבה, אך לא פחותה בחומרתה מייחסת הוועדה לעמדתם וגישתם של היועצים המשפטיים של השירות. כאן המדובר במשפטים שעבורם אמירת אמת בבית המשפט חייבת להיות ערך עליון. על-אף זאת כיהנו בתפקידיהם שנים רבות בידיעה ברורה על השיטה הנקוטה בידי החוקרים לשקר בבית המשפט, ולא הגיבו. לא היה בידם להציג לנו שום מכתב, מסמך או

פתק כל שהוא בו הובעה התנגדות, מתאה או דאגה ממצב זה. אחד מהם, שהיה היועץ המשפטי של השירות מספר ניכר של שנים פטר עצמו בכך שאמר כי כל המפעילים את השיטה וכל המסכימים עמה "חיים עם מועקה בלב". לא מעט אירוניה יש בעובדה שיועץ משפטי זה חיבר ספר עב כרס המתקרא "היבטים משפטיים בעבודת השב"כ" ובו פרק ארוך ומפורט על "ישראל כמדינת חוק". חבל שלא שיגן לעצמו את אשר כתב. את עדותו הארוכה והמביכה בפנינו סיים בכך שהצהיר כי בהתעלמות מהשקרים חשב שהוא משרת את האינטרסים החשובים של מדינת ישראל. יועץ משפטי אחר הודה שידע על השקרים הנאמרים בבית המשפט והשלים עמם משום ש"פעלנו במסגרת של אילוץ בטחוניים". הוא התנחם בכך שהם ידעו שבכל מקרה היתה ההודאה המוגשת לבית המשפט הודאת-אמת. יועץ משפטי שלישי, שאמר פחות או יותר אותם דברים, השיב לשאלה שנשאל, שאם חוקר היה אומר לו שהפעיל לחץ פיסי על נחקר, היה מורה לו להעלים זאת בעדותו בבית המשפט. לשון אחרת, היה מורה לו לשקר בעדותו. דברים כאלה, כשהם באים מפי משפטן ויועץ משפטי, מעוררים חלחלה.

הוועדה סבורה שהיועצים המשפטיים של השירות, שהיו מודעים לשיטה הנהוגה היו חייבים להזהיר, להתריע ולהזעיק שמים וארץ. בכך שלא עשו כן והשלימו עם המצב, עשו עצמם שותפים לאחריות במידה לא פחותה מזו של ראשי השירות.

2.52 עד כאן נתנו דעתנו על אחריותם של ראשי השירות ושל היועצים המשפטיים של השירות להשתרשות "הנורמה" של מתן עדות שקר על-ידי חוקרי השירות. את אשר אמרנו ביססנו אך ורק על מה שאמרו הנוגעים בדבר במו פיהם. מבחינה משפטית היתה זאת לכאורה אחריות של שותפים לעבירה, דהיינו משדלים, לפי סעיף 26(3) של חוק העונשין, או של מי שביודעין לא נקט אמצעים סבירים כדי למנוע עשיית מעשה פשע על-ידי זולתו (סעיף 262). נראה לנו שזה הדין לגבי ראש השירות השני והשלישי מן הנזכרים לעיל, אשר פעלו או נמנעו מלפעול ביודעין. לא נוכל לומר זאת לגבי ראש השירות הראשון משקבענו כי הוא לא ידע שחוקרי השירות נותנים עדות שקר בבית המשפט. אבל אין זה גורע מאחריותו הפיקודית לאשר קרה לראשונה בתקופת כהונתו כראש השירות.

אולם לא רק עליהם מוטלת האחריות: הממונים על החוקר בכל הדרגים האחרים, החל בראשי יחידת החוקרים שבאישורם המפורש או המשתמע הלך החוקר לבית המשפט והעיד כפי שהעיד, גם הם הינם לכאורה בבחינת משדלים לדבר עבירה, לפי סעיף 26(3) של החוק, והחוקר עצמו שהעיד שקר אחראי כ"עבריין בדרגה ראשונה", לפי סעיף 26(1). איש מאלה אינו יכול לחסות תחת הגנה של צידוק (ציות לצו של רשות מוסמכת), לפי סעיף 24(א)(2), שהרי המעשה שעשו היה בעליל שלא כדין.

סיכום

2.53 התמונה המצטיירת מהדברים דלעיל היא תמונה עגומה ומצ-רת: השירות שעשה ועושה עבודה חשובה ביותר בשמירה על בטחון ישראל ורשם לעצמו הישגים רבים וחשובים בשטח זה, נכשל כשלון חמור בכך שראה היתר לעצמו להפר בצורה שיטתית וממושכת את החוק על-ידי הסכמה, אישור ואפילו עידוד של מתן עדויות שקר בבתי המשפט. צמרת השירות נכשלה בכך שלא הבינה ששום עשייה בטחוניית, חשובה וחיונית ככל שתהיה, איננה יכולה להעמיד את עושייה מעל לחוק. היא לא הבינה שהופקדה בידה משימה חיונית שאולי מקדשת אמצעים, אך לא כל האמצעים, ובוודאי לא האמצעי של מתן עדות שקר.

הוועדה רושמת לפנייה בסיפוק שנהוג נפסד זה נפסק עתה לחלוטין.

שמירת רשומות

2.54 נושא שמירת רשומות ממהלך החקירה עלה על סדר היום רק בשנים האחרונות. במשך כל השנים שלפני כן פעלו החוקרים על-פי העקרון שאין השירות עורך חקירותיו לשם איסוף ראיות הראויות להגשה במשפטים פליליים, אלא אך למטרותיו הבטחוניות והמודיעי-ניות. לפיכך לא ניהלו חוקרי השירות יומני חקירה. במהלך החקירה לא היה החוקר רושם את כל דברי הנחקר אלא רק מה שנראה בעיניו ראוי לרישום. בסיומה של החקירה היה נערך על-ידי החוקרים "דו"ח מסכם" שהכיל תמצית המידע שסיפר הנחקר ונתונים נוספים שהחוקרים ראו כרלבנטיים. סיכום זה היה מועבר למשטרת ישראל או למשטרה הצבאית. לאחר המצאתו של דו"ח כזה היה כל חומר החקירה הקודם מושמד כדבר שבשיגרה.

2.55 בשלהי שנת 1980, שעה שהחל כבר להתברר משפטו של נפסו בפני בית דין צבאי מיוחד, פנה סנגורו לבית המשפט העליון בעתירה להפסיק את ההליכים הפליליים נגדו. הנימוק לעתירה היה שחומר חקירה שנאסף בידי החוקרים ושהיה בו כדי להועיל להגנתו של העותר הושמד ומה שהועמד לרשות הסנגוריה היה חומר "סלקטיבי" (בג"צ 780/80, לא פורסם). העתירה נשמעה ביום 28.1.81 ונדחתה על אתר. ביום 25.2.81 פירסם בית המשפט העליון את נימוקיו, שנכתבו בידי השופט ח. כהן (הסכימו עמו השופטת בן פורת והשופט מ. כהן).

בפסק-הדין הדגיש בית המשפט את העובדה שלא נטען ולא הוכח שהושמד חומר חקירה כל שהוא בכוונה או במחשבה להשמיד דווקא חומר העשוי להועיל לעותר. בית המשפט קיבל את העקרון שהיה נקוט בידי השירות שחקירת השירות איננה חקירה פלילית, כזו המתוארת בחוק סדר הדין הפלילי. ההבדל ביניהם – כך קבע בית המשפט – הוא בכך שחקירת המשטרה מתנהלת על-פי כללים קבועים שאין בכוחו של החוקר לשנותם ואילו זו של השירות "ניהולה מסור במידה רבה לשיקול דעתו של החוקר עצמו או הממונה עליו". הטעם לכך, מוסיף בית המשפט ואומר, הוא "בכך שחקירות אלו אינן באות לשם הכנת חומר ראיות לבית המשפט". דרכי ניהולה של חקירה כזו, אינן ענין לבית המשפט לענות בו: "כל עוד אין באמצעי חקירה משום עבירה על החוק, לא יבדוק בית המשפט את דרכי החקירה אם טובות או יעילות או סבירות הן, אם לאו".

חוקרי השירות, כך נאמר בפסק-הדין, אינם רואים לנגד עיניהם אלא את הצרכים הבטחוניים-מודיעיניים בלבד, הם אוספים את אשר נחוץ בעיניהם לצרכים אלה, ומשמידים את אשר אינו נחוץ בעיניהם. הסייג היחידי לדברים הנ"ל רואה בית המשפט במקרה של השמדת חומר חקירה במטרה להעלימו מעיני בית המשפט, שכן אז ההשמדה היא בלתי-חוקית. במקרה הנדון, כך קבע בית המשפט, לא כך היה; כאן היתה ההשמדה דבר שבשיגרה, ולפיכך אין לבוא בטרוניה אל השירות שלידי מגיע חומר מודיעיני סודי רב "שההשמדה לאחר השימוש יאה לו מטעמים בטחוניים מובהקים". לפיכך נדחתה, כאמור, העתירה.

מובן שהשירות היה שבע רצון מפסיקה זו שנתנה גושפנקא ואישור לנהל שהיה נקוט בידו זה שנים. פסק-הדין לא חייב שינוי כל שהוא בנהלים, ואלה נמשכו כבעבר.

2.56 אך לא לאורך זמן. ביום 3.8.83 ניתן בבית המשפט העליון פסק-דין שעתיד היה להביא שינוי מהותי בנוהלי שמירת הרשומות. המדובר הוא בערעור פלילי 343/82, אבו-סנינה נ. מדינת ישראל (לא פורסם). בחלקו האחרון של פסק-הדין התייחס בית המשפט העליון לנושא שימור הרשומות ומפאת חשיבות הדברים לעניננו נצטט אותו במלואו:

"בשולי פסק-הדין ולא בשולי הדברים רואה אני מקום להעיר לענין שנתגלה במהלך הדיון בבית המשפט קמא, הנוגע לנוהלי החקירה של השב"כ, כפי שעולה מחקירתנו של איש השב"כ המכונה 'סמי' לא זו בלבד שאין חוקרי השב"כ מנהלים רישומים על חקירת חשודים על-ידם ותאריכי החקירה (חוברת א' עמ' 26, 27 לפרוטוקול), אלא שגם אין הם שומרים תמיד על מסמכים שכותב החשוד במהלך החקירה וחלק מהם מושמד. שיקול הדעת לגבי מסמכים שנשמרים ואלה הנורקים הוא לדברי הער שרירותי גרידא, ולפי 'שיקול דעת' זה מועבר על-ידם רק חלק מהמסמכים שכתב החשוד לידי התביעה (חוברת א' עמ' 34 לפרוטוקול). דרך זו פסולה היא ואין להמשיך וללכת בה. כשחקירת השב"כ והחקירה המשטרית משולבת זו בזו וכשחקירת המשטרה אינה אלא המשכה הצמוד של חקירת השב"כ, אין כל הצדקה לנהל הקיים, וכל שנאמר לא אחת על-ידי בית משפט זה בדבר חובת הרישום על-ידי חוקרי

המשטרה והנימוקים שניתנו לכך יפה גם לענין זה (ראה בין היתר ע"פ 476/79, פד"י ל"ה (1) 785, 798-799, 810). על אחת כמה וכמה שאין כל הצדקה להשמדת מסמכים שיש בהם כדי לשקף את כל שהתרחש בחקירה ולאפשר לבית המשפט לחרוץ את הדין בידיעת כל העובדות לאמיתן. (הדברים נכתבו על-ידי השופט א. גולדברג, והנשיא שמגר והשופט נתניהו הסכימו עמו).

2.57 הדברים הנ"ל מהווים שינוי מהותי בעמדתו של בית המשפט העליון כפי שהובעה בבג"צ נפסו שצוטט לעיל. מובן שעמדתו החדשה של בית המשפט חייבה תשובה, והיא לא איחרה לבוא. כבר ביום 5 בספטמבר 1983, כחודש לאחר שניתן פסק-הדין, כתב היועץ המשפטי לממשלה דאז מכתב אל היועץ המשפטי של השירות. במכתב זה מצוטט הקטע הנ"ל מפסק-הדין והוא מסתיים במלים: "אבקש התייחסותך לדברים אלה". היועץ המשפטי של השירות השיב, במכתב מפורט, ביום 13 בספטמבר 1983. במכתבו זה הוא חוזר ומתאר את הנוהל שהיה מקובל כל השנים ואת סיבותיו. מטבע הדברים מצוטטים במכתב קטעים נרחבים מדברי השופט ח. כהן בבג"צ נפסו שהוזכרו לעיל, שכאמור תמכו בעמדת השירות בנושא זה. עם זאת, ברור היה לשירות שפסק-הדין בענין אבו-סנינה יצר מצב חדש שחייב התייחסות. מכתבו של היועץ המשפטי של השירות מסתיים במלים אלה:

"פסק-הדין בענין אבו-סנינה מעמיד את חוקרי שירות הבטחון בפני קשיים רבים וחייבים לשנות את צורת ודרך עבודתם. אך כמובן שאנו נשמע להוראות בית המשפט ואף התחלנו מייד להערך לכך."

כשלב ראשון הוציא ראש יחידת החקירות עוד ביום 9 בנובמבר 1983 הנחיה כללית האומרת כי "יופצו כרטיסי מעקב לטיפול הנחקרים ותחול חובת מילוי הכרטיס לכל נחקר". זה היה צעד מיידני ומני עד שילובנו וייקבעו הנהלים בשיתוף עם נציגי היועץ המשפטי לממשלה.

2.58 היועץ המשפטי לממשלה יזם ניסוח של נוהלי רישום חקירה בשירות, ובראשית שנת 1984 הוצא נוהל זה. את פרטיו אנו מביאים בחלק השני של דו"ח זה, וכן אנו מתארים שם את הפעלתו הלכה למעשה, וממליצים המלצה לדיון מחדש בנושא זה.

בקרה ופיקוח

2.59 בענין הבקרה והפיקוח על שיטות החקירה של השירות בעניני פח"ע קיימת בקרה פנימית בין כותלי השירות. כבר אמרנו לעיל (בפיסקה 2.32) שהמשמעת בתוך שורות השירות היא נוקשה. על כל חריגה מן ההנחיות הפנימיות בדבר ניהול חקירות פח"ע באה תגובה משמעתית חריפה, עד כדי הוצאתו של חוקר שחטא מן השירות.

הבקרה מופעלת כיום בשתי דרכים:

(א) בקרה פנימית בתוך יחידת החוקרים: הובא לידיעתנו תקנון הנמצא בתהליך של הכנה, המגדיר מחדש את תפקידי המטה של היחידה ככוללים בקרה על ביצוע חקירות במגזר הערבי, ובכלל זה הבטחת יישומם של ההיבטים וההליכים המשפטיים ובדיקת תנאי הביצוע.

(ב) חקירת תלונות על התנהגות חוקרים בפח"ע על-ידי מבקר השירות שמונה באחרונה, בפברואר 1987. המבקר פועל במסגרת מטה השירות. הוא נעזר על-ידי סגל של בודקים וממלא כיום את התפקיד שבוצע בעבר על-ידי חוקרים מיוחדים שמונו מדי פעם על-ידי ראש השירות, לחקירת תלונה או אירוע חריג ספציפי. כל תלונה של הנחקר עצמו או מטעמו או של פרקליטו או של ארגון, כגון האגודה הישראלית לזכויות האזרח, הצלב האדום הבין-לאומי או ארגון אמנסטי, המובאת לידיעת השירות על-ידי בתי משפט או גורמים משפטיים אחרים או על-ידי גורמי שלטון צבאיים או אזרחיים, על יחס לוקה לנחקרים, נבדקת כיום מטעם המבקר. לצורך זה נגבית גם הודעתו של המתלונן מפיו (בהנחיות לחוקר השירות נאמר שהבודק יתחקר את המתלונן, אלא אם יש סיבה המונעת זאת, וירשום אותה. אנו סבורים שהסיבה היחידה שתוכל למנוע את חקירת המתלונן היא, שאין עוד אפשרות לאתר, למשל אחרי ששוחרר בתום החקירה).

אם התלונה נמצאת מבוססת, מופעלת סנקציה משמעתית נגד החוקר שחטא. כן ניתן להעמיד חוקר במקרה מתאים לפני בית הדין המשמעתי המיוחד (ראה פיסקה 3.6 להלן).

מיתקני החקירה

2.60 החוקרים פועלים במיתקני חקירה מיוחדים. האחריות המנהל-תית, הרפואית והאבטחתית של המיתקנים הינה של הגופים שבתחור-מם נמצאים המיתקנים. מבנה המיתקנים, שיפורם, בנייתם מחדש הינם באחריות השירות ומתקציבו, תוך תיאום עם הרשויות הנ"ל.

התמונה המצטיירת, הן מביקורים שלנו בחלק מהמיתקנים והן מתאור מצב המיתקנים האחרים, עליהם שמענו בעדויות, הינה כדלהלן: חלק מהמיתקנים עברו שיפוץ והם במצב פחות או יותר תקין, הן מבחינת הנחקרים והן מבחינת החוקרים. חלק מהמיתקנים נמצא עתה בתהליך שיפוץ, והמצב בהם ישופר. חלק מהמיתקנים עדיין במצב ירוד ביותר – תאים אפלים, ללא אור ואיוורור מספיקים. גם התנאים לחוקרים במיתקנים אלה אינם סבירים ומקשים על החוקרים ועל החקירה.

יתר-על-כן, בתי הסוהר מלאים עד אפס מקום, עובדה המונעת פינוי מידי של נחקרים אל אגף כללי של בית כלא עם סיום חקירתם. בינתיים אינם נהנים עצירים אלה מן הפריבלגיות (ביקורי קרובים, קנטינה וכו') הניתנות לכלואים באגף כללי של בית כלא. הצפיפות הינה בלתי-נסבלת ומוסיפה על התנאים הגרועים בלאו הכי. מצב זה אף מונע מעצרים של חשודים חדשים, לגביהם הצטבר חומר מודיעיני.

הטיפול הרפואי

2.61 הטיפול הרפואי בנחקרי השירות הינו בתחום האחריות של שירות בתי הסוהר ומשטרת ישראל, לפי מקומו של המיתקן. הטיפול הרפואי הינו בהתאם לפקודות הקבע של רשויות אלה. ככלל מקבלים הנחקרים במיתקני השירות את הטיפול הרפואי והסניטרי הנהוג במיתקני הכליאה.

כל עציר חדש נבדק עם מעצרו ולפני העברתו למיתקן השירות – על-ידי חובש, ותוך כ-48 שעות, ולעתים תוך 72 שעות, על-ידי רופא, גם אם העציר כבר נמצא במיתקן של השירות. הבדיקה הרפואית במקרה זה נעשית בתנאים לא תנאים, במיתקן החקירה. כל נחקר המועבר ממיתקן החקירה לאגף כללי בבית כלא – נבדק בבדיקה רפואית, וכן הוא גם כאשר מועבר נחקר מבית כלא אחד למקום אחר.

בדיקות אלה באות לוודא שעציר אינו מגיע חבול למיתקן החקירה, ואינו מוחזר ממנו פגוע לאחר החקירה.

תשומת לב מיוחדת ניתנת לנחקרים, שלהם בעיות בריאות כרוניות המצריכות טיפולים ותרופות ספציפיות או המחייבות מיגבלות בחקירה.

בכל עת שנחקר מבקש בדיקה רפואית, נערכת הבדיקה במיתקן החקירה, על-ידי חובש או רופא. כן מתקיים סיור חובש מדי יום גם בין העצורים שבמיתקן השירות.

החוקרים, ככל שהובהר לנו, מקפידים על ביצוע בדיקות אלה ואינם מונעים בדיקה רפואית. מניעת טיפול רפואי אינו חלק מאמצעי הלחץ בחקירה.

שירות בתי הסוהר מאפשר לרופאים ערביים, שעברו בדיקה בטחונית, לבדוק עצורים וכלואים. אין הדבר חל על אותם נחקרים הנמצאים במיתקני השירות.

היקף השירות הרפואי בכללו אינו מספק. מספר הרופאים בשירות בתי הסוהר אינו מאפשר אפילו רופא אחד לכל בית סוהר ומחייב התייעצות טלפונית בין חובש תורן לבין רופא. גם מספר החובשים אינו מספיק כדי לבצע ביעילות את כל המטלות שלהם, הן בתחום הסניטציה והן בתחום הטיפול הרפואי.

פרק שלישי: היבטים משפטיים ומוסריים

הגדרות של עבירות פח"ע

3.1 "ארגון מחבלים" מוגדר בסעיף 91 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, בתור "ארגון שמטרותיו או פעולותיו מכוונות למיגור המדינה או לפגיעה בבטחונה של המדינה או בבטחון תושביה או ביהודים במדינות אחרות". עבירות של פעילות חבלנית עויינת מוגדרת בתקנות 57 עד 67, 84 ו-85 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945 (ובהוראות המקבילות בפרק ג' של הצו בדבר הוראות בטחון (מס' 378)),² וכן בפקודת מניעת טרור, תש"ח-1948.

על מעשים של חתרנות מדינית שאינם מגיעים לכלל מעשי חבלה בפועל חל צו בדבר איסור פעולות הסתה ותעמולה עויינת (אזור הגדה המערבית) (מס' 101), תשכ"ז-1967³ וצו מקביל לחבל עזה.

המעמד החוקתי של שירות הבטחון הכללי

3.2 מעמדו של השירות, תפקידו וסמכויותיו אינם מעוגנים במעשה חקיקה חרות (סטטוטורי) שיוחד לנושא זה. אין זאת אומרת שהוא קיים ופועל מחוץ למסגרת של חוק המדינה: בסיסו המשפטי מצוי בסמכות השיורית הכללית של הממשלה, כרשות המבצעת, לעשות בשם המדינה כל פעולה, בכפוף לכל דין, שעשיתה אינה מוטלת בדין על רשות אחרת: סעיף 29 של חוק יסוד: הממשלה. נוסף על כך מאזכרים חוקים שונים (חוק הגנת הפרטיות, תשמ"א-1981, סעיף 19(ג)(3); חוק האזנת סתר, תשל"ט-1979, סעיף 5) את השירות כעובדה משפטית קיימת, בתור גוף שמוקנות לו סמכויות מסויימות. תפקידיו של השירות, כפי שתוארו בחלק השני לדו"ח זה, וביניהם התפקיד להילחם בטרור הערבי (פח"ע) בתוך השטח שבשליטת מדינת ישראל, הם מן העניינים שבהם מדבר סעיף 29 של חוק היסוד. סעיף 31(א) של אותו חוק יסוד מאפשר אצילת סמכות של הממשלה לאחד משריה. משנקבעה בשנת 1963 כפיפות השירות לראש הממשלה, יש

² החקיקה ביהודה ושומרון, הוצאה חדשה מעודכנת, בעריכת צבי פרייזלר, עו"ד (להלן: פרייזלר), עמ' 5.

³ פרייזלר, עמ' 146.

ללמוד על נוהג חוקתי שלפיו ראש הממשלה הוא הנושא באחריות ישירה לפעולות השירות, במסגרת אחריותה המשותפת של הממשלה כולה בפני הכנסת, על-פי סעיף 4 של חוק היסוד. אשר לשטחים המוחזקים (יהודה, שומרון וחבל עזה), סמכויות הממשל מוקנות, כידוע, למפקד הצבאי. הוא הוציא צו בדבר אנשי שירות הבטחון הפועלים באזור הגדה המערבית (מס' 121), תשכ"ז-1967⁴ (וצו מקביל לחבל עזה), שלפיו הוקנו לאנשי השירות הסמכויות הנתונות לחיילים, ובתיקון לצו זה משנת תשל"ב נאמר שהממונים על איש השירות יהיו "רשות בת סמך שחובה עליו להישמע להם". בפועל מתואמת פעילותו של השירות בשטחים עם הפיקודים המרחביים של צה"ל, המיפקדות ביהודה ושומרון ובחבל עזה, עם ראשי המינהל האזרחי ועם מתאם הפעולות בשטחים, ובדרג המדיני חייב התאום להתקיים בין שר הבטחון הממונה על הממשל הצבאי בשטחים, לבין ראש הממשלה הממונה על השירות.

סמכויות החקירה של חוקרי השירות בעניני פח"ע

3.3 כפי שמוסבר בפרק על מבנה השירות, קיימת בו יחידה שמתפקידה דה לחקור בעניני פח"ע. רק לחלק מאנשי היחידה הזאת נתן שר המשפטים כתב מינוי של חוקר, כדוגמת המינוי הניתן לחוקר משטרתי, לפי סעיף 2(1) של פקודת הפרוצדורה הפלילית (עדות). נראית לנו גירסת השירות שמטרת ההוראה הזאת היא לקבוע את חובת הנחקר להשיב תשובה נכונה על שאלותיו של חוקר מוסמך כזה, כאמור בסעיף 2(2) לפקודה, אולם אין ללמוד מזה שזו הדרך היחידה שבה ניתן להסמיך שוטר או נושא תפקיד ציבורי אחר (כמו חוקרי השירות) לערוך חקירות בתחום תפקידו. כך הוחלט על-ידי בית המשפט העליון עוד בזמן המנדט⁵. מקור הסמכות הזאת מצוי כיום בסעיף 17 לחוק הפרשנות, תשמ"א-1981, המקנה לבעל סמכות עניינית גם סמכות לקבוע נוהל עבודה ובדרך כלל סמכויות עזר הדרושות למילוי תפקידו. את הסמכויות הללו חייב החוקר להפעיל בנתון למיגבלות המוטלות עליו על-פי הדין.

⁴ פרייזלר, עמ' 371.

⁵ ע"פ 100/46 (1946) 2 אל"ר 674, 676, וכן ראה ע"פ 155/52, פד"י ז', 415, בעמ' 421.

מייגבלות על-פי הדין

3.4 מייגבלות משפטיות על דרכי החקירה יכולות לנבוע מן הדין הפלילי, האזרחי או המינהלי (כולל הוראות מינהליות פנימיות המחייבות את החוקר).

מייגבלות על-פי הדין הפלילי

סעיף 277 של חוק העונשין, תשל"ז-1977, קובע עבירה פלילית של סחיטת הודיה בעבירה או מידע בדבר עבירה, בכוח, באלימות או באיומים, על-ידי עובד הציבור. כן יש להזכיר את הסעיף 428 על סחיטה באיומים, סעיף 415 על קבלת דבר במירמה וסעיף 416 על קבלת דבר בתחבולה, וסעיפי התקיפה (378 ואילך).

מייגבלות על-פי הדין האזרחי

פגיעה בגופו של הנחקר או בנוחותו יכולה לעלות כדי מעשה נזיקין של תקיפה, לפי סעיפים 23 ו-25 של פקודת הנזיקין (נ"ח).

מייגבלות על-פי הדין המינהלי

חוקר השירות, כמו כל עובד ציבור אחר, חייב לקיים את החובות שהדין מטיל על פעולה מינהלית, כגון החובה שלא לחרוג מן הסמכות הנתונה לו על-פי דין ולהפעיל את סמכותו בתום-לב, ולא להפעיל אותה למטרה הזרה לתכליות שלמען הוקנתה לו הסמכות. בנוסף על-כך על החוקר למלא אחרי הנחיות מינהליות מיוחדות אשר נקבעו כדין למילוי תפקידיו. בהקשר זה עלינו לייחד את הדיבור על "תקנות השופטים".

3.5 תקנות השופטים נקלטו בדין הישראלי מן המשפט האנגלי, דרך הצינור של פסיקת בית המשפט העליון. אין הן כיום – והן לא היו מעולם – בבחינת דין מחייב שהפרתו גוררת סנקציה משפטית חד-משמעית. זאת יש להדגיש היטב, כי חוקרי השירות מדרגות שונות שהעידו לפנינו הודרכו כפי הנראה ברוח הגירסה שהמפר את תקנות השופטים, על תגיהן ודקדוקיהן, אחת דינו להפליל עצמו ושהודאה מפי נחקר שהושגה ללא שמירה קפדנית על תקנות השופטים דינה להיפסל מניה וביה; ומאחר שחקירה יעילה לא תיתכן תוך שמירה

מלאה על תקנות השופטים, הרי שאין ברירה אלא להפירן, ומכאן המסקנה שחקירה של השירות מן ההכרח שתתנהל מחוץ לגדר החוק. ולא היא: הנחת היסוד לגישה זאת מוטעית מעיקרא.

תקנות השופטים נולדו באנגליה בשנת 1912, כתוצאה מפנייתו של ראש משטרה אזורי (Chief Constable) אל שופטי בית המשפט העליון שם, שידריכו את אנשי המשטרה כיצד לנהל חקירת חשודים, מאחר שנתגלו סתירות בדבריהם של שופטים על חובת המשטרה להזהיר נחקר (ראה הדו"ח של הוועדה המלכותית על סדרי הדין הפלילי, משנת 1981⁶, בעמ' 153). השופטים נענו לפניה זו וניסחו תקנות להדרכת המשטרה, מעין מקרה חריג של חקיקה שיפוטית שלא בדרך הפסיקה.

בשנת 1964 פורסמה באנגליה מהדורה חדשה ומתוקנת של "תקנות השופטים". אין כאן מקום להיכנס לבירור פרטיהן. די לומר שאמנם הן שומרות על זכות השתיקה של הנחקר, שעליה חייב החוקר להודיע לנחקר, במסגרת האזהרה הניתנת לו. אך עם זאת הן פותחות פתח נרחב לחקירת הנחקר, כל עוד החוקר לא החליט להאשימו בביצוע עבירה.

ההלכה באנגליה היא שהודאה אשר הושגה שלא בהתאם לתקנות השופטים יכולה למרות זאת להיות קבילה כראיה במשפט⁷.

בית המשפט העליון שלנו אימץ לעצמו את תקנות השופטים, כמתכונתן באנגליה, ולפיכך פסק גם הוא באותה רוח⁸. מדי פעם ציין בית המשפט כי מוטב לה למשטרה לנהוג על-פי תקנות השופטים, אולם עד לפסילת הודאה בשל הפרתן לא הגיעו הדברים מעולם. תחת זאת מושם הדגש תמיד על התנאי שההודאה חייבת להיות "מרצון חופשי" (ועל-כך ראה להלן, בפיסקה 3.18).

בענין זכות השתיקה של הנחקר מן הראוי להזכיר שבחוקים שונים נתן המחוקק הישראלי את הגושפנקא שלו להוראות שונות, המחייבות

⁶ Cmnd. 8091-2

⁷ R. v. May (1952) 36 Cr. App. R. 91, 93; R. v. Best (1909) 1 K.B. 692

⁸ ראה בפסקי-הדין המנחים בע"פ 21-20/49 (עלי עבדול האדי ומופלאח זעורר) פד"י ג'

13, 33, ובע"פ 307/60 (חסין יאסין) פד"י י"ז 1541, 1556.

נחקר להשיב לשאלות החוקר, כך שאין לראות את זכות השתיקה כעקרון שאין לסטות ממנו.⁹

מייגבלות על-פי הנחיות פנימיות של השירות

3.6 כמו כל רשות מינהלית אחרת יכולים הממונים על השירות לקבוע לחוקר בחקירות פח"ע הנחיות, שעליו לקיימן, ושהפרתן יכולה להיות עילה להפעלת סנקציה משמעתית נגדו על-פי חוק שירות המדינה (משמעת), תשכ"ג-1963, אם על-ידי הממונה עליו ואם על-ידי העמדתו לדין משמעתי. לענין זה הותקנו בשנת 1979 תקנות להקמת בית דין משמעתי מיוחד לעובדי השירות ולעובדי המוסד למודיעין ותפקידים מיוחדים¹⁰. בית דין זה, בהרכבו המיוחד, הוקם בפועל.

טענות הגנה לחוקר

3.7 עתה נשוב אל נושא המייגבלות המוטלות על חוקר השירות בדין הפלילי והאזרחי ונברר אילו הן טענות ההגנה שהחוקר יכול להעלות נגד אישום בפלילים על מעשה או מחדל שעשה במהלך החקירה, או בתביעת נזיקין בשל כך.

סעיף 24(1) (א) של חוק העונשין פוטר מאחריות נאשם אשר פעל תוך ציות לצו שניתן לו על-ידי רשות מוסמכת, בתנאי שהצו לא היה בלתי-חוקי בעליל. המונח הזה נתפרש בפרשת כפר קאסם¹¹, שם אישר, כזכור, בית הדין הצבאי לערעורים את דימויו הקולע של השופט הלוי בערכאה הראשונה ש"בלתי-חוקי בעליל" פירושו שדגל שחור האומר "אסור" מתנוסס על ההוראה, בעיני כל אדם בעל מצפון.

3.8 חשיבות רבה נודעת לדעתנו להגנת ה"צורך" שבסעיף 22 של חוק העונשין, לענין אחריותו בפלילים של חוקר השירות. משמעותה של הגנה זו בהקשר המיוחד של פעולות הבאות לסכל מעשי טרור טרם נדונה בישראל בפסיקה של בתי המשפט. בשיטות משפט אחרות,

⁹ ראה פקודת מס הכנסה (נוסח חדש), סעיף 138; פקודת המכס, סעיף 2; חוק מס ערך מוסף, תשל"ו-1975, סעיף 108; חוק הפיקוח על המטבע, תשל"ח-1978, סעיף 14.

¹⁰ ראה ק"ת תשל"ט, עמ' 750. וק"ת תש"ם, עמ' 36.

¹¹ ע"פ 283-279/58 עופר נ. התובע הצבאי הראשי, פסקים עליונים מ"ד 362.

בעולם המשפט המקובל ומחוצה לו, מצאנו דיון בה בספרות המשפ-
טית, אך גם שם בתי המשפט טרם נתנו דעתם עליה בהקשר זה, ככל
הידוע לנו. מן הדין הוא למלא את ההוראה הסטוטורית הזאת תוכן
פרשני, כדי לענות על בעיות חדשות שהומן גרמן, אם כי בעיות אלה
אולי לא היו לנגד עיני המחוקק שעה שניסח את ההוראה החקוקה¹².
אצלנו הקדישו שני סופרים מלומדים דיון מלא להגנת הצורך בכללה –
פרופ' א. אנקר בספרו על הכרח וצורך בדיני עונשין (אוניברסיטת
בר-אילן, תשל"ג) ופרופ' ש. ז. פלר, תחילה במאמרו על "הצורך
Stricto sensu כמצב השולל את פליליות המעשה"¹³, ובאחרונה בספרו
המקיף על יסודות המשפט הפלילי (ירושלים תשמ"ז-1987), כרך ב',
בעמ' 487 ואילך.

3.9 סעיף 22 של חוק העונשין הועתק ללא שינוי מהותי מסעיף 18 של
פקודת החוק הפלילי, 1936. המחוקק המנדטורי ייבא אותו דרך חוק
העונשין הקפריסאי, מן הדיג'סט של המשפט הפלילי שחובר על-ידי
השופט סטיבן (Stephen). את ההתפתחות ההיסטורית הזאת סוקר
פרופ' אנקר בספרו (בעמ' 98). סטיבן מסביר את גישתו לנושא זה
בספרו The History of English Law, Vol. 2, p. 108 ff. יצויין שמשפטנים
אנגליים חלוקים בדעתם על עצם הקיום של הגנה כללית מחמת צורך
(necessity): ראה דיון על כך אצל Glanville Williams, Textbook of Criminal
Law, 2nd ed., p. 597 ff. מעידות על כך התנודות במסקנותיהן של ועדות
שוונות שישבו שם, בזו אחר זו, על המדוכה הזאת. צוות משפטנים ליד
הוועדה לרפורמה של המשפט (Law Commission) חיזרה דעתו בשנת
1974 לטובת הנהגת הגנה כללית כזאת בחוק החרות, "בתנאי שאפשר
יהיה לנסחה בצורה שתמנע תחולתה במקרים יוצאי-דופן ובלתי-
הולמים". מסייג זה משתקף החשש שהגנה כללית כזאת עלולה ליהפך
על נקלה "מסווה לאנרכיה", כדברי השופט Edmund Davis L. J.
בפסק-הדין Southwark London Borough Council v. Williams (1971) 2 All E. R. 175, 186.
אולם בשנת 1974 דחתה מליאת הוועדה את ההמלצה
הזאת, בדו"ח שלה¹⁴, בפסקה 4.33, על "הגנות בעלות תחולה כללית".

¹² וראה ע"א 150/50, קאופמן נ. מרגינס פד"ר 1005, 1034.

¹³ משפטים ד' עמ' 5.

¹⁴ Law Com. No. 83.

המילה האחרונה עד עתה נאמרה בדו"ח נוסף שהוגש לוועדה בשנת 1985¹⁵. בפיסקה 13.26, שם, בעמ' 120, הוצע להשאיר את השאלה בכללה להכרעה במסגרת המשפט המקובל, או במלים אחרות להכרעת בתי המשפט. עם זאת נכללה בהצעת החוק הפלילי שהוצעה שם (בעמ' 195) הגנה של צורך ל"מי שעושה מעשה שהוא מאמין כי הינו נחוץ באורח מידי (immediately necessary), כדי למנוע מוות או חבלה חמורה לעצמו או לזולתו, כאשר הסכנה שבקיומה הוא מאמין היא כזאת שאי-אפשר היה לדרוש ממנו שיפעל אחרת".

3.10 במשפט של ארצות הברית הדעה השלטת היא שיש להרשות הגנה כללית של צורך, כי "סייג כזה, כמו דרישות הכוונה הפלילית, הוא חיוני להגיון ולצדק שבכל האיסורים הפליליים", וכי הגנת הצורך באה למנוע רעה הגדולה מן הרעה שהחוק המגדיר את העבירה מבקש למנוע: Model Penal Code, Sec. 3.02, ועיין שם, בעמ' 10: "הניסוח קובע שדי באמונת הפועל בדבר הצורך (בהנחה שנעשתה בחירה נכונה בין הרעות) ...שאלות של מידיות חשובות, כמובן, לגבי כנות האמונה בצורך..." וכן ראה דיון במבחן גמיש זה של בחירת הרע במיעוטו אצל Perkins and Boyce, Criminal Law, 3rd ed., p. 1071 ff.

3.11 לגבי דינו קובעת, כמובן, ההוראה החרותה שבסעיף 22 של חוק העונשין (ושל מקבילתה בשטחים, בסעיף 11 של הצו בדבר כללי האחריות לעבירה)¹⁶, וזה לשונה:

"ניתן לפטור אדם מאחריות פלילית למעשה או למחדל אם יש בידו להראות שלא נהג כפי שנהג אלא כדי למנוע תוצאות שלא ניתן למנען בדרך אחרת ושהיו גורמות חבלה חמורה או פגיעה בגופו, בכבודו או ברכושו או בגופם או בכבודם של אחרים שהגנתם עליו או ברכוש שהופקד בידו, ובלבד שלא עשה יותר משהיה צורך סביר לעשות לאותה מטרה ושהרעה שגרם איננה בלתי שקולה כנגד הרעה שמנע."

פרופ' פלר (במאמרו הנ"ל ובעמ' 387 בכרך ב' של ספרו) העיר על כך שבסעיף זה התערבבו שתי הגנות משפטיות, השונות מבחינה עיונית,

¹⁵ Law Com. No. 143.

¹⁶ פרייזלר, עמ' 144.

דהיינו הגנה על הזולת (ובמינוחו של פרופ' פלר "צורך stricto sensu") והגנה עצמית. מעניננו כאן ההגנה על הזולת, שהסעיף נותן לה פטור מאחריות בפלילים בשלשה תנאים מצטברים:

(א) שהנאשם פעל כדי למנוע חבלה חמורה לגופו או לכבודו או לגופם של אחרים שהגנתם עליו או לרכוש המופקד בידו.

(ב) שאי-אפשר היה למנוע אותו נזק בדרך אחרת.

(ג) שלמטרה זו לא עשה יותר ממה שהיה נחוץ במידת הסבירות ושהנזק שגרם על-ידי כך אינו מופרז בנסיבות הענין.

הסעיף מעניק לעושה הפעולה שיהרור מלא מאחריות פלילית ואין הוא מסתפק בהרשעה פורמלית, תוך המתקת העונש. הוא משקף את ההתנגשות בין ערכים נוגדים: מצד אחד ערך מן הערכים המוגנים על-ידי איסורי הדין הפלילי ומצד שני החובה, שיסודה בדרישות המוסר, להגן על חייו ושלמות גופו שלו עצמו או של הזולת. בדומה להגנה של ציות לפקודה, לפי סעיף 24(1) (א), ניצב החוק מול הדילמה הזאת של

"חוסר האפשרות להשלים בין שני הערכים הנ"ל השלמה גמורה באמצעי המשפט הפורמלי גרידא, ועל כן הוא מוותר על הנסיון לפתור את הבעיה רק באמצעים אלה והוא פורץ כאילו את גדר הקטגוריות המשפטיות, וקורא לעזרה את הרגשת החוקיות הצפונה במעמקי מצפוננו של כל אדם..."

כמו שנאמר בערעור בפרשת כפר קאסם, שם, בעמ' 410. לשון אחר, הדין עצמו חורג בנסיבות אלה ממסגרת האיסורים הפליליים הקבועים בחוק, למען השמירה על ערך אנושי העולה בחשיבותו על קיום אותם איסורים.

3.12 נעיין בשלשת התנאים הנ"ל להגנת הצורך, באספקלריה של חקירת חשוד על-ידי חוקר השירות, שבמהלכה מבצע החוקר מעשה או מחדל, כגון פגיעה בגופו או בנוחותו של הנחקר, או איום עליו, שמתקיימים בו היסודות של עבירה פלילית, מן העבירות שנימנו לעיל (בפיסקה 3.4). עוד לפני כן יש לדון בתנאי רביעי, שאינו כתוב בסעיף 22, אך סופרים מלומדים, וביניהם גם פרופ' פלר¹⁷, מבקשים לסייג בו

¹⁷ בספרו, כרך ב, עע' 389, 400.

את הגנת הצורך: כי הנזק שלמניעתו פעל הנאשם חייב להיות נזק מיידי (כך מתורגמת התיבה הלועזית imminent). בדומה לזה נאמר גם בחוות דעת שהפרקליט הצבאי הראשי חיבר בשנת 1986 על פרשנות הסעיף 22, שהסעיף יחול רק אם הפקת מידע מיידי מהנחקר חיונית למניעת פגיעה בחיי אדם, והוא מדגים זאת בדוגמה של פצצה שהוטמנה זה עתה בסופרמרקט הומה מאנשים והיא עומדת להתפוצץ בכל רגע.

יש להעיר כאן שהדרישה בדבר מידיות הסכנה מתערבבת לפעמים בדברי הסופרים עם הדרישה להשגה מיידית של המידע מאת הנחקר.

לפי גירסה זו אין איפוא להגנת הצורך מקום אלא אם מבחינת הזמן הסכנה עלולה להתממש מיד ומשום כך חיוני הוא לקבל מיד את המידע מאת הנחקר. דעתנו אינה כזאת. אין בסעיף עצמו זכר לסייג כזה אלא הוא בנוי כולו על הרעיון של "תפיסת הרע במיעוטו". אמנם המקרה הטיפוסי של הגנה עצמית הוא בפני סכנה מיידית לנתקף, אבל גם זה אינו תנאי בל יעבור: ראה אצל G. Williams, op. cit., p. 503 "The use of force may be immediately necessary to prevent an attack in the future".

ולעניננו: הרעה שבהפרת הוראה שבחוק במהלך החקירה, מזה, והרעה לחייו או לגופו של הזולת העומדת להתרחש במקום או במאוחר, מזה, חייבות להישקל זו כנגד זו. זה הרעיון הטמון בסעיף 22 על שלשת תנאיו. פרופ' Paul H. Robinson מאוניברסיטת רטגרס בארה"ב מדגים את הברירה הזאת במונוגרפיה שלו על Criminal Law Defences¹⁸ המכילה את הדיון המלא ביותר בנושא זה, הידוע לנו. תחת הכותרת "Lesser Evil Defence (Choice of Evils, Necessity)" (בעמ' 45) הוא מביא את הדוגמה הבאה (התרגום שלנו):

"נניח שצוות של אניה מגלה בסמוך לעזיבת הנמל חור באניה שדרכו חודרים המים באטיות. הקברניט מסרב באורח בלתי סביר לחזור לחוף... על הצוות למרוד כדי להציל את עצמם ואת נוסעי האניה. אם החור לא היה מהווה סכנה לטביעת האניה אלא כעבור שני ימים, האם הצוות חייב להמתין עד שהסכנה ממש תלויה מנגד (imminent), אם כי האניה תהיה רחוקה מדי בלב ים, כאשר זה יקרה? או האם יוכלו לפעול לפני שיהיה

West Publishing Co., 1984 ¹⁸

מאוחר מדי, אם כי יתכן שמספר ימים יחלפו לפני שסכנת הטביעה תתממש?¹⁹ (שם בעמ' 56-57).

ובדוגמה נוספת, יותר קרובה בעובדותיה לעניננו (שם, בעמ' 58):

"פלוני מכין מטען חבלה, שלהרכבתו דרוש זמן של עשרה ימים ואלמוני יודע שפלוני עושה זאת, וכן הוא יודע שפלוני עומד להפעיל את המטען בבית ספר ושהמשטרה ורשויות אחרות אינן מסוגלות להתערב בדבר. לפי הדרישה הפשוטה שהפעולה נחוצה, אלמוני יכול לפרוץ בכל עת אל תוך חצריו של פלוני כדי לעקר את המטען, אפילו ביום הראשון, אם זאת הפעולה הפחות קיצונית כדי למנוע את השלמת מזימתו של פלוני. על-פי הסייג של 'דרוש מידי' היה עליו להמתין עד ליום האחרון, ויש להניח עד לרגע האחרון, שבו התערבותו תהיה עדיין יעילה."

על-כך מעיר המחבר המלומד שהחלופה השניה מוצדקת רק כדי לאפשר לפלוני להרפות בינתיים ממזימתו. אולם מחוקקים רבים יעדיפו להגן על החברה במחיר של התערבות מוקדמת יותר נגד מי שזומם כזאת.

דברים אלה מתקבלים על דעתנו. הם תואמים את נוסח ההוראה החרותה שלנו בסעיף 22, שכאמור אין בו זכר לדרישה דווקנית בדבר מידידות הסכנה, אלא המבחן שבו הוא גמיש של "תפיסת הרע במיעוטו", כדוגמת ההוראה שב-Model Penal Code שהוזכרה לעיל.

3.13 אשר לתנאי הראשון, הרי שמידע שהחוקר יכול להשיג מפי הנחקר, על מקומות מחבוא של חומרי חבלה שברשותו או בידיעתו של הנחקר, על מזימות למעשי חבלה העומדים להתבצע, על חברי חוליית מחבלים שאליה הוא משתייך, על מיפקדות של ארגוני חבלה בארץ ומחוצה לה ועל מחנות אימונים של מחבלים - כל מידע כזה עשוי לסכל מעשי הרג המוני ומעשי טרור אינדיווידואלי העומדים להתבצע. ההגנה על כלל האזרחים מפני כל אלה מוטלת על חוקרי השירות בתוקף תפקידם הציבורי, בגדר האמור בסעיף 22. יצויין כאן שפרופ' פלר גורס¹⁹ כי "אינטרס בטחוני של המדינה אינו נמנה על הערכים החברתיים הראויים להצלה מפני סכנת פגיעה חמורה

¹⁹ שם, בעמ' 399

ומיידית, מבלי להסתכן במתן הדין על עבירה שבמעשה ההצלה...".
יורשה לנו להעיר על כך שאינטרס בטחוני מובהק של המדינה הוא להגן על חיי אזרחיה והחובה להגן עליהם, המוטלת על המדינה, נכנסת בוודאי לגדר הצורך למנוע נזק לגוף או חבלה חמורה, כאמור בסעיף 22.

הצעת החלק הכללי לחוק עונשין חדש שהוכנה על-ידי פרופ' פלר וד"ר מ. קרמניצר בעקבות עבודותיה של ועדה בראשותו של השופט אגרנט ושפורסמה ב"משפטים"²⁰ מפרשת בסעיף 45 ("כורח הנסיבות"), כי גם "אינטרס בטחוני של המדינה" הוא בכלל האינטרסים המוגנים. אין אנו רואים שתוספת זו דרושה בקשר לאינטרס הבטחוני להגן על כלל הציבור, כי הרי הציבור מורכב מיחידים הטעונים הגנה על חייהם ועל שלמות גופם. בנוסף על כך זקוקה המדינה, בתור מסגרת הקיום החברתי, להגנה בפני מזימותיהם של ארגוני החבלה לקעקע את יסודותיה ולהרסה.

3.14 התנאי השני הגלום בסעיף 22 הוא שאי-אפשר היה למנוע את הנזק הצפוי בדרך אחרת. כבר הוסבר לעיל, ביחס לחקירות של השירות, כי המידע השמור עם חבר של ארגון חבלה (או של חבר קבוצת אנשים מקומיים שהתארגנה על דעת עצמה לביצוע מעשי חבלה) אינו ניתן לגילוי אלא בדרך חקירתם של אנשים, שעליהם נמצא בידי השירות מידע קודם כלשהו על השתייכות לארגון כזה או לקבוצה כזאת, וראינו שללא מידע קודם כזה אין השירות פותח בחקירת אדם חשוד. ללא חקירה כזאת אין להגיע אל מיצבורי הנשק וחומרי החבלה שמקום הימצאם הוא בבחינת סוד הידוע רק לנחקר ולחברי החוליה שלו, ורק הוא יכול לגלות לחוקריו ידיעות על חבריו לחוליה.

3.15 התנאי השלישי הוא שלמטרת השגת אותו מידע לא עשה החוקר יותר ממה שהיה נחוץ במידת הסבירות ושלא גרם על-ידי כך נזק מופרז בנסיבות הענין. בתנאי זה יש לדון לאור העקרון של "תפיסת הרע במיעוטו" שעליו כבר עמדנו לעיל. שוב נביא תחילה דוגמה קיצונית, ממאמר של Adrian A. S. Zuckerman מאוניברסיטת אוקספורד

²⁰ כך י"ד (תשמ"ד) בעמ' 127 ואילך.

שפורסם ב-"Law Quarterly Review" מינואר 1986. שם המאמר The Right
against Self Incrimination: an Obstacle to the Supervision of Interrogation
בעמ' 45, שם, הוא דן בפסלותה של הודעה שהושגה על-ידי הכאת
הנחקר, והוא מוסיף שם (בהערת שוליים 4):

"This is not say that it is impossible to envisage situations where the
organs of the State may excusably resort to torture. Where it is known
that a bomb has been planted in a crowded building, it is perhaps
justifiable to torture the suspect so that lives may be saved by
discovering its location."

(אין זאת אומרת שאי-אפשר להעלות על הדעת מצבים, שבהם
תהיה הצדקה לאורגנים של המדינה להיזקק לעינויים. כאשר
ידוע שפצצה הוטמנה בבנין הומה מאנשים, כי אז אולי יש
הצדקה לעינויו של חשוד לשם גילוי מיקומה, למען הצלת חיי
אדם.)

זו דוגמה קיצונית של שימוש בעינויים של ממש, שיהיה אולי מוצדק
להפעילם כדי לגלות מטען חבלה העומד להתפוצץ בבנין מלא בני
אדם. בנסיבות כאלה אכן הסכנה היא מיידית. אבל הבאנו לעיל את
הדוגמאות הנוספות מחיבורו של פרופ' רובינסון שגם בהן מוצדקת
פעולה נמרצת כדי לסכל סכנה של אובדן חיים, אם כי הסכנה עומדת
להתממש רק כעבור זמן. ואמנם, כאשר כבר מתקתק שעון ההפעלה
המחובר למטען חבלה, מה נשתנתה, מבחינת הצורך לפעול, הפעלת
המטען בוודאות בעוד חמש דקות מהפעלתו בוודאות בעוד חמשה
ימים? לא גורם הזמן הוא המכריע אלא ההשוואה בין חומרת שתי
הרעות - הרעה שבהפרת החוק כנגד הרעה העומדת להתרחש
במוקדם או במאוחר; וכמו שכבר נאמר לעיל, שקילת שתי הרעות זו
כנגד זו חייבת להיעשות על-פי מושגי המוסר הנטועים בלבו של כל
אדם הגון וישר. הברירה היא, בלי כחל ושרק: האם יש להשלים עם
עבירת התקיפה הכרוכה במתן סטירת לחי לנחקר, או באיום עליו, כדי
להניעו לדבר ולגלות מקום מחבוא של חומרי חבלה שנועדו לשימוש
לשם ביצוע של מעשה טרור המוני נגד אוכלוסייה אזרחית, וכך למנוע
את הרעה הגדולה העומדת להתרחש? התשובה על כך מתבקשת
מאליה.

3.16 הכל תלוי בשקילת שתי הרעות זו כנגד זו. המבחן הנכון לענין

זה הוא מה האמין עושה המעשה, במידת הסבירות, ולא מה היה מצב הדברים בפועל. ראה אצל: Perkins & Boyce, שם, בעמ' 1071:

"The determinant is in terms of belief and not actuality. It is not whether the harm avoided was in fact greater than the harm caused, but whether the defendant reasonably believed it to be so. If it were necessary to bring in extrinsic evidence to determine the actual degree of the unrelated harms, the result might be in some case, although human life was in no way involved, that defendant would be convicted for doing what any ordinary person would have done under the circumstances – and that is not acceptable."

(המבחן הקובע הוא האמונה ולא מה היה המצב למעשה. (המבחן) איננו אם הנזק שנמנע היה למעשה גדול מן הנזק שנגרם, אלא אם הנאשם האמין באופן סביר שכן הוא. אילו היה מן ההכרח להביא ראיות חיצוניות כדי לקבוע את המידה (היחסית) של רעות שאין ביניהן קשר, כי אז יכול היה לקרות במקרה כלשהו שהנאשם יורשע על עשיית דבר שכל אדם רגיל היה עושה בנסיבות הענין, אם כי (בפועל) לא היתה קיימת שום סכנה לחיי אדם – ולכזאת אין להסכים.)

אמת נכון הדבר שחייבים להקפיד מאד, פן תביא פריצת המסגרת של איסורי החוק הפלילי לידי התרת הרצועה, כאשר כל חוקר עושה דין לעצמו על-ידי שימוש בלתי-מרוסן, לפי שרירות לבו, באמצעי כפיה נגד נחקר. בדרך זו עלולה דמותה של המדינה כמדינת חוק, השומרת על זכויות האזרח, להישחת ללא תקנה, והיא תדמה לאותם משטרים, הנותנים בידי שירותי הבטחון שלהם כוח ללא מצרים. כדי לקדם פני סכנה זו יש לנקוט כמה אמצעים: ראשית, אסור להפריז בהפעלת לחץ על הנחקר; אסור שהלחץ יגיע לדרגת עינויים גופניים או התעללות בנחקר או פגיעה תמורה בכבודו השוללת ממנו צלם אנוש. שנית, מידת השימוש באמצעים, הפחותים מאלה בחומרתם, חייבת להיות שקולה כנגד מידת הסכנה הצפויה, על-פי המידע שבידי החוקר. שלישית, את אמצעי הלחץ הפיסי והפסיכולוגי המותרים בשימוש לחוקר יש להגדיר ולהגביל מראש, בדרך מתן הנחיות מחייבות. רביעית, חייב להיות פיקוח קפדני על קיומן, הלכה למעשה, של ההנחיות שניתנו לחוקרי השירות. חמישית, על כל חריגה מן המותר

בגדון זה חייבים הממונים על החוקר להגיב בתקיפות וללא היסוסים, בענישה משמעתית ובמקרים קשים בהעמדת החוקר שחטא למשפט פלילי. – בחלק השני, החסוי, של דו"ח זה, אנו מגדירים אמצעים אלה ביתר דיוק.

3.17 ברצוננו להוסיף כאן מדברי סופר על הדילמות האכזריות, שעמן חייבת מדינה המאמינה בעקרונות ליברליים להתמודד במלחמת תה נגד הטרור המאיים על קיומה. אומר פרופ' Paul Wilkinson מאוניברסיטת אברדין, סקוטלנד, בספרו Terrorism and the Liberal State²¹.

"...internal terrorism is after all a particularly barbaric form of unconventional war and political leaders and decision-makers may need to make tough and unpleasant decisions to safeguard the security of State and citizens ... In the final analysis terrorists are engaged in a test of will with the democratic community and its leaders." (p. 105).

"Ultimately the liberal state has no deus ex machina it can rely upon to rescue it from the agonizing political and moral dilemmas of waging war on terrorism. In the end each sovereign liberal state is left to shift as best it can in the constant struggle to uphold the rule of law and to protect the life and limb of its citizens." (p. 234).

(אחרי ככלות הכל, טרור הוא צורה ברברית במיוחד של מלחמה בלתי-קונבנציונלית... יכול להיות שעל מנהיגי מדינה ומחליטי החלטות לקבל החלטות קשות ובלתי-נעימות כדי להבטיח את בטחון המדינה ואזרחיה... בסופו של ניתוח, טרוריסטים עוסקים במבחן כוח של רצונות עם הקהילה הדמוקרטית ומנהיגיה.) (עמ' 105).

(בסופו של דבר אין בידי המדינה מכונת להטים שעליה תוכל לסמוך כדי להצילה מן הדילמות הפוליטיות והמוסריות המכאיבות של ניהול המלחמה בטרור. לבסוף כל מדינה ליברלית ריבונית חייבת לעשות את הסדריה לכאן ולכאן כמיטב יכולתה, במאבק המתמיד לקיים את שלטון החוק ולהגן על חייהם ושלמות גופם של אזרחיה.) (עמ' 234).

John Wiley & Sons, New York, 1977 ²¹

קבילות הודאה כראיה במשפט

3.18 מכאן נעבור לדיון בקבילותן במשפט פלילי של הודאות שנתקב-לו מפי נחקרים בחקירות השירות, שהתנהלו בהתאם להנחיות שעליהן דיברנו זה עתה. יש להבחין הבחנה ברורה בין סוגיה זו לבין סוגיית המותר והאסור בחקירה: יכולה הודאה שהושגה למלא אחרי ההנחיות לניהול החקירה ועם זאת היא תיפסל כראיה במשפט פלילי שהוגש נגד נותן ההודאה (וכאשר ההודאה היא הראיה העיקרית שבידי התביעה, ייחרץ דין הנאשם ממילא לזיכוי, אם ההודאה תיפסל). מאידך, יתכן שהחקירה שכתוצאה ממנה הושגה ההודאה התנהלה תוך הפרת ההנחיות שבידי החוקר ושכל זאת יקבל אותה בית המשפט כראיה כשרה. הדבר תלוי בהלכה השיפוטית שעל פיתוחה מופקד בית המשפט העליון, בפרשו את סעיף 12 של פקודת הראיות (נ"ח), המורה כי הודאה של הנאשם תקובל רק אם הוכח כי ההודייה היתה "חופשית ומרצון". בדומה לזה מורה סעיף 477 של חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955, כי "לא יקבל בית דין צבאי הודאת נאשם, אלא אם שוכנע כי ניתנה על-ידי הנאשם מרצונו הטוב". כידוע, יובאה גם הוראה זו אלינו מדיני הראיות של המשפט האנגלי המקובל. הפסיקה שהתפתחה אצלנו מסביב למונח "חופשי ומרצון", מאז ימיה הראשונים של המדינה ועד לימינו אלה, היא רבת היקף ורבת נפתולים ואין בדעתנו למצותה כאן במלואה. די לנו לומר שהמונח "חופשי ומרצון" נתפרש בעבר ברוח של תקדימים אנגליים, כפוסל הודאות שנתקבלו כתוצאה מהבטחה שניתנה לנחקר או מאיום שאיימו עליו שיבולע לו, אם לא ידבר. נוסף על-כך ניתן למושג "החופשיות" פרוש המרחיק אותו ממשמעותו הרגילה בלשון בני אדם: שהודאה תיחשב כ"חופשית ומרצון", כל עוד היה בידי הנחקר חופש הבחירה בין שתי אפשרויות: לעמוד על זכות השתיקה שלו, לבין מסירת הודאה כדי להסיר מעליו את לחץ החקירה²²; על גמישות ההלכה האנגלית בדבר חופשיות ההודאה ראה בפסק-הדין של בית הלורדים בענין D.P.P. v. Ping Lin (1975) 3 All E. R. 175, 182, 188.

בהערת שוליים נעיר כאן כי בעוד שאצלנו נאבקת הפסיקה עדיין בירושת המשפט האנגלי המקובל בענין "הרצון החופשי", הרי

²² ראה ע"פ 307/60, בפרשת חסין יאסין, פד"י י"ז 1541, בעמ' 1553.

באנגליה עצמה כבר אבד הכלח על המבחן של "חופשי ומרצון", עקב התערבותו של המחוקק, בסעיף 76(2) של ה-Police and Criminal Evidence Act 1984. סעיף זה פוסל כראיה במשפט הודאה אשר הושגה על-ידי העמדתו של המודה במצוקה (oppression) או אם היא ניתנה כתוצאה מדבר שנאמר או שנעשה שהיה עלול לעשות את ההודאה בלתי-אמינה (כל זאת אפילו עשויה ההודאה להיות הודאת-אמת). הוראה זו הוחקה בעקבות הדו"ח ה-11 של ה-Criminal Law Revision Committee. המונח oppression הוגדר בסעיף 76(8) ככולל torture, inhuman or degrading treatment and the use or threat of violence (whether or not amounting to torture). (עינויים, יחס בלתי-אנושי או משפיל, והשימוש או האיום באלימות (בין אם אלה מגיעים לכדי עינויים ובין אם לאו)).

חידוש זה של החוק החרות באנגליה פתח עידן חדש בכל הנוגע לקבילות הודאות ובתי המשפט האנגליים לא יודקו עוד לפסיקה קודמת בדבר "חופשיות" ההודאה.²³

3.19 הפסיקה של בית המשפט העליון שלנו נתונה עדיין בסד הפורמלי של סעיף 12 לפקודת הראיות. אבל במרוצת השנים צעד בית המשפט כברת דרך ארוכה לקראת קבילות הודאות מפי נאשמים שנגבו באמצעי לחץ הרחוקים מלהעיד על חופש רצונו של המודה. סקירה על התפתחות זו ניתן למצוא בספרו של פרופ' הרנון על דיני הראיות, בעמ' 248 ואילך. בעקבות פסיקה זו הולכים גם בתי המשפט הצבאיים בשטחים, מבלי להפעיל את הסייג שבסעיף 9 של הצו בדבר הוראות בטחון²⁴ ש"בית משפט צבאי רשאי לסטות מדיני הראיות מטעמים מיוחדים שיירשמו, אם נראה לו שמן הצדק לעשות כן". התפתחות זו הגיעה לעת עתה לגיבוש הלכתי בפסק-הדין בפרשת האחים מועדי²⁵. בחוות דעותיהם הנרחבות של שלשת השופטים שישבו שם לדין, נסקרה הפסיקה הקודמת. אמנם שלל בית המשפט את הדעה שהודאה אשר נגבתה באמצעי לחץ מופלגים, יש לפסלה מבלי לחקור כלל בשאלה, אם היא מכילה דברי אמת – סוגיה שבה נתגלעה

²³ ראה R. v. Fulling (1987) 2 W.L.R. 923.

²⁴ פרייזלר, עמ' 6.

²⁵ ע"פ 115/82, פד"י ל"ח(1), 197.

לפני כן מחלוקת הפוסקים, בענין אבו-מידג'ים.²⁶ בית המשפט חוזר ומאשר את מבחן האמינות של ההודאה, וכן הוא מאמץ לעצמו את הפרשנות הקודמת שזיהתה חופש הבחירה של הנחקר עם חופש רצון.²⁷ אך בכל זאת שמים השופטים סייג, בדבר פסילת הודאה אשר הושגה תוך פגיעה בערכי יסוד מקובלים²⁸ ועל-כן הודאה שהושגה על-ידי התעללות פיסית, או בדרך המקוממת את רגש המוסר תיפסל מכל מקום.²⁹ אבל, אומר הנשיא י. כהן ז"ל, תוך ציטוט פסיקה קודמת – "חומרת העבירה נשוא הדיון יכולה להשפיע על נכונותו של בית המשפט להכשיר הודאה שניתנה, והמדיניות השיפוטית בנדון זה עשויה להשתנות עם התגברות הצורך להלחם בפשיעה גוברת"³⁰. באותה רוח ניתן באחרונה פסק-הדין בערעור של אברושמי.³¹ על-פי הלך מחשבה זה מוכן בית המשפט להכשיר הודאה שהושגה בחקירה ממושכת, כולל חקירה בשעות הלילה, אם היתה הצדקה ענינית להמשכת החקירה.³² והודאה שהוגשה באמצעות תחבולה³³, לרבות הפעלת סוכן מדיח כלפי הנאשם, לא תיפסל. ניתן לומר שכיום מתירה ההלכה הפסוקה קבילות של הודאה, אף שהושגה מן הנאשם באמצעי לחץ או הטעיה, כל עוד לא עשה החוקר שימוש באמצעים קיצוניים הנוגדים ערכי יסוד מקובלים או שהם פוגעים בצלם האדם. ראיות אחרות שהושגו באמצעות הודאה בלתי-קבילה ("פרי הבאושים") אינן פסולות לפי ההלכה הנוהגת אצלנו, ואף לא נתקבלה כאן הלכת Miranda של בית המשפט העליון הפדרלי בארצות הברית³⁴ הפוסלת הודאה שניתנה ללא אזהרה. יצויין שמאז (בשנת 1966) ועד היום חל גם שם כירסום בדרישות הדווקניות הללו, מטעמים של בטחון הציבור:

.New York v. Quarles 104 S. Ct. 2626 (1984)

²⁶ ע"פ 183/78, פד"י ל"ד (4), 533.

²⁷ בעע' 247-246.

²⁸ בעמ' 224.

²⁹ בעע' 250-249.

³⁰ בעע' 248, 245.

³¹ ע"פ 154/85, פד"י מ"א (1), 387.

³² ע"פ 408/79 פד"י ל"ד (2), 272.

³³ ע"פ 115/82 פד"י ל"ח (1), בעמ' 245.

³⁴ 384 U.S. 436 (1966).

הגיעה העת שגם אצלנו יאמר המחוקק דברו בסוגיה של קבילות הודאות במשפט פלילי. שתי גירסאות אפשריות על-כך הוצעו בסעיף 37 של הצעת חוק הראיות החדש, תשמ"ה-1985, שפורסמה על-ידי משרד המשפטים³⁵.

חיקוקים נוספים

3.20 נשלים עתה את סקירתנו הקצרה על הדין המצוי בישראל ובשטחים, ככל שהוא נוגע לחקירת חשודים בעבירות של פח"ע, באיזכור הוראות שונות שאינן נוגעות במישרין לניהול החקירה, אך הן משפיעות בעקיפין על מעמדו של אדם הנתון בתהליך של חקירה.

(א) **על מעצרו ושחרורו בערובה של נחקר החשוד בפח"ע**, והוא עומד להיות מובא לפני בית משפט (מחוזי), חלות ההוראות שבפקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש) (נוסח חדש), תשכ"ט-1969, ופרק ג' בחוק סדר הדין הפלילי (נוסח משולב), תשמ"ב-1982. כאשר הוא עומד להיות מובא לפני בית משפט צבאי, לפי תקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, חלות תקנות 16, 17 ו-72 של תקנות אלה.

בשטחים חל על מעצרו של אדם החשוד בעבירה על צו הוראות בטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), תש"ל-1970, סעיף 78 של הצו המאפשר מעצרו בפקודת קצין משטרה למשך תקופה כוללת של 18 יום³⁶. בית משפט צבאי רשאי לעצור לתקופה שלא תעלה על ששה חדשים, ואחרי הגשת כתב אישום - עד לסיום המשפט. **השחרור בערבות נדון בסעיף 78(ט) ובסעיף 79 של הצו.**

(ב) **אשר לפגישת עצור עם עורך דין חלים בישראל סעיף 29(ו) לחוק סדר הדין הפלילי ותקנות סדר הדין הפלילי (פגישות עצור עם עורך דין)**, תשמ"ב-1981. לפי חיקוקים אלה יכול הממונה על חקירה (ובכלל זה ראש צוות חוקרים, שהסמיכו לכך ראש השירות) למנוע פגישת עציר החשוד בעבירות פח"ע לתקופה כוללת של 15 יום. אחרי סיום החקירה יש לאפשר פגישה עם עורך דין בכל מקרה. - בשטחים חל

³⁵ ראה בכתב העת משפטים, כרך ט"ז, בעמ' 3, ודברי פרשנות לגרסה השניה, שם, בע' 26-27.

³⁶ (אצל פרייזלר הודפס בסעיף 78(ה) בטעות: ששה חדשים).

סעיף 11 של צו בדבר הפעלת מיתקן כליאה, תשכ"ז-1967,³⁷ שלפיו ירשה מפקד מיתקן הכליאה פגישה של כלוא (כהגדרתו בסעיף 1, שם) עם עורך דין, אם המפקד שוכנע כי הבקשה לפגישה הוגשה לשם טיפול בענין משפטי של הכלוא – ובלבד שאין מניעה בטחונית לקיום הפגישה ואין בפגישה כדי לפגוע במהלך החקירה.

בב"ש 832/82, פד"י ל"ז (4), 775, הוחלט בבית המשפט העליון שבעת שמיעת בקשה לשחרור בערבות (שניתן להגישה במועד מוקדם) אין עדיין להרשות מגע של העצור עם עורך דין. כן קובעת ההלכה הפסוקה שבעת שמיעת בקשה כזאת יכול באיכות התביעה להגיש חומר ראיות, הטעון חיסוי, לעיונו של השופט בלבד, מבלי לגלותו לעצור או לעורך דינו.³⁸

(ג) לפי סעיף 28 של חוק סדר הדין הפלילי יש למסור ללא שיהוי ידיעה על מעצרו של אדם ועל מקום המעצר לאדם הקרוב אליו, ולפי בקשת העצור גם לעורך דין שהעצור נקב בשמו. ברם, לפי סעיף 30 של אותו חוק ניתן לעכב את מסירת ההודעה הזאת לתקופה שלא תעלה על 15 יום (בנוסף על ימי עיכוב הפגישה עם עורך דין לפי סעיף 29(ו) הנ"ל). ביקורי קרובים אצל כלוא בשטחים טעונים החלטת המפקד של מיתקן כליאה, והוא יכול לאסור ביקורים אצל כלוא מטעמי בטחון (סעיף 12 לצו הנ"ל בדבר הפעלת מיתקן כליאה).

(ד) ביקורים של נציגי הצלב האדום אצל עצירי פח"ע, ברוח סעיף 143 של אמנת ג'נבה הרביעית, מוסדרים על-פי הסכם שנעשה עמו בשנת 1979, שלפיו רשאי נציג הצלב האדום לבקר אצל כל עציר (גם כאשר הוא נמצא עדיין בתהליך של חקירה) תוך 14 יום ממעצרו, ולשם כך תימסר הודעה על המעצר לצלב האדום תוך 12 יום מיום המעצר – כפוף לסייג בדבר טעמים מכריעים המחייבים סטייה מהסדר זה.

אמנות בין-לאומיות

3.21 נסקור עתה בקצרה הוראותיהן של אמנות בין-לאומיות הנוגעות לנושא של שיטות חקירה של אנשים החשודים בפעילות טרוריסט-

³⁷ פרייזלר, עמ' 377.

³⁸ עמ"מ 1/80, פד"י ל"ה (2), 253, 258; בג"צ 732/80 פד"י ל"ה (1), 499, 502.

טית. אנו עושים כן, אם כי אמנות אלה אינן מחייבות את מדינת ישראל מבחינה פורמלית. אולם בפרק הדר"ח הזה, שבו נגיש את מסקנותינו ואת המלצותינו, נשים לבנו לאמור בהן, במגמה לשמור על האיסורים הכלליים הכלולים בהן:

(1) סעיף 5 של ההצהרה הכללית על זכויות האדם: "איש לא יהיה נתון לעינויים או ליחס או לעונש אכזרי, בלתי-אנושי או משפיל".

(2) האמנה הבין-לאומית על זכויות אזרחיות ומדיניות, שאושרה על-ידי עצרת האומות המאוחדות ביום 16.12.1966, חוזרת בסעיף 7 על נוסח סעיף 5 של ההצהרה הכללית הנ"ל, ומוסיפה בסעיף (1) 10 כי "כל בני אדם שנשללה מהם חרותם יזכו ליחס הומני, תוך התחשבות בכבודו של האדם".

(3) בדומה לזה קובעת האמנה האירופית על זכויות האדם שנכרתה בין המדינות החברות במועצת אירופה, והיא קיבלה תוקף בשנת 1950, בסעיף 3, כי

"No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment."

(איש לא יהא נתון לעינויים או ליחס או עונש בלתי-אנושי או משפיל).

3.22 תלונות על הפרת האמנה מובאות, לפי סעיף 19, לפני הוועדה האירופית לזכויות האדם, ונגד החלטותיה של הוועדה אפשר לפנות לבית הדין האירופי לזכויות האדם. ענין מיוחד עבורנו יש לפסק-דין של בית הדין האירופי בתלונתה של אירלנד נגד הממלכה המאוחדת, מיום 18.1.78.³⁹ נדונו שם שיטות מסויימות שבהן השתמשה משטרת אירלנד הצפונית "בחקירה לעומק" (interrogation in depth) של חשודים במעשי טרור. וכך מתאר בית הדין את חמש השיטות הללו⁴⁰ שהיו קרויות "טכניקות" של "חוסר התמצאות" (disorientation) או של "שליטת חושים" (sensory deprivation):

³⁹ Series A No. 25

⁴⁰ בעמ' 41 של פסק-הדין.

(א) עמידה ליד הקיר, למשך כמה שעות "במצב של מתח", כאשר אצבעות הידים מעל לראש, הרגלים פשוקות והעמידה היא על אצבעות הרגלים, כך שמשקל הגוף בעיקר על האצבעות. נחקרים הועמדו כך ברציפות למשך פרקי זמן שבין 6 ו-15 שעות⁴¹.

(ב) כיסוי הראש בשק והחזקתו שם כל הזמן, פרט בשעת החקירה.

(ג) החזקת הנחקרים עד לחקירה בחדר מלא רעש חזק של שריקה מתמדת.

(ד) מניעת שינה בין זמני החקירות.

(ה) הקטנת מנות המזון והשתיה במשך החקירות.

השיטות הללו אושרו "בדרג גבוה". שוטרים של צפון אירלנד תודרכו בשימוש במרכז המודיעין האנגלי, בסמינר שנערך באפריל 1971. הוועדה האירופית לזכויות האדם הדגישה שאלימות (ill-treatment) צריכה להגיע לדרגת חומרה מסויימת, כדי שתכנס לגדר האיסור שבסעיף 3 של האמנה. היא מצאה שהשיטות הנזכרות היו בבחינת עינויים (torture), במובן סעיף 3. אולם בית הדין חלק על הוועדה. הוא גרס שהמונח "עינויים" פירושו "יחס בלתי-אנושי מכון הגורם סבל רציני ואכזרי מאד", הראוי לציון מיוחד לגנאי (a special stigma), ושם כי מטרת "הטכניקות" הנזכרות היתה להוציא הודאות מפי הנחקר, לשם גילוי שמותיהם של אחרים והשגת מידע ואם כי השתמשו בהן בדרך שיטה, הן לא גרמו לסבל במידת העוצמה והאכזריות המיוחדת הכרוכה במושג "עינויים" כמשמעותו זו. לעומת זאת הגיעו אותן טכניקות, כאשר השתמשו בהן במצטבר, לכדי יחס בלתי-אנושי ומשפיל (למלים: "כאשר השתמשו בהן במצטבר" "as applied in combination") כאילו יש הד בדברי בית המשפט העליון בענין נפסו כי לפי דברי בא-כוח המדינה שם "חוקרי שירות הבטחון הכללי חרגו, לדעתו, מבחינת משקלם המצטבר של מעשיהם מן המותר...", כלומר, עדיין צריך עיון אם גם בכל אחד מן המעשים הללו בנפרד יש לראות חריגה מן המותר.

3.23 בחוות דעת של הוועדה האירופית לזכויות האדם על תלונת של מדינות שונות נגד יוון, בדבר הפרות של סעיף 3 לאמנה האירופית

⁴¹ ראה בדו"ח פרקר - (פיסקה 3.27 להלן), בעמ' 12.

בחקירת אסירים פוליטיים (The Greek Case) שפורסמה בשנתון של
האמנה האירופית על זכויות האדם משנת 1969, נמצא ששירותי
הבטחון היווניים הפרו את הוראות הסעיף בשיטות החקירה שלהם.
תוך כדי הדיון במקרים אלה מציינת הוועדה⁴²

"It appears from the testimony of a number of witnesses that a certain
roughness of treatment of detainees by both police and military
authorities is tolerated by most detainees and even taken for granted.
Such roughness may take the form of slaps or blows of the hand on the
head or face".

(כי מעדותם של כמה עדים עולה שמידה מסויימת של נוקשות
בטיפול בעצירים על-ידי המשטרה ורשויות הצבא נסבלת על-ידי
רוב העצירים עצמם ואפילו מקובלת עליהם. נוקשות כזאת
יכולה לקבל צורה של סטירות או מכות ידים על הראש או על
הפנים.)

הוועדה מעירה על-כך שמידת האלימות הפיסית שעימה מוכנים
עצירים להשלים, בהיותה לא אכזרית ולא מופרזת, שונה לגבי ציבורים
שונים ואפילו לגבי חלקים שונים מן הציבור. אבחנות כאלה בין בני
אדם נראות לנו מפוקפקות. מכל מקום, המסקנה המתבקשת היא
שהוועדה עצמה גרסה שמידה מתונה כזאת של אלימות פיסית לא
הפרה את האיסור שבסעיף 3, על עינויים ועל יחס בלתי-אנושי או
משפיל.

3.24 סעיף 31 של אמנת ג'נבה הרביעית משנת 1949, בדבר ההגנה על
אזרחים בעתות מלחמה, שישראל קיבלה על עצמה לקיים את
הוראותיה ההומניטריות, מורה כי

"לא תופעל כפיה פיסית או מוסרית נגד אנשים מוגנים, במיוחד
כדי להשיג מידע מהם או מצדדים שלישיים".

את ההוראה הזאת יש לקרוא כאחת עם סעיף 5 של האמנה, השולל
את הזכויות והפריבילגיות לפי האמנה מאדם מוגן שהינו בבירור
חשוד בפעילות עויינת לבטחון המדינה או העוסק בפעילות כזאת.

⁴² בעמ' 501.

במידה שמתן זכויות כאלה היה פוגע בבטחון המדינה. בני אדם כאלה זכאים למרות זאת ליחס הומני, ואם יועמדו לדין הם זכאים למשפט הוגן ותקין.

דו"חות על צפון אירלנד

3.25 הבעיה העומדת במרכז דיונו היא כיצד תתמודד מדינה הדוגלת בעקרונות ליברליים של חרות האדם עם פעילות טרוריסטית המבקשת לחתור תחת עצם קיומה. לענין זה מצינו חומר השוואתי מאלף בסידרה של דינים וחשבונות של ועדות שונות בבריטניה אשר חקרו בשיטות החקירה של כוחות הבטחון הבריטיים בצפון אירלנד להדברת מעשי הטרור שפרצו שם בשנת 1969 והם נמשכים עד היום. אכן, ההשוואה אינה מלאה, כי מגמת הטרור שם אינה אלא ניתוקה של צפון אירלנד מן הממלכה המאוחדת, בעוד שהטרור הערבי נגד ישראל מבקש לעקור את המדינה כליל. אך עקרונית הדילמות שעמן התמודדו ועדות החקירה ההן אינן שונות מאלה הניצבות לפנינו.

3.26 ועדת קומפטון (Compton)⁴³ דיווחה בנובמבר 1971 על תלונות בדבר הפעלת אלימות נגד עצירים בידי הצבא והמשטרה, בעת "חקירה לעומק", תוך שימוש ב"טכניקות" שתוארו לאחר מכן בפסק-הדין של בית הדין האירופי לזכויות האדם בתלונתה של אירלנד נגד הממלכה המאוחדת (ראה בפסקה 3.22 לעיל). ועדה זו מתחה קו של הבחנה בין "ברוטליות פיסית" לבין "אלימות פיסית". ברוטליות היא הגדירה כ"צורה בלתי-אנושית או פראית של אכזריות שכרוכה בה כוונה לגרום סבל, תוך אדישות למכאובי הקרבן או תוך הנאה מהם"⁴⁴. היא מצאה⁴⁵ שלא הוכחה ברוטליות, אך ראתה ב"טכניקות" משום אלימות פיסית.

3.27 בנובמבר 1971 הוגש דין-וחשבון של ועדה בראשות הלורד פרקר (Lord Parker of Waddington)⁴⁶ שמונתה "לעיין בשיטות מוסמכות לחקירת אנשים החשודים במעשי טרור". לדו"ח הוועדה הזאת צורף

⁴³ Cmnd. 4823.

⁴⁴ פסקה 105, בעמ' 23.

⁴⁵ עמ' 71.

⁴⁶ Cmnd. 4901.

נספח הנקרא Joint Directive on Military Interrogation in Internal Security Operations Overseas, משנת 1965, ותיקון משנת 1967 (הנחיות משותפות בדבר חקירה צבאית בפעולות של בטחון-פנים מעבר לים). נאמר שם (בסעיף 2) כי

"Successful interrogation ... calls for a psychological attack. Apart from legal and moral considerations, torture and physical cruelty of all kinds are professionally unrewarding since a suspect so treated may be persuaded to talk, but not to tell the truth. Successful interrogation may be a lengthy process."

(חקירה מוצלחת דורשת גישה פסיכולוגית. חוץ משיקולים מוסריים, הרי עינויים ואכזריות פיסית מכל הסוגים אינם כדאיים מבחינה מקצועית, כי אפשר לשכנע חשוד המטופל כך לדבר, אך לא לומר אמת. חקירה מוצלחת עשויה להיות תהליך ממושך.)
להלן נאמר שם שיש לשמור על העקרונות הקבועים באמנת ג'נבה ולפיכך יש להתייחס לנחקרים באופן הומני ואסורים יחס אכזרי ועינויים והתעללות בכבוד האדם ובמיוחד יחס מדכא ומשפיל. ברם (בסעיף 8):

"To obtain successful results from interrogation, the actual and instinctive resistance of the person concerned to interrogation must be overcome by permissible techniques. This will be more easily achieved by sustained interrogation in an atmosphere of rigid discipline. It may therefore be necessary for interrogation to be carried out continuously for long periods both by day and by night with consequent disruption of the normal routine of living."

(כדי להשיג תוצאות מוצלחות מחקירה יש לגבור על ההתנגדות הממשית והאינסטינקטיבית לחקירה על-ידי השימוש בטכניקות מותרות. יותר קל להשיג זאת על-ידי חקירה נמרצת באווירה של משמעת נוקשה. לפיכך יכול להיות כי נחוץ לבצע את החקירה ברציפות למשך תקופות ארוכות גם ביום וגם בלילה, תוך שיבוש הכרוך בכך של שגרת החיים הרגילה.)

הרוב בוועדה (לורד פרקר וחבר נוסף) לא פסל את ההנחיות הללו. אשר ל"טכניקות" הם הדגישו את יעילותן בהשגת מידע חיוני להצלח

חיי אדם. אין הם תומכים בעקרון, שהמטרה מקדשת את כל האמצעים. "האמצעים צריכים לדעתנו להיות כאלה שלא רק תואמים את ההנחיות, אלא שגם ניתן לאשרם מבחינה מוסרית, בהתחשב בנסיבות הקיימות"⁴⁷. (כזכור, ההנחיות עצמן מכשירות דרכי חקירה המכוונות לגבור על רצון השתיקה של הנחקר). מסקנתם היא⁴⁸ כי "התשובה על השאלה המוסרית תלויה במידת העוצמה של השימוש בטכניקות אלה ובמתן ערובות יעילות נגד שימוש מופרז בהם... בנתון לערובות אלה הגענו למסקנה שאין סיבה לפסול טכניקות אלה מטעמים שבמוסר ושניתן להפעילן באורח התואם את רמות ההתנהגות הגבוהות ביותר של חברתנו"⁴⁹. להלן הם קובעים את הערובות הדרושות ובין היתר מתן הנחיות לחוקרים, שחריגה מהן חייבת בדיווח מלא. ההנחיות שתהיינה חשאיות תינתנה מטעם שר של ממשלת הממלכה המאוחדת, אחרי התייעצות עם ועדת מומחים מצומצמת אשר תמונה על-ידי ראש הממשלה, שתעיין בהן לעתים מזומנות⁵⁰.

חבר הוועדה השלישי, הלורד גרדינר (Gardiner), חלק על דעת הרוב. הוא מציין שההנחיות הנ"ל נוגדות את חוקי אנגליה וצפון אירלנד, ופסל את "הטכניקות". תחת זאת הציע להשתמש בשיטות החקירה שהופעלו כלפי שבויי מלחמה גרמניים שהתנהלו "בחביבות ובנימוס" (with kindness and courtesy) ובכל זאת הן היו יעילות "בגלל הרצון המובהק לשוחח עם אדם אחר, תהיינה הנסיבות אשר תהיינה"⁵¹. אין תימה שהרוב חלק על הגישה האופטימית הזאת⁵².

3.28 ושוב מונתה, בשנת 1972, ועדה, בראשותו של לורד דיפלוק Diplock, אחד השופטים של בית הלורדים, "לעיין בפרוצדורות משפטיות לטיפול בפעילות טרוריסטית בצפון אירלנד"⁵³. בדו"ח שלה הגיעה הוועדה באי-רצון ניכר לכלל דעה שאין ברירה אלא להמשיך במעצרים מינהליים של אנשים החשודים במעשי טרור שאי-אפשר

47 פסקה 27.

48 סעיף 34.

49 פסקה 34.

50 פסקאות 36 ו-37.

51 עע 18-19.

52 פסקאות 25-26, בעמ' 6, שם.

53 Cmnd. 5185.

להעמידם לדין, באין עדים המוכנים להעיד נגדם, מחמת חשש של מעשי תגמול נגדם⁵⁴. פרק מיוחד בדו"ח שלה הקדישה הוועדה לסוגיה של קבילות הודאה של נאשם. היא ציינה⁵⁵ שהמקור ההיסטורי של כללי המשפט האנגלי בנדרון זה, שהם "טכניים ביותר" (highly technical), נעוץ בתקופה שבה הנאשם לא היה רשאי להעיד במשפטו, ו"אין ספק כי במקורו מונח 'הקבילות' הומצא כדי לפצות את הנאשם על חוסר יכולתו לתקוף את אמינות ההודאה כראיה לאשמתו"⁵⁶. להלן מעירה הוועדה⁵⁷ שלמושג "החופשיות" של ההודאה שפותח בפסיקה "נודעת כיום משמעות טכנית ביותר". אילו היו מפעילים את תקנות השופטים כלשונן, צריך היה לפסול כל הודאה אחרי מעצר החשוד אלא אם הוא התנדב לתתה מיזמתו. "מי שאשם, כרגיל אינו עושה כן, אם מניחים לו, הוא יעדיף לשתוק"⁵⁸. לפיכך מצאו בתי המשפט דרך לעקוף את תקנות השופטים. "העובדה שאין להעלות על הדעת כי הודאה שהושגה רק בסוף פרקי זמן אחרים של תשאל ממושך היתה מתקבלת מלכתחילה מרצון ביזמת הנחקר, לא הפכה את ההודאה בעיני השופטים לבלתי-קבילה"⁵⁹. אשר-על-כן "כדי להציל חיי אדם ולמנוע הריסת רכוש בצפון אירלנד, אין מנוס ממתן כוח לרשויות הבטחון לחקור אנשים החשודים בחברות בארגוני טרור. הכללים הטכניים בדבר קבילות של הודעות מפלילות, הנהוגות בצפון אירלנד (בהתאם לנוהג באנגליה), מכשילות את מהלך הצדק ביחס לפשעי טרור"⁶⁰. אמנם ועדת דיפלוק אינה מוכנה לסמוך ידיה על הטכניקות שתוארו על-ידי ועדות קומפטון ופרקר. היא דוחה את הגירסה "הדרקונית" (המזכירה לנו את המחלוקת בפרשת אבו-מידג'ם) שאמינות ההודאה היא המבחן היחיד, אפילו הושגה ההודאה ב"שיטות הנוגדות מידות התנהגות מקובלות על הכל". הצעתה היא להשתחרר מן הכללים הטכניים בדבר קבילות הודאות ולקבוע בחוק, בעקבות סעיף 3 של האמנה האירופית, כי כל הודאה תהיה קבילה אלא אם הוכח שהושגה

⁵⁴ פסקאות 27-34 של הדו"ח.

⁵⁵ פסקה 73.

⁵⁶ פסקה 79.

⁵⁷ פסקה 80.

⁵⁸ פסקאות 81-82.

⁵⁹ שם.

⁶⁰ פסקה 8.

בדרך "עינויים או יחס בלתי-אנושי או משפיל"⁶¹. למעשה השליכה ועדת דיפלוק את יהבה בעיקר על שיטות של לחץ פסיכולוגי. המלצה זו נתקבלה על-ידי המחוקק, בסעיף 8 של ה-Northern Ireland (Emergency Provisions) Act, 1973 (ועתה הוראה דומה בסעיף 8 של חוק באותו שם משנת 1978). יושם לב שהוראה דומה לזו אומצה לאחר מכן בהגדרה של oppression המופיעה כיום בסעיף (8) 76 הנ"ל של Police and Criminal Evidence Act, 1984 (וראה פסקה 3.18 לעיל).

3.29 גם אחרי זה הירבו ועדות-חקירה לדון בהיבטים המשפטיים של המלחמה בטרור בצפון אירלנד. מבין אלה ברצוננו להזכיר עוד דו"ח אחד, של ועדה בראשותו של השופט בנט (Bennett), לענין פרוצדורות של חקירה משטרתית בצפון אירלנד⁶², משנת 1979. אנו מפנים את תשומת הלב לפרק 3 של דו"ח זה שכותרתו "שיטות חקירה". בפסקה 37, שם, אומרת ועדת בנט כי הודאות ניתנות רק "בפרוצדורה של חקירה באווירה נכונה. הן לא תינתנה באווירה של שיחת חולין או של שיחת רעים ליד האח. יכול להיות שיהיה צורך בתשאל עקשני, תקיף". (Persistent, forceful questioning may be needed).

ובפסקה 41 היא מעמידה את השאלה:

"...how far a liberal democratic society thinks it right to proceed in its methods of crime detection. The situation in Northern Ireland poses the classic dilemma for such a society in its sharpest form. On the one hand that society is subject to violent attack aimed at its overthrow, and its people are killed, maimed and despoiled; on the other, that society seeks to assure to its people freedom under the law from violence and oppressive conduct...this dilemma...the solution to which can only rest in the hands of the political sovereign..."

(...עד היכן חושבת חברה ליברלית ודמוקרטית כי נכון הוא להגיע בשיטות של גילוי פשעים. המצב בצפון אירלנד מציב את הדילמה הקלסית לחברה כזאת בצורתה החריפה ביותר. מצד אחד נתונה החברה להתקפה אלימה המכוונת למיגורה וחבריה

⁶¹ פסקאות 88-89.

⁶² Cmnd. 7494.

נהרגים ופגועים בגופם וברכושם; מצד שני, מבקשת החברה להבטיח לעמה חירות על-פי החוק מאלמות ומיחס מציק... הפתרון לדילמה זאת, יכול להיות רק בידי הריבון הפוליטי...)

אכן סדנא דארעא חד הוא במשטרים מתוקנים הנתונים לאיום של טרור.

בפיסקאות 178 ואילך של הדו"ח שלה ממליצה ועדת בנט על הנהגת "קודקס של התנהגות" לחוקרים שיאסור מעשים מוגדרים של התעללות פיסית או נפשית משפילה. יוזכר גם שהיא דוחה את הרעיון של פיקוח על-ידי גורם חיצוני על פעילות החקירה של המשטרה⁶³. היא מעדיפה פיקוח פנימי על-ידי קציני משטרה בכירים, כולל צפיה על הנעשה בחדרי החקירה באמצעות מצלמות טלוויזיה במעגל סגור⁶⁴.

⁶³ פסקה 202.

⁶⁴ פסקה 224 ואילך.

פרק רביעי: מסקנות והמלצות

4.1 בפרק האחרון של דו"ח זה עלינו להסיק את מסקנותינו מכל האמור עד כה. כן אנו מוצאים לנכון להוסיף המלצות לגבי הנהלים המתאימים לחקירות פח"ע בעתיד, והמלצות נוספות שבהן נצביע על מוצא מן הסבך שבו הסתבך השירות, כדי שאנשיו ובמיוחד אנשי החקירות שלו יוכלו להתגבר על רגשות המועקה והחרדה נוכח נטל העבר הרובץ עליהם. בכתב המיניו שלנו כאילו הודרכנו להביא בחשבון, בגיבוש המלצותינו, "את הצרכים היחודיים של המאבק בפח"ע". למותר לאמר שצרכים אלה הם לנגד עינינו, אך לא פחות מזה שמנו לבנו לערכים של חוק ומוסר, שבלעדיהם לא תיכון מדינה מתוקנת.

4.2 שלש דרכים קיימות כדי לפתור את הדילמה הקשה הזאת בין הצורך החיוני לשמור על עצם קיום המדינה ועל חיי אזרחיה לבין שמירת אופיה כמדינת חוק המחזיקה בערכי מוסר בסיסיים, שהרי דרכי החקירה המשטרית הנהוגה במשטר פלוני הן בבואה די נאמנה של טיב המשטר כולו⁶⁵; ונוסיף כאן: קל וחומר דרכי החקירה של שירות בטחון שסכנת גלישה אל עבר שיטות של משטרים השנואים עלינו אורבת לו תמיד.

4.3 הדרך הראשונה שהוצעה היא כי יש להכיר בכך שבגלל אינטרסים מכריעים של בטחון המדינה פעילותם של שירותי הבטחון במלחמתם בטרור מתקיימת ב"אזור דמדומים" שמחוץ לתחום החוק ועל-כן צריכים שירותים אלה להיות חופשיים מכבלי החוק ויש להרשות להם סטיות ממנו.

את הדרך הזאת יש לדחות מכל וכל. החוק, המבטא את רצונו של עם חופשי, הוא בריח התיכון לקיום מדינה כשלנו, המאמינה בערכים של חירות ושל שוויון. אם השירות, עם כל הכוח הרב האצור בו, לא יהיה כפוף בחקירותיו לשלטון החוק, מי יקבע לו את אורחותיו באלה? האם הוא ינצח על עצמו או שהדרג הפוליטי יקבע לו חוקיות משלו? נקל לראות שבדרך זו עלולה השליטה על השירות ליפול באחד הימים בידי אדם או קבוצת אנשים חסרי מעצורים, ומכאן כפשע בינו ובין שלטון

⁶⁵ ע"פ 264/65, ארצי נ. י"מ, פד"י כ' (1) 225, 231.

העריצות של מדינת משטרה. אם לא נשמור בקנאות על שלטון החוק גם בשטח זה, רבה הסכנה שמלאכתם של המתנכלים לקיום המדינה מבחוץ תיעשה בפעולות של הרס עצמי מבפנים, כאשר "איש את רעהו חיים בלעו". אם השירות זקוק למרחב פעולה בנוסף על מה שחוק המדינה מאפשר, הפתרון הוא בשכנוע המחוקק שמן הצורך לתקן את החוק, ולא בהתעלמות מן החוק הקיים.

גירסה במקצת שונה מן הראשונה היא ששירות הבטחון יהיה כפוף למעין מערכת משפטית משלו, במקביל למערכת של חוקי המדינה ובמנותק ממנה, כאשר הוא עושה דין וחוק פנימי לעצמו ועל שמירת אותו חוק פנימי הוא שוקד בעצמו, תוך הטלת משמעת ובעת הצורך סנקציות עונשין על אנשיו. ראינו שדרך זו הובילה את השירות למבוי סתום שממנו הוא חייב לצאת אל דרך המלך, היא הדרך של ציות מלא לחוק המדינה בכל הנוגע לשיטות החקירה שלו.

4.4 הדרך השניה היא דרכם של הצבועים, המכריזים על דקות בשלטון החוק, תוך העלמת עין מן הנעשה מתחת לפני השטח. במאמר של פרופ' בישופ (Joseph W. Bishop, Jr.), מאוניברסיטת ייל: *Law in the Control of Terrorism and Insurrection: The British Laboratory Experience*⁶⁶ מצאנו תאור נכון של הלך רוח זה. בדברו על שיטות חקירה נוקשות אומר המחבר (שם, בעמ' 166):

"The inclination of the average, ordinarily humanitarian, Member of Parliament (or Congressman, or voter) is to tolerate the use of such methods, but only when they are "unbeknownst" to him. Neither Parliament nor any responsible Minister was prepared explicitly to authorize the system of questioning described in the Compton Report..."

(נטייתו של חבר הפרלמנט (או חבר הקונגרס או הבוחר) הממוצע, ההומניטרי כרגיל, היא לסבול את השימוש בשיטות כאלה אבל רק אם "לא ידע" עליהם. לא הפרלמנט ולא שום שר אחראי היה מוכן לאשר את שיטת החקירה שתוארה בדו"ח קומפטון.)

⁶⁶ Law & Contemporary Problems, Duke University, Vol. 42 (1978), p. 140

או במשל שהמשיל לפנינו אחד העדים מאנשי השירות: נוח לו, לאזרח, לשבת על הדשא הירוק והנקי שבחזית ביתו, כאשר מתחתיו נשטפת הפסולת בצנורות הביוב. אך המשל אינו תופס, מפני שלא ניתן לבודד רשות מרשויות המדינה מכלל המבנה החברתי, ורקבון במקום אחד עלול להתפשט ולהשחית את המבנה כולו.

4.5 אין מנוס מללכת גם בסוגיה קשה זו בדרך השלישית, היא דרך האמת של שלטון החוק. החוק עצמו חייב להבטיח מסגרת ראויה לפעילותו של השירות בנושא של חקירות פח"ע, על הבעיות והדילמות המיוחדות המתלוות אליה. בתום דיונינו הממושכים אנו משוכנעים שהדבר הכרחי למען חוסנה המוסרי של החברה הישראלית ושל השירות כחלק ממנה, ושניתן לעשותו על-פי הקווים שנשרטט להלן.

מגמתם של מעשי הטרור היא לשלול זכות יסוד מאזרחי המדינה, היא הזכות לחיים ולשלמות הגוף. ארגונים שכזאת מטרתם, אין להם כל זכות מוסרית לתבוע מצדם שהמדינה תקיים כלפיהם את זכויות האזרח המקובלות. למרות זאת על המדינה ועל רשויותיה, כולל השירות, לשמור על התנהגות הומניטרית ועל צלם אנוש ביחסם אל אנשי פח"ע, כדי לקיים את ה"אני מאמין" של המדינה עצמה, כמדינת חוק המושתתת על מושגי יסוד של מוסר. כל פגיעה במושגי יסוד אלה, אפילו כלפי מבקשי נפשה, עלולה להתנקם בנו בהשחתת המידות כלפי פנים.

4.6 אנו משוכנעים שפעילות יעילה של השירות לסיכול מעשי פח"ע לא תתכן ללא שימוש במכשיר החקירה של חשודים, על מנת לקבל מהם מידע חיוני השמור עמם ושאינן להשיגו בדרכים אחרות.

חקירה יעילה של חשודים בפח"ע לא תתכן בלי שימוש באמצעי לחץ כדי לגבור על רצון עיקש שלא לגלות מידע ועל פחדו של הנחקר שיבולע לו מידי אנשי ארגונו, אם יגלה מידע.

חקירה כזאת מותרת על-פי הדין, כפי שפרשנוהו לעיל, ונראה לנו כי הודאה שנתקבלה בה קבילה במשפט פלילי, על-פי הפסיקה הקיימת של בית המשפט העליון.

4.7 אמצעי הלחץ צריכים להתרכז בעיקר בלחץ פסיכולוגי לא-אלים של חקירה נמרצת וממושכת ובשימוש בתחבולות, כולל מעשי הטעיה. אולם כאשר אלה אינם משיגים את המטרה, אין להמנע

מהפעלת מידה מתונה של לחץ פיסי. מן הצורך להדריך את חוקרי השירות בקביעת סייגים ברורים בנדון זה, כדי למנוע הפעלת לחץ פיסי מופרז, על-פי שרירות לבו של החוקר. כמפורט בחלק השני של דו"ח זה, הנחיות בדבר סייגים כאלה קיימות בשירות מאז הרחבת היקף החקירות בעניני פח"ע, שהיתה מחוייבת המציאות אחרי מלחמת ששת הימים. הנחיות אלה שונו מדי פעם, בדרך כלל בהטלת מיגבלות על השימוש בלחץ פיסי, שהוטלו לעתים ביזמת הדרג המדיני, עד שכיום הוגבלה ההרשאה למגע פיסי עם הנחקר עד מאד.

4.8 הוראות אלה מפוזרות עתה בהנחיות פנימיות שונות של השירות. מן הראוי לקבצן במסמך אחד. בפרק של דו"ח זה, שמטעמים מובנים יכלל בחלק השני, החסוי, ניסחנו איפוא קובץ הנחיות לחוקר השירות, המגדיר על-פי נסיון העבר, בדיוק ככל האפשר, את גבולות המותר לחוקר ובעיקר את האסור לו. אנו משוכנעים שאם יישמרו סייגים אלה ככתבם וכרוחם, תובטח יעילות החקירה ועם זאת היא תהיה רחוקה מהפעלת ענויי גוף או נפש, מהתעללות בנחקר או מהשפלת כבוד האדם שלו.

אנו חוזרים ומציינים שאין לפתוח בחקירה נגד אדם, אלא אם קיים מידע הנותן יסוד סביר לחשד שהוא מעורב בדרך כלשהי בפעילות חבלנית עויינת, או בחתרנות מדינית האסורה על-פי הדין בישראל או בשטחים. זה הכלל הנקוט בידי השירות מאז ומתמיד ואין לסטות ממנו.

קובץ ההנחיות המפורטות, שעליו אנו ממליצים בחלק החסוי של הדו"ח יובא מדי שנה לעיון מחדש לפני ועדת שרים מצומצמת שעל הקמתה כבר הומלץ בדו"ח אחר. ועדה זו תוכל לעשות בו שינויים שייראו לה דרושים, על-פי הנסיבות המשתנות מדי פעם. לאחר מכן יועבר הקובץ לידיעתה של ועדת המשנה לשירותים של ועדת חוץ ובטחון של הכנסת.

המלצות נוספות

4.9 מיתקני חקירה

הוועדה ממליצה על טיפול מידי בשיפור התנאים במיתקני החקירה שעדיין לא שופרו. יש להרחיב את מיתקני החקירה, ליצור בהם תנאי תאורה סבירים, איוורור נאות בתאים, ואם ניתן הדבר – חדירת אור יום אליהם. תאורת חשמל בתאי המעצר בשעות הלילה לא תהיה בעוצמה העולה על הדרוש לשם צפייה מבחוץ על הנעשה בתוך התא. כן יש לשקוד על תנאי סניטציה ושרותים תקינים. התקציבים הדרושים לכך הינם צנועים ביחס לגודל הבעיה. חייב כמו כן להימצא פתרון אשר יאפשר פינוי מידי של נחקרים עם גמר החקירה.

4.10 מיתקן פרעה המשמש בעיקר לחקירת נחקרים צעירים, אינו באחריותו של השירות, אלא באחריותו של צה"ל. הדרכה מקצועית בלבד לחוקרים במיתקן זה ניתנת על-ידי איש השירות. קיבלנו תלונות בכתב ובהן טענות על דרכי חקירה אלימות במיתקן זה. מכיון שנושא זה אינו בתחום חקירתנו, לא נכנסנו לבירור התלונות הללו, אולם אנו סבורים שיש מקום לבדיקה, על-ידי מערכת הבטחון, של דרכי החקירה במיתקן פרעה כיום.

מסקנות והמלצות בעניני חוק ומשפט

4.11 הוגש לנו בשם השירות מסמך שכותרתו "בעיות משפטיות – מבט לעתיד" ובה הצעה מפורטת לחקיקה על-ידי הכנסת בנושאים הקשורים לחקירות פח"ע, ובין היתר על סמכויות חוקר וחובת נחקר, על קבילות אמרות שנמסרו במהלך חקירת פח"ע, על חסיון של פרטים שגילויים עלול להפריע לסיכול פעילות טרוריסטית, על הגנת "הצורך" בקשר לפעולות שנעשו לשם סיכול פח"ע ועל נושאים נלווים נוספים. הוצע לשלב הוראות אלה בפקודת מניעת טרור, תש"ח-1948. בהצעות אלה הושקעה מחשבה רבה והן ראויות לעיון מעמיק, לבירור השאלה העקרונית המקדמית, אם יש מקום לקבוע בחוק הכנסת דינים מיוחדים לחקירות פח"ע, וכן לבירור עניני של ההצעה לפרטיה. אין בדעתנו להיכנס מצדנו לבירורים אלה. הטעם לדבר הוא שלפי מהות הענין ולפי הקצב המקובל של הליכי החקיקה בכנסת יחלוף זמן ניכר עד שהצעות אלה כמתכונתן, או דומות להן, תראינה אור כדבר המחוקק הראשי. ואילו הצורך לסיים בהקדם את תקופת המעבר עד

לחידוש היציבות בשירות הוא כיום צורך חיוני ודחוף לשירות ולמדינה. גם ההצעה להתקין את התיקונים המוצעים לעת עתה בצורת תקנות לשעת חירום אינה עונה על הקושי הזה, כי הרי תקנות כאלה שוב טעונות אישור הכנסת כעבור שלשה חודשים מהתקנתן (סעיף 9(ג) לפקודת סדרי השלטון והמשפט, תש"ח-1948), ובזה ייפתח ממילא דיון ממושך בכנסת. אין בכוונתנו לאמר בזה שהנשוא אינו ראוי לדיון כזה, שיוכל להתנהל בבוא שעתו.

4.12 הגענו לכלל דעה שלפחות לעתיד הקרוב יוכל השירות לפתוח דף חדש, נקי מפגמים, ולקיים את פעילותו החיונית בשטח המלחמה בטרור הערבי במסגרת הדין הקיים, כפי שפרשנו אותו לעיל בפרק על "היבטים משפטיים ומוסריים", וכן ניתן יהיה להתמודד, במסגרת הדין הקיים, עם נטל העבר הרובץ על מצפונם של טובי החוקרים שהודו לפנינו כי חטאו לחובה להעיד עדות אמת. אף יתכן שבדרך שעליה אנו מצביעים כאן יוכל השירות ללכת לאורך זמן, מבלי שיהיה צורך לתקן למענו את עיקרי הדין הקיים.

4.13 בקשר לדרכי החקירה נגד חשודים בפח"ע הארכנו לעיל את הדיבור על החשיבות המרכזית שאנו מייחסים להגנת הצורך, לפי סעיף 22 של חוק העונשין. ניתחנו את העקרון של "תפיסת הרע במיעוט" הגלום בהוראת חוק זו והסברנו שהרעה הגדולה שבפעילות חבלנית עויינת מצדיקה אמצעי-נגד בגדר הצורך לפעול במובן סעיף 22, לא רק כאשר ביצועה של פעילות זאת עומדת ממש בשער אלא גם כשהיא קיימת בכוח, באופן שהיא יכולה להתממש בכל עת. כן פרטנו את המיגבלות והתנאים שבהם יש לדעתנו להתנות את הפעילות החיונית של חקירת חשודים בפח"ע תוך הפעלת לחץ, כולל קובץ ההוראות שניסחנו לחוקרי השירות לענין זה, המובא בחלק השני של דו"ח זה. אנו סבורים שמיגבלות ותנאים אלה עומדים גם במבחן האיסורים הכלולים באמנות הביין-לאומיות שאת פרטיהן הבאנו לעיל כחומר השוואתי. וודאי הוא שמהות דרכי הלחץ המותרות על-פיהם נופלת בחומרתה מאותן "טכניקות" שהעסיקו את ועדות החקירה האנגליות אשר דנו בשיטות המלחמה בטרור בצפון אירלנד. הם שומרים כראוי על דמותה של ישראל כמדינת חוק המחזיקה בערכי מוסר בסיסיים, גם נוכח הסכנות המאיימות על קיומה ועל חיי אזרחיה מאת ארגוני החבלה. סכנות שאין דומה לחומרתן בשום מדינה ממדינות תבל.

4.14 שאלת קבילותן של הודאות מפי נחקרים תלויה בפסיקת בית המשפט העליון. מן הסקירה שלנו על התפתחות הפסיקה הזאת עולה, לדעתנו, שהודאות אשר נתקבלו בשיטות החקירה הנראות לנו מוצדקות, כמוסבר לעיל, תוכלנה לעמוד גם במבחן של כללי הקבילות הגמישים העולים מפסק-הדין המנחה בפרשת מועדי.

שמענו הצעה לפתור את בעית הקבילות של הודאה, על-ידי הפרדה מוחלטת בין שלב החקירה על-ידי חוקרי השירות לבין גביית ההודאה על-ידי שוטר, שרק היא תוגש לבית המשפט. ההצעה אינה נראית לנו. אמנם החליט בית המשפט העליון⁶⁷, במסיבות מיוחדות, שהודאה מאוחרת ניתנה מרצונו החופשי של הנאשם, אם כי בשלב מוקדם יותר נתקבלה ממנו הודאה אחרת שנפסלה. הפרדה כזאת אינה פסולה כשהיא לעצמה, אבל באישום שהוגש בעקבות חקירה על-ידי חוקרי השירות לא קל יהיה לשכנע את בית המשפט שהשפעתם של אמצעי לחץ שהופעלו על-ידם טרה מעל הנחקר, שעה שהשוטר גבה ממנו את ההודאה שהוגשה לאחר מכן לבית המשפט.

4.15 חוקר הנקרא להעיד לפני בית משפט או בית דין או לפני איזו רשות אחרת המוסמכת לגבות ראיות יעיד אמת בלבד וכל האמת. זהו עקרון יסוד שאין לסטות ממנו בשום אופן. יש לשנונו היטב לחוקרים מכל הדרגים, ובמיוחד לחוקרים חדשים, בקורסים שהם עוברים לקראת הסמכתם, ובתחילת דרכם כחוקרים בשטח. לקח מר זה נלמד היטב על-ידי השירות על כל הרגותיו. כל האמת פרושו גם גילוי מלא של האמצעים שהופעלו נגד הנחקר, כל אימת ששאלה על כך עולה על הפרק במשפט. כאן קיימת דילמה נוספת, בשל ההכרח לשמור על חשאינות השיטות שבהן משתמש השירות בחקירותיו. בזה אין כוונתנו ללחץ פיסי או פסיכולוגי שהופעל נגד הנחקר. את העובדות על אלה חייב החוקר לגלות במלואן. אבל בנוסף לאלה נוהג השירות להשתמש בשיטות שגילויין עלול לבטל מיד את יעילותן. בדיון בבקשה להארכת מעצר או לשחרור בערובה אפשר להגיש חומר חסוי כזה, מבלי לגלותו לעצור ולפרקליטו. לגבי המשפט עצמו אין אנו יודעים פתרון אחר לדילמה זאת זולת הגשת תעודת חסיון מאת ראש הממשלה או שר הבטחון, לפי סעיף 44 של פקודת הראיות (נ"ח), תשל"א-1971 (או

⁶⁷ בע"פ 69/53, פד"י ז' 801, 807 ואילך (ענין סיץ).

בשטחים מאת מפקד האזור, לפי סעיף 9א של הצו בדבר הוראות בטחון⁶⁸) המעידה שגילוי השיטה עלול לפגוע בבטחון המדינה (או בבטחון האזור). הובע לפנינו חשש שעצם סרובו של עד מאנשי השירות להשיב על שאלה מסויימת עלול להביא לידי זיהוי אותה שיטה חסויה. אנו מניחים שאפשר להתגבר על הקושי הזה על-ידי ניסוח תעודת החסיון באופן שימנע חקירה על שיטות חסויות מיד "על הסף".

חיסוי חלק מן הראיות המפלילות את הנאשם ואי-הגשתן במשפט עלולים לגרום להחלשת מסכת הראיות מטעם התביעה עד כדי זיכויו של נאשם, אם כי אשמתו עולה ברורות מחומר הראיות החסוי שאי-אפשר להביאו בפני בית המשפט. את האפשרות הזאת יש להעריך מראש, בהתייעצות גלוית לב לחלוטין בין נציגי השירות לבין נציגי התביעה (הפרקליטות הצבאית או האזרחית). נוהל בנדון זה נוסח באחרונה, ביום 2.6.87, לתקופת ביניים עד להגשת הדו"ח שלנו. נאמר לנו שהוא נמצא עדיין בדיון בין הנוגעים בדבר. מן הראוי שהסדר מעין זה יושג כהסדר של קבע.

4.16 כל אימת שיימצא כי אדם שנגדו קיים חומר הוכחות מרשיע על אישום בפח"ע או בחתרנות מדינית עויינת, אין להעמידו למשפט בשל ההכרח לחסות את חומר ההוכחות או מקצתו, יש לשקול אם הנסיבות מחייבות מתן צו למעצר מינהלי לפי חוק סמכויות שעת חירום (מעצרים), תשל"ט-1979 (בתחום הקו הירוק) או תקנה 111 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, או צו הגבלה לפי תקנות 109 ו-111 של התקנות. במקרים חמורים במיוחד ניתן להזקק לגירוש מעבר לגבול, לפי תקנה 112 לתקנות ההגנה (שעת חירום). ידוע היטב שישנן השגות עקרוניות על הפעלת אמצעים אלה, ובמיוחד האמצעי החריף של עקירת אדם מסביבתו וגירושו. אולם התברר לנו שלאמצעי זה, משום חריפותו דווקא, השפעה מרתיעה רבה לריסון פעילות טרוריסטית או חתרנות עויינת. מובן מאליו כי אסור שהשימוש בו ייהפך לשיגרה, אבל אין לשלול כליל הפעלתו מדי פעם לפי צורכי השעה. בדיקה ראויה של העובדות מובטחת גם לגבי צו מעצר מינהלי בחוק הנ"ל משנת תשל"ט ולגבי מעצר מינהלי וגירוש, על-ידי פניה לוועדה המייעצת,

⁶⁸ פרייזלר, בעמ' 6.

לפי תקנות 111(4) ו-111(8), שלפניה יובא חומר ההוכחות כולו, ומשם נפתחת הדרך גם לפניה אל בית המשפט הגבוה לצדק.

4.17 נתנו דעתנו על הדין המצוי, שעליו עמדנו לעיל (בפיסקה 3.20) בענין מעצר לחקירה ולמשפט, שחרור בערובה, מגע בין נחקר ועורך הדין שלו וביקורי קרובים. אין אנו ממליצים לשנות את הדין בנושאים אלה אלא בענינים הבאים:

(א) הסברנו, שם, שבשטחים ניתן לעצור חשוד למשך תקופה כוללת של 18 יום, לפני שענין מעצרו מובא לפני שופט. אנו תומכים בהצעה לקצר תקופה זו וממליצים שענין הארכת המעצר יובא לפני שופט לא יאוחר מביום השמיני אחרי יום המעצר.

(ב) הובאה לפנינו טיוטא של תיקון לצו הוראות בטחון שהוכנה על-ידי הפרקליט הצבאי הראשי, שם הוא מגדיר ביתר דיוק את זכויות העציר בשטחים לפגישה עם עורך דין, ועוד. אנו תומכים במגמה זו של הגדרות ברורות, לעומת שיקול הדעת הרחב הקיים כיום בנושאים אלה.

(ג) לעומת זאת התרשמנו מדבריהם של אנשי השירות שצינו לפנינו בעדותם, כי בקשות לשחרור של נחקר בערבות מוגשות על-ידי פרקליטים כמעשה של שיגרה בסמוך למעצרו, אם כי אין שום סיכוי סביר שהבקשה תתקבל על-ידי בית המשפט בשלב מוקדם כזה. בינתיים נגרמת הפרעה רצינית לחקירה עצמה, החייבת להימשך בדרך כלל ברציפות בשלביה הראשונים דווקא, בשל הצורך להביא את הנחקר לפני בית המשפט. לעתים מחייב הדבר את הובלתו מרחק ניכר ממקום המעצר עד למקום מושבו של בית המשפט. מכיון שבלאו הכי אין מרשים בשלב מוקדם זה מגע בין העציר לבין פרקליתו (ראה לעיל, בפיסקה 3.20), אנו מציעים להתקין הוראה שלפיה בשטחים לא יהיה צורך להביא נחקר בפח"ע לפני השופט לשמיעת בקשה לשחרורו בערבות, אלא כעבור שבעה ימים מיום מעצרו.

4.18 נחזור עתה, בפרק זה של מסקנות והמלצות, לענין הפיקוח והבקרה על שיטות החקירה של השירות בעניני פח"ע.

כאן יש להקדים ולהעיר שתלוות-שווא של נחקרים על עינויים קשים שכביכול עברו עליהם בעת חקירתם על-ידי השירות או גוזמאות

מופלגות לענין זה הן שכיחות, בתור חלק ממסע שיטתי שמנהלים ארגוני החבלה נגד השירות, במגמה לרפות את ידיו במלחמה נגד פח"ע ולהבאיש את ריחו אצל אנשים וארגונים בעלי רצון טוב, על-ידי הצגתו כארגון אכזרי שמדרכו לענות "לוחמי חופש" תמימים ולהתעלל בהם. כן משמשות תלונות-שווא כאלה על עינויים לעתים לנחקרים שהודו בחקירה באשמתם, כדי לתרץ את הודאתם אצל ארגונייהם. משימה ראשונית בבירור תלונות היא איפוא לברור תלונות-שווא כאלה מתלונות שיש בהן ממש.

4.19 ההסדרים החדשים לבקרה בתוך יחידת החוקרים העומדים לפני גיבוש סופי, ופעילותו של מבקר השירות שנתמנה באחרונה נותנים יסוד לתקווה שיחוזקו הבקרה והפיקוח על ביצוען של חקירות פח"ע של השירות בהתאם לדין ולהנחיות הקיימים. אך לדעתנו אין להסתפק באמצעים אלה. ברי לנו שהחשאיות ההכרחית של פעילות החקירה והצורך למדר אותה בקפדנות חייבים להישמר. אבל אין שיקולים אלה צריכים להביא לידי אותה סגירות הרמטית של השירות כלפי כל ביקורת חיצונית, שהיתה נהוגה עד כה ושנפרצה רק במקרים נדירים. אדרבא, יש יסוד לסברה שאילו היתה קיימת ביקורת נוספת כזאת מבחוץ, לא היה השירות מסתבך באותה חשיפת-יתר שאליה הוא נקלע לבסוף שלא לטובתו, בשל התקלות החמורות המחייבות עתה בדק בית יסודי באחת מיחידותיו. אנו סבורים שיש לקיים את הבקרה והפיקוח החיצוני בכמה מישורים:

(א) סנקציות על חריגות של עובד השירות מן הדין ומן הנהלים הקיימים הוטלו עד כה בעיקר בהליכים פנימיים בתוך השירות, כגון העברת העובד ליחידה אחרת ועד לפטורי עובד שסרח מן השירות, לאו דווקא בהליכים פורמליים של העמדתו לדין משמעתי. באותם מקרים שבהם נתקיים דיון לפני בית הדין המשמעתי המיוחד נהג בית הדין לעתים קולה בהטלת סנקציה משמעתית, למרות חומרת האישום. כנראה היתה זאת הסיבה שבגללה נמצא על-פי רוב, שעדיפה תגובה משמעתית בלתי-פורמלית על העמדת העובד לדין משמעתי. לנו נראה שבמקרים בעלי חומרה מיוחדת, שבהם יש יסוד לאישום פלילי, אינו יכול עובד השירות – ולענינו חוקר של השירות – להיות מחוסן למעשה בפני העמדתו לפני בית משפט באישום פלילי.

(ב) קיבלנו תזכיר מן היועץ המשפטי לממשלה ובו הצעה לדרך החקירה של תלונות נגד חוקרים על-ידי יחידה מיוחדת, העתידה לקום במשרד המשפטים, לשם ביצוע המלצותיה של ועדת איתן-סירוטה, בענין חקירת תלונות נגד שוטרים. ביקשנו את תגובתו של ראש השירות להצעה זו והיא הוגשה לנו. יש בה הצעת-נגד הנראית לנו קונסטרוקטיבית וסבירה, בהבטיחה איזון הולם בין מעמדם הראוי של היועץ המשפטי לממשלה ופרקליטות המדינה בבדיקת תלונות נגד חוקרי השירות לבין הצרכים הלגיטימיים של השירות. אנו סומכים ידינו על עמדת השירות, שאת פרטיה אנו מביאים בחלק השני של דו"ח זה.

(ג) השירות הוא מוסד המדינה, בגדר סעיף 9(2) של חוק מבקר המדינה, תשי"ח-1958, העומד לביקורתו של מבקר המדינה. שמענו שעד כזה מצטמצמת ביקורת המבקר לעניני המינהל והכספים וכדומה של השירות, אך הוא נמנע מלבקר את הפעילות האופרטיבית של השירות, ובכלל זה את פעילותה של יחידת החוקרים. אין אנו רואים הצדקה להגבלה זו. אנו ממליצים שביקורת המדינה תקיים ביקורת גם על פעילותה של יחידת החקירות בשירות. אין כוונתנו שהיא תעסוק בבירור תלונות ספציפיות של נחקרים או מטעמם, אלא ביקורתה תתייחס לתקינות החקירות בהתאם לדין ולהנחיות שניתנו כדין. לשם כך תהיה לאנשי הביקורת גישה חופשית לכל המיתקנים של יחידת החוקרים והיא תוכל לבצע גם בדיקות מדגמיות על אופן הניהול של חקירות. כן היא תוכל לבקר את מצבם הפיסי של מיתקני החקירה והכליאה שבשימוש יחידת החוקרים.

פעילותה של יחידת ביקורת זו חייבת, היא עצמה, להתנהל בחשאיות ותוך מידור קפדני בפני כלל המערכת של ביקורת המדינה. דו"חות הביקורת של היחידה יוגשו לוועדת משנה מיוחדת של הוועדה לענין ביקורת המדינה של הכנסת, שלדיוניה תובטח חשאיות מלאה.

(ד) הממונה על השירות בדרג המדיני הוא, כזכור, ראש הממשלה. מתקיימות פגישות בין ראש השירות לבין ראש הממשלה לעתים מזומנות, שבהן מדווח ראש השירות לראש הממשלה על ענינים בעלי חשיבות מיוחדת ועונה לשאלותיו של ראש הממשלה בענינים הנוגעים לפעילות השירות. מטבע הדברים אינו יכול ראש הממשלה, מרוב עיסוקיו, להתעמק בכל הנעשה בתוך השירות, אפילו בקווים כלליים,

אלא הוא זקוק למנגנון שיעמוד לצדו ושיוכל לסנן עבורו חומר יותר מפורט המובא אליו מאת השירות, ולהפנות את תשומת לבו של ראש הממשלה לכל תופעה או התפתחות הראויות לעיונו. איננו רואים טעם להתווכח עם אלה החולקים על הצורך במינני יועץ מיוחד לראש הממשלה בנושאי מודיעין, שעליו המליצה בשעתו ועדת שרף-דין, וועדת אגרנט חזרה על המלצה זו. מוכנים אנו לסמוך ידינו על המלצתה של ועדה אחרת שהגישה את הדו"ח שלה באחרונה "כי יש להרחיב את סמכויותיו של המזכיר הצבאי (לראש הממשלה) ומ-נגנונו, שיכללו" -

..."

(בב) לקבל דיווח, לפי דרישתו, בנוסף לדיווח שנמסר לראש הממשלה על-ידי ראש השירות;

(גג) לקבל מידע מראשי [יחידות בשירות], בידיעת ראש השירות.

סמכויות אלה תחולנה איפוא גם על הנעשה ביחידות החוקרים של השירות.

בנוסף על-כך נראית לנו המלצתה של הוועדה הנ"ל, ביחס לשירות, בזו הלשון:

"ראש הממשלה יקים ועדת שרים מצומצמת, שתדון במקרים חריגים מיוחדים ובנושאים שראש הממשלה יביא לפניה."

נאמר לנו שוועדת שרים זו טרם הוקמה. לדעתנו מן הראוי שהיא תקום, בהרכב מצומצם. לענין שיטות החקירה של פח"ע היא תמלא תפקיד של עיון מחדש בקובץ של אמצעי הלחץ המותרים בחקירות פח"ע של השירות. כן יובא לפניה הדו"ח השנתי של יחידת החוקרים. המזכיר הצבאי, שירכז את דיוניה של ועדת השרים המצומצמת, יביא לפניה גם את הערותיו על פעילותה של יחידת החוקרים, אם תהיינה כאלה, בנוסף על דיווחו לראש הממשלה.

(ה) בנוסף על בקרה זו בדרג המיניסטריאלי תובאנה מסקנות דיוניה של ועדת השרים המצומצמת לידיעתה של ועדת המשנה לשירותים של ועדת חוץ ובטחון של הכנסת. כן יובא לפניה הדו"ח השנתי של יחידת החוקרים. לשם פיקוח פרלמנטרי ראוי, תוכל ועדת משנה זו

לקיים דיון גם על כל ענין הנוגע לחקירות פח"ע של השירות, ככל הנראה לה.

הליכים משפטיים בשל מעשים של חוקרי השירות בעבר ומתן עדות על-ידם בקשר לכך

4.20 אנו מגיעים עתה לבעיות החמורות הכרוכות בהליכים משפטיים העשויים להיפתח נגד חוקרי השירות, בשל מעשים של הפעלת לחץ שנעשו על-ידם במהלך החקירה של חשודים בפח"ע, ובשל עדות שקר שנתנו בקשר לכך לפני בית משפט או בית דין. אשר למעשים של לחץ פיסי או פסיכולוגי שהופעלו על-ידם: לכאורה היו ביניהם עבירות פליליות של תקיפה, סחיטה ואיומים (ראה לעיל בפיסקה 3.4). אולם נראה לנו שכל עוד לא חרגו המעשים מן ההנחיות שהיו קיימות בשירות בעת החקירה (ואכן, בדרך כלל הם לא חרגו מן ההנחיות), תהיה לחוקר שביצע את המעשים טענת צידוק, על יסוד סעיף 24(א)(1) לחוק העונשין, כי הרי החוקר ציית לצו של הממונים עליו וצו זה לא היה בלתי-חוקי בעליל, מאחר שהיה יסוד לאמונתו של החוקר שהוא פועל כך כדי להשיג מידע חיוני על פעילות טרוריסטית של ארגון החבלה שבהשתייכות אליו היה הנחקר חשוד. כן יוכל החוקר להסתמך על הגנת הצורך, לפי סעיף 22 של חוק העונשין, כפי שפרשנוהו לעיל.

4.21 טענות הגנה דומות יוכל החוקר לטעון בתביעת נזיקין לתשלום פיצויים, אם תביעה כזאת תוגש נגדו, בעילת תקיפה לפי סעיף 23(1) של פקודת הנזיקין (נ"ח). לתביעה כזאת יש לו אולי טענת הגנה לפי סעיף 24(1) של הפקודה, הדומה במידת-מה להגנת הצורך לפי סעיף 22 של חוק העונשין, אם כי לשונו של סעיף 24(1) רחבה פחות. על כל פנים, הדעה המקובלת היא, שאם כי הגנת צורך כללית אינה מפורשת בפקודת הנזיקין, יש ללמוד עליה במשתמע מן התנאי שבהגדרת כמה מן העוולות, שהמעשה ייעשה "שלא כדין" או "בלי סיבה מסתברת" (ראה דיון על-כך אצל טרסקי ואחרים, דיני נזיקין, פסקאות 160-164, בעמ' 294 ואילך).

לא ראינו לנכון להתעמק בשאלה אם קיימת עילת נזיקין בידי מי שניזוק בשל עדות שקר שניתנה לרעתו.

4.22 יותר חמורה היא הבעיה של תלויות פליליות הצפויות מאנשים שנחקרו על-ידי חוקרי השירות, כאשר החוקר נתן לאחר מכן עדות שקר בפני בית משפט או בית דין על דרכי החקירה. כאן לא תעמוד לחוקר הגנה של צורך לפי סעיף 22 או של ציות לצו של הממונים עליו לפי סעיף 24(א)(1), שהרי מתן עדות שקר היא עבירה פלילית חמורה ומעשה בלתי-חוקי בעליל, שעליו מתנוסס אותו דגל שחור האומר "אסור". - אחרי התלבטות לא מעטה אנו מציעים שאף-על-פירכן תימנע העמדת החוקרים הללו למשפט פלילי בשל כך, מטעמים אלה:

4.23 המניע של החוקרים לא היה מניע אנוכי של השגת טובת הנאה לעצמם, אלא המחשבה - ולוא גם מחשבה פסולה לחלוטין - שגם בהתנהגותם זו הם משרתים את הציבור. ואמנם הם עשו גדולות בעבודתם המסורה, כדי להבטיח את שלום הציבור ואת שלות חייו. הם תודרכו לשמור בקפדנות על מידור ההנחיות שניתנו להם על-ידי הממונים עליהם ושהגדירו את אמצעי הלחץ שהפעלתם הותרה להם. מתוך גישה מעוותת של משמעת קפדנית לא ראו לפניהם ברירה אלא מתן עדות שקר כדי לקיים את מצוות המידור.

יכול להיות שכל השיקולים הללו לא היה בכוחם למנוע את מיצוי הדין על עבירה כה חמורה, אך לזה מתווסף טעם הנראה לנו מכריע:

לא עלה בדינו להשיג נתונים סטטיסטיים מדוייקים על מספר משפטי הזוטא שבהם הופיעו חוקרי השירות במשך השנים מאז 1971 ואין אנו יודעים בכמה משפטים מאלה העידו חוקרים עדות שקר. לפי הערכה יכול מספרם להיות ניכר. יהיו בוודאי נחקרים לא מעטים מאלה שנחקרו בשעתו והועמדו למשפט, שירצו לנצל אפשרות זו כדי להציק לחוקריהם. העמדת חוקרים למשפט פלילי, אפילו בחלק ממקרים אלה, עלולה לגרום זעזוע עמוק בשורות החוקרים, ומעבר לזה בשירות כולו, ולהסב נזק חמור ליכולת השירות לתפקד ביעילות לשם סיכול מעשי פח"ע. יש להביא בחשבון כי רוב החוקרים הצפויים להגשת תלויות פליליות משרתים עדיין בשירות, ויש ביניהם מי שנושאים כיום בתפקידים בכירים. זוהי קבוצת אנשים קטנה ומגובשת, בעלי מיומנות גבוהה שנרכשה על-ידם במרוצת השנים. לא על נקלה ולא בן-לילה יימצא תחליף לכל אלה. אך פעילותה של יחידת החוקרים חייבת להימשך יום-יום ללא הפוגה. כבר הזכרנו שגם בזמן האחרון, בעוד ועדת-חקירה זו מקיימת דיונייה, רשמה יחידה זו כמה הצלחות

חשובות לזכותה, בגילוי חוליות מחבלים שביצעו בעבר פעולות רצח והן היו ממשיכות בפעילותן הפושעת אלמלא גילויין. אנו מאמינים שכיום עז רצונם של חוקרים אלה, לכל דרגותיהם, ללמוד את לקחי העבר. מוטב לאפשר להם להתרכז במתן שירותם החיוני לציבור. אולי דרוש הדבר פחות לטובתם שלהם מאשר לטובת הציבור. גם במישור האישי יש איפוא ללכת בדרך ריפוי הפצעים ולא בדרך הניתוח של אבר מן החי מגוף השירות, שתוצאותיו מי ישרון. לא יכולנו להשלים עם המחשבה שאם נמליץ על תגובה שיש עימה משום "יקוב הדין את החר", היא עלולה לשתק את עבודת החקירות של השירות, וקרוב לוודאי הוא שיפלו קורבנות-שווא בפעולות טרור שהשירות מסוגל לסכלן.

4.24 הדרך שעליה אנו ממליצים, כדי להשיג מטרה זו, הותוותה בדו"ח של צוות המשפטנים משנת 1963, בראשותו של השופט אגרנט, שבו הוגדרו סמכויותיו של היועץ המשפטי לממשלה, כנגד אלה של שר המשפטים. בדו"ח זה, שכיום הוא בבחינת מסמך יסוד חוקתי, דנה אותה ועדה בדרכי פעולתו של היועץ המשפטי בתחום העונשין, ובפסקה 5 (בעמוד 12) היא משיבה על השאלה, אם "חייב או צריך (היועץ המשפטי) להתייעץ עם שר המשפטים על-כך [כלומר על דרכי פעולתו בתחום העונשין], ביחוד בענינים שיש להם ערך בטחוני, מדיני או ציבורי?", ותשובתה היא:

"(א) היועץ המשפטי חייב להתייעץ עם שר המשפטים, מזמן לזמן, על דרכי פעולתו בתחום העונשין.

(ב) ביחוד מוטלת עליו חובה זו – ולפעמים גם החובה להתייעץ עם הממשלה כולה – לגבי סוג הפעולות שיש להם משמעות בטחונית, מדינית או ציבורית.

(ג) במקום שקיימים חלוקי דעות בין השנים (או בין היועץ המשפטי לבין הממשלה) נתונה ההכרעה הסופית בידי היועץ המשפטי."

ולהלן מסבירה ועדת המשפטנים (בעמ' 13, שם – ודברים אלה כבר הביא השופט ברק בחוות דעת המיעוט שלו (בעמ' 608), בבג"צ 428/86 ואחרים (פד"י מ (3) 505), בענין החנינות בפרשת אוטובוס (300):

"מצוות התייעצות הנ"ל חלה ביחוד כאשר המדובר הוא בעשיית פעולת עונשין בענין שיש לו ערך בטחוני, מדיני או ציבורי. במקרה כזה שומה עליו, על היועץ המשפטי, לשקול תמיד, פן יהיה בפעולה של פתיחת תהליך הפלילי (או של הפסקתו) כדי להזיק יותר לאינטרסים של המדינה מאשר אילו לא נעשתה אותה פעולה, ובידו יהיה לעשות כן רק לאחר שיבקש אינפורמציה ועצה מאלה אשר עליהם מוטלת האחריות הראשונית לדאוג לבל יפגעו האינטרסים של המדינה מבחינה בטחונית, פוליטית או ציבורית, - מאלה אשר - כך צריכה להיות הנחתו - הינם יותר מנוסים ובקיאיים ממנו בשטחים הללו. כאמור, בדרך כלל יהיה עליו לפנות, לשם קבלת הידיעה והעצה הדרושות לו, לשר המשפטים, אך לפעמים - כלומר במקרים שבהם מתעוררת שאלה של 'מדיניות גבוהה' (high policy) - לא יהיה מנוס מפנייתו לעצת הממשלה כולה."

להלן מציינים המשפטים שזו גם ההשקפה האנגלית, כלומר כאשר טובת הציבור עלולה להתנגש עם השימוש הדווקני בסמכות היועץ המשפטי, כי אז לא רק זכותו, אלא חובתו היא להיוועץ בקבינט (האנגלי).

4.25 דברים אלה נכתבו בשנת 1963, לפני חקיקת חוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965, אבל עקרונית לא השתנה המצב גם אחרי חקיקתו: לפי סעיף 11 של החוק (בנוסח המשולב משנת תשמ"ב) היועץ המשפטי לממשלה הוא המאשים במשפטים פליליים במדינה, ובתור שכזה הוא מוסמך להדריך את הרשויות האחרות העוסקות בזה. סעיף 58 קובע כי על המשטרה לעסוק בחקירה לשם איסוף חומר לקראת הגשת האישום הפלילי, ולפי סעיף 60 חומר שהושג בחקירה יועבר על-ידי המשטרה לפרקליט מחוז, וזה יכול, לפי סעיף 62, שלא להעמיד לדין, "אם היה סבור שאין במשפט ענין לציבור". על החלטה כזאת רשאי המתלונן לערור לפני היועץ המשפטי לממשלה, כאמור בסעיף 64.

4.26 על-פי הוראות אלה מוסמך, לדעתנו, היועץ המשפטי להדריך את המשטרה שכל תלונה נגד חוקר השירות על מתן עדות שקר במשפט בקשר לדרכי החקירה שהשירות נקט נגד מי שנחקר על-ידו (וכן על הפעלת לחץ פסול בחקירה) תועבר עוד מתחילתה ליועץ

המשפטי, על מנת שהוא יחליט אם יש במשפט על-כך ענין לציבור. מן הטעמים שהסברנו סבורים אנו כי לא זו בלבד שאין בניהול משפט כזה (ובחקירה משטרתית שעשויה להביא לידי הגשת משפט כזה) ענין לציבור, אלא להיפך, ניהול משפט כזה היה גורם נזק לציבור, בהחלשת ההגנה עליו בפני מעשי טרור, עקב פגיעה בתיפקודו של השירות לשם סיכול מעשים כאלה. מכיון שהחלטה על-כך עשויה להוות תקדים לתלונות דומות נגד חוקרים, אם תוגשנה, והמדובר, כאמור, בשאלה של תיפקודו התקין של השירות בחקירות פח"ע, שבה כרוכים במובהק שיקולים של טובת הציבור, אנו מניחים שהיועץ המשפטי יראה לנכון לפניו להיוועץ בשאלה זו בממשלה. אם יעשה כן, המלצתנו לממשלה היא כי תחווה את דעתה שטעמים מכריעים של טובת הציבור מחייבים הפסקת הליכים פליליים כאלה עוד בשלב ההתחלתי של החקירה המשטרתית. לאחר מכן תהיה ההחלטה הסופית על-כך בידי היועץ המשפטי לממשלה.

מאחר שזאת המלצתנו לגבי אנשי השירות הממשיכים עדיין בעבודתם בשירות, איננו רואים מקום להפלות לענין זה בין אלה לבין מי שכיום אינו עובד עוד בשירות.

4.27 מאותם טעמים של טובת הציבור אנו נמנעים מלהגיש המלצה להסקת מסקנות אישיות משמעותיות לענין זה נגד עובדים הממשיכים לעבוד בשירות.

4.28 למותר להוסיף שהאמור בזה יחול רק על מה שקרה בעבר, במשפטים שהתנהלו עד שהתביעה הודתה במה שהודתה בערעור בפרשת נפסו בבית המשפט העליון.

4.29 מאחר שלא המלצנו המלצה לגבי איש מאנשי השירות, לא היה, לדעתנו, מקום להפעיל את הוראות סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968.

4.30 בעיה אחרת, נפרדת מן הקודמת, היא מה ייעשה בבקשה לעריכת משפט חוזר על-ידי מי שטוען שהורשע שלא כדין על סמך הודייה שנתקבלה כראיה במשפט על אישום בפח"ע, ושהיא נתקבלה שלא כדין מפני שהופעל עליו לחץ פסול ועובדה זו הוסתרה מפני בית המשפט על-ידי עדות שקר של חוקר או חוקרים של השירות. את הזכות להגשת בקשה כזאת בוודאי שאין לשלול ממי שהורשע כך,

ובמיוחד כשהוא כלוא עדיין על-פי גזר-דין שניתן במשפט נשוא הבקשה לעריכת משפט חוזר. בנדרן זה לא תהיה בידי העותר עילה של מתן עדות שקר, לפי סעיף 31(א)(1) של חוק בתי המשפט (נוסח משולב), תשמ"ד-1984, (או לפי סעיף 445(1) או סעיף 440 לחוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955), אם תתקבל המלצתנו למנוע ניהול משפטים פליליים על מתן עדות שקר במקרים מסוג זה. אבל המבקש יוכל עדיין להגיש את בקשתו למשפט חוזר בטענת גילוי עובדות חדשות, לפי סעיף 31(א)(2), של חוק בתי המשפט, דהיינו העובדה שנתגלתה בחקירת הוועדה הזאת שלנו, כי חוקרים נהגו לתת עדות שקר במשפטיהם של נאשמים בפח"ע, כאשר חשבו שאין לפניהם ברירה אלא לעשות כן. אם תוגש בקשה כזאת, היא תועבר בדרך הרגילה ליועץ המשפטי לממשלה למתן חוות דעתו, בהתאם לתקנה 2(ג) של תקנות בתי המשפט (סדרי דין במשפט חוזר), תשי"ז-1957, ולאחר מכן יהיה על נשיא בית המשפט העליון להחליט אם נתמלאו התנאים לעריכת משפט חוזר, כאמור בסעיף 31 של החוק.

יש להניח שרוב המשפטים שבהם ניתנו עדויות שקר בענין שיטות החקירה התבררו לפני בתי משפט צבאיים בשטחים. אשר לאלה לא מצינו בצו בדבר הוראות בטחון הוראות בדבר עריכת משפט חוזר, אחרי אישור פסק-הדין לפי סעיף 41 של הצו. בתוקף סעיף 44 רשאי המפקד רק לחון את הנידון בכל זמן או להקל בעונשו. לדעתנו מחייבת שורת הצדק שלא לשלול גם מנידונים בשטחים את האפשרות להשיג את ביטול ההרשעה, כאשר הנידון לא היה מורשע אלמלא עדות שקר שניתנה לחובתו. לפיכך אנו ממליצים על תיקון הצו על-ידי הוספת התרופה של עריכת משפט חוזר על-פי הוראתו של מפקד האזור. אפשר יהיה לכלול בהוראות על-כך פניה של מפקד האזור אל הפרקליט הצבאי הראשי, שימציא לו את חוות דעתו, ועריכת בדיקה או חקירה מוקדמת לשם חוות הדעת, בדומה לאמור בסעיפים 448(ב) ו-449 לחוק השיפוט הצבאי. הבדיקה או החקירה יכולה להיערך על-ידי ועדה מייעצת, בראשותו של שופט צבאי משפטן.

4.31 אם הרשעה בוטלה בעקבות משפט חוזר כנ"ל, יוכל מי שהורשע, מבלי שהיה יסוד להאשמה, לתבוע מאוצר המדינה את הוצאות הגנתו ופיצוי על מעצרו או מאסרו בשל האשמה שממנה זוכה לבסוף, בגדר סעיף 80 לחוק העונשין, תשל"ז-1977.

יועץ משפטי לשירות

4.32 השירות פועל כיום ללא יועץ משפטי שימלא את התפקיד התקני של ראש היחידה ליועץ משפטי. מן הראוי שימונה בהקדם משפטן בעל שיעור קומה לתפקיד חשוב זה. אחד התפקידים הראשי ונים של היועץ המשפטי לשירות, לכשיתמנה, יהיה לפעול להסרת החיכוכים שנוצרו כפי הנראה בין השירות לבין הפרקליטות הצבאית והאזרחית, בעטיו של משבר אמון שיש עתה לחסלו, למען המטרות המשותפות של רשויות ממלכתיות אלה.

לסיום מביעה הוועדה את מלוא הוקרתה למרכז שלה, השופט אלון גילון, על העזרה החיונית שהושיט לה בכל שלבי עבודתה, במסירות וביעילות למופת ובשכל טוב. כן חייבת הוועדה תודה לסגל המינהלי שלה שהיה קטן במספר, אך מצויין בביצוע משימותיו, ולאנשי הבטחון שאבטחו את הוועדה על הצד הטוב ביותר.

מצורף לדו"ח זה נספח המפרט את הוצאותיה הכספיות של הוועדה. אנו מחליטים, על יסוד תקנה 8(ג) לתקנות ועדות חקירה (סדרי דין), תש"ל-1969, שהפרוטוקול של דיוני הוועדה ייגנו בגנוך המדינה, ושזכות העיון בו אחרי גניזתו תנתן למי שיורשה לכך על-פי החלטה משותפת של ראש הממשלה ושל יושב ראש ועדת חוץ ובטחון של הכנסת.

ניתן בירושלים היום, ז' בחשון תשמ"ח - 30.10.1987

(-) יצחק חופי	(-) יעקב מלץ	(-) משה לנדוי
חבר הוועדה	חבר הוועדה	יושב ראש הוועדה

נספח

הוצאותיה הכספיות של הוועדה

סכום בשקלים חדשים	הוצאה
	(כולל הוצאות משוערות וצפויות)
89,460.03	1. דמי שכירות של מבנה הוועדה
	2. הכנת המבנה לעבודת הוועדה
34,797.—	(שינויים, תיקונים ושיפוצים)
	3. שכר עבודה ותשלום שעות נוספות -
15,000.—	סגל מינהלי
	4. שכר עבודה ותשלום שעות נוספות -
125,000.—	סגל אבטחה
17,467.88	5. הקלטות ופענוח הפרוטוקול
15,000.—	6. שכירת רכב לוועדה
	7. הדפסת הדו"ח, סידורו וכריכתו, על-ידי
10,000.—	המדפיס הממשלתי
44,581.75	8. רכישת ריהוט וציוד משרדי
9,000.—	9. טלפונים (הרכבה, שימוש ופירוק)
	10. הוצאות שונות
9,640.30	(דואר, ספרות, מזנון, לינה ועוד)
10,000.—	11. הוצאות צפויות לפירוק ולפינוי המבנה
	12. הוצאות שונות הצפויות עד לסיום
5,000.—	עבודת הוועדה
384,946.96 ש"ח	סה"כ

לוועדה הוקצב על-ידי משרד האוצר, באישור ועדת הכספים של הכנסת, סכום של 500,000 ש"ח. יתרת הסכום הזה בסך כ- 115,000 ש"ח תוחזר לאוצר המדינה.

סודר בסדר-צילום, דפוס הממשלה, ירושלים